

VIGILIA

2002 / 2

DOBSZAY LÁSZLÓ: **Dialógus, ökumené, communio**

Anyanyelvünk Európa

KALÁSZ MÁRTON: **Atossza királynő álma**

JULIA SCHIFF: **Minden nyelven újból...**

KÜRTÖSI KATALIN: **A kétágú nyelv oltára**

Szijj Ferenc és Tandori Dezső esszéje Ottlikről

RÓNAY LÁSZLÓ: **„Szememet ezer rémség nyúzta”**

Beszélgetés Lator Lászlóval

ROCHLITZ KYRA: **Ezredeleji levél Diognétoszhoz**

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Taizé – negyedszer	81
DOBSZAY LÁSZLÓ:	Dialógus, ökumené, communio	82

ANYANYELVÜNK EURÓPA (II.)

KALÁSZ MÁRTON:	Atossza királynő álma	90
JULIA SCHIFF:	Minden nyelven újból...	98
KÜRTÖSI KATALIN:	A kétgú nyelv oltára	103

SZÉPÍRÁS

BÁGER GUSZTÁV:	Öröklét; Hold és föld között (<i>versek</i>)	109
TANDORI DEZSÓ:	In mem. P. J. (<i>esszé</i>) (VI/II. rész)	110
SZIJJ FERENC:	A teljesség emlékezete (<i>esszé</i>)	113
■	Ottlik Géza levele Gara Lászlónak	117
HERNÁDI MÁRIA:	Kegyelemtan Ottlik Budájában (<i>tanulmány</i>)	120
HORVÁTH ELEMÉR:	bertram dal bornio; este a dombon rónay györgynél (<i>versek</i>)	127
RÓNAY LÁSZLÓ:	„Szememet ezer rémség nyúzta” (<i>tanulmány</i>) (I. rész)	128

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

JENTETICS RÉKA:	Lator Lászlóval	137
-----------------	-----------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

ROCHLITZ KYRA:	Ezredeleji levél Diognétoszhoz	147
----------------	--------------------------------	-----

KRITIKA

OLÁH SZABOLCS:	A „saját égáljhoz alkalmas” bölcsészeti rendszer keresése (Mészáros András: A filozófia Magyarországon)	153
----------------	--	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	156
---	-----

A 97., 102., 108., 115., 146. és 152. oldalon levél- és kézirat-faksimilék Gara László hagyatékából

Taizé – negyedszer

1983, 1988, 1991, 2001. Négy találkozó, négy különböző világ, Taizé négyféle arca.

1983. Roger testvér többszöri sikertelen kísérlet után beutazási engedélyt kap Magyarországra. A feltétel: nem szólal meg a nyilvánosság előtt, még imádság formájában sem, taizéi énekek nem hangozhatnak fel. Megrendítő találkozásokban vált láthatóvá a kommunista országok *néma egyháza*: a fiatalok zsúfolt templomokban várták Roger testvért, aki hangtalanul imádkozott együtt velük.

1989. A rendszerváltás végjátismájában az Egyházügyi Hivatal elnöke engedélyt ad arra, hogy Taizé nemzetközi találkozót rendezzen Pécsen: keleti és nyugati fiatalok először ünnepelhetek együtt. Tízezrek jöttek a szomszédos országokból, de Nyugat-Európából is, a Nagy Találkozás mámorában. Taizé ekkor már az imádság, a béke és a kiengesztelődés szimbólumává, a remény és a bizalom jelévé lett szerte a világon.

1991. december. A rendszerváltozás után a már hagyományossá lett európai találkozókat Taizé valamely frissen felszabadult országban rendezi: Wrocław (1989) és Prága (1990) után Budapesten. Ez év augusztusára esett II. János Pál pápa látogatása Magyarországon: a magyar egyház legjelentősebb, valóban az egész országot megmozgató eseménye a rendszerváltozás óta máig eltelt időben.

A Bizalom Zarándokútja az egyháznak másféle, ám szintén hiteles arcát mutatta meg. Elmaradt az állami és egyházi pompa, az ünnepélyes külsőségek. Egyszerű és eszköztelen, emberközeli és fiatalos lett ez a találkozó. A résztvevők, de a külső szemlélők is megérezhették: az egyház közel áll a fiatalokhoz, és nyitott a jövőre.

2001. december: a második európai találkozó Budapesten. Sok minden megváltozott tíz év alatt. A szabadság teret nyitott a gyűlöletbeszédnek, a pártok hatalmi harcainak, az egymást legázoló szabadversenynek. Elmaradottságunk, eldurvultságunk alig rejthető tovább. Az országnak továbbképző tanfolyamon kellene résztvennie demokráciából és kultúrából. Új „társadalmi szerződésre” volna szükség — de hol vannak ehhez az együttműködésre kész partnerek?

A béke és bizalom zarándokútja ismét áthaladt az országon. „Szeress, és mondd el az életeddel!”, szölte az üzenetük. 70 000 fiatal gyűlt össze szerte Európából: sokféle eltérő kultúra, nyelv, nemzeti és történelmi tudat találkozott egymással. Megmutatták: lehetséges a megbocsátás, túl lehet lépni a múlt fájdalmas eseményein, van esély arra, hogy a népek és kultúrák kiengesztelődött sokféleségéből valóban közös Európa szülessen. S megmutatták azt is, hogy az Evangélium egyszerűen, emberközeli is megszólalhat, megbocsátásra, hitből fakadó bizalomra hívogatóva mindenkit.

Dialogus, ökumené, communio

DOBSZAY LÁSZLÓ

1935-ben született Szege-
den. Zenetörténész. 1947–
57 között a Zeneművészeti
Főiskola, 1955–59 között
az ELTE hallgatója. A
Liszt Ferenc Zeneművé-
szeti Főiskola Egyházzene
Tanszakának tanszék-
vezető egyetemi tanára,
az MTA Zenetudományi
Intézetének főmunkatár-
sa, a Schola Hungarica
vezető kamagya. A Musi-
calia Danubiana című so-
rizat szerkesztője, a
Cantus Planus nemzetkö-
zi gregorián-kongresszu-
sok, valamint a CAO-ECE
számítógépes közép-eu-
rópai középkori kódexkuta-
tás is a nevéhez fűződik.

Mielőtt témámhoz fognék, egy attól látszólag távol álló zenetörté-
neti érdekességgel kezdem: kérem, olvassák türelemmel, és tartsák
eszükben az írásom végéig, amikor majd kiderül, mi volt a történet
értelme ebben az összefüggésben.

A 16. század közepe az anyanyelvű népénekek hirtelen meg-
sokszorozódását hozta hazánkban. A protestáns egyházak a kö-
zép-kori magyar kanciókat változatlanul átvették, azokhoz új szö-
vegeket is alkottak, s énekrepertoárjukat teljesen új énekek százaival
bővítették. E repertoár nagy részét a katolikusok is befogad-
ták, s a korszak legfontosabb énekeit a református, evangélikus,
katolikus énekkönyvek egyaránt tartalmazzák. Azok az énekek el-
lenben, melyekkel a 17. század második felében gyarapodtak a fe-
lekezeti énektárak, nagyrészt meg is maradtak az illető felekezet
elkülönült használatában. Ezek és a 18–19. század énekei már
nem váltak felekezeti köztulajdonná.

Mit gondolunk: amikor a 20. században a felekezetek ének-
anyaga között ökumenikus kapcsolatokat akartak létesíteni, hon-
nan válogatták a kölcsönzött tételeket? Nos, nem a 16. századi,
közös gyökerű anyagból, hanem a későbbi korok külön-tételei kö-
zül. S mivel azokban élesebben kiütköztek a felekezeti sajátosságok,
többé-kevésbé át kellett írni szövegeiket. Így éppen az a cél hiú-
sult meg, aminek érdekében felvették őket az énektárakba.

Az 1990 előtti évtizedek alatt a katolikus sajtó leggyakoribb szavai
közé tartozott a dialogus és az ökumené. A két szót, s különösen
az elsőt ma sokkal kevesebbszer hallani; az akkor sokszor emleget-
tett marxista-keresztény párbeszédéről is mintha megfeledkeztek
volna. „Vanitas vanitatum et omnia vanitas.” Remélhetően nem ar-
ról van szó, hogy a lelkiismereti szabadságra, dialógusra, megértés-
re, türelemre csak az elnyomás idején hivatkozunk, majd hatalmi
helyzetben — amikor nekünk kellene gyakorolnunk — megfeled-
kezünk róluk.

Én azonban most a napi aktualitásoktól (mondjuk így: politi-
kai aktualitásoktól) kissé eltávolodva, a dialogus és ökumené filo-
zófiájáról szeretnék szólni. Úgy gondolom ugyanis, nem csak ar-
ról van itt szó, hogy az ellentétes nézetek képviselői szóba álljanak
egymással, s miután jól kibeszélték magukat, járják tovább

külön útjukat. És talán az ökumené is többet jelenthet, mint egy-egy közös imaórát, vagy egy-egy ének átvételét a másik felekezet énekeskönyvéből.

A zsinat idején sokan félték attól, és nem is indokolatlanul, hogy az ökumenizmus közömbösséghez, az önazonosság feladásához vezet. De a veszély éppen akkor nagy, ha a párbeszéd mi-voltát, igazság-alapját nem tisztázzuk.

Az ökumenizmus és dialógus elterjedt fogalmát egy olyan rajz szemléltethetné, mely a földön egymás mellett álló tornyokat ábrázol, itt-ott őket összekötő száakkal. A tornyok külön álló létesítmények, melyeket lehet egyenrangúaknak tekinteni, vagy lehet úgy gondolni, hogy az az igazi, melyben mi lakunk. Hogy ne legyünk haragban a másik torony lakóival, időnként szóba állunk velük, közös akciókat is tervezünk, vagy legalábbis nem veszekszünk velük. De a torony talpától tetejéig összefüggő, egységes építmény.

A holisztikus gondolkodásmód

Elhagyva a képletes beszédet: egy világnézethez, valláshoz tartozni évszázadokon át nemcsak a világnézet, a vallás elfogadását jelentette, hanem az ott divó beszédmód, ítéletalkotás, szokásrend egészben való elfogadását is. Ez a fajta „holista” (holosz = egész) gondolkodás jól látható a középkori kereszténységben: az nemcsak a vallási élet milyenségét határozta meg, hanem kimondva-kimondatlanul összekapcsolódott a társadalmi rend, a kultúra, sőt a ruházkodási és egyéb szokások, a közösségi napirend, hetirend, évszázadban felbomlott, elemei elváltak egymástól. De mivel ez az egység sok értéket termelt, sőt maga is érték volt, nem csoda, ha sokan újra, mesterségesen meg akarják teremteni, legalább egy-egy zárt embercsoport számára. Elvárják, hogy az azonos valláshoz tartozók ugyanazokhoz a politikai pártokhoz tartozzanak, ugyanazt gondolják a vallás által nem szabályozott emberi szokásokról és művészetekről, civil szimbólumokról és szórakozásról, vagy mondjuk a világkiállításról és a metróépítésről. Ugyanazt szeressék, és ha a csoport úgy gondolja, ugyanazt utálják, mégpedig azzal az intenzitással, meggyőződéssel, erkölcsi elkötelezettséggel, mely az alapvető vallási értékeket megilleti.

Ugyanígy építette fel a maga holisztikus világát az ún. szocialista rendszer is. Bár a rendszer elvileg csak a termelőeszközök tulajdonformáját határozta meg, mégis — különösen a rendszer kemény korszakában —, a szocializmus ellenségének számított mindenki, aki a bevett normákkal ellentétesen öltözködött és viselkedett, aki a maga módján gondolkodott az élet bármely dologáról, a kultúráról, a sportról, a városépítészetéről, a környezetvédelemről, egy-egy terv ésszerűségéről, vagy bármilyen hasonlóról.

Azok számára, akik egy holisztikus rendszeren belül születtek, nevelkednek, élnek, akik csak a rendszer tagjaival tartanak igazi és őszinte kapcsolatot, problémát jelent a másik rendszerrel érint-

kezni. Ha nem elpusztítani akarják a másikat, akkor megkísérik eltűnni, tagjaival barátságosan viselkedni, „dialógust kezdeményezni”, de mindenképpen fenntartva, hogy én ebben a toronyban lakom, te a másikon. Félnek attól, hogy ha ennél tovább mennének, árulói lennének saját rendszerüknek. Ha elkeverednének a „többiekkel”, akkor hűtlenek lennének az eszméhez, a valáshoz, a hithez, a világnézethez, a csoporthoz.

Egy ilyen gondolkodásban minden álláspontnak, döntésnek közvetlen erkölcsi dimenziója van. A gyakorlati megfontolásokra csak ennek a döntésnek kivitelezése, megvédése érdekében van szükség.

**Elzárkózás,
beilleszkedés vagy
dialógus**

Hogyan viselkedik „kifelé” az ilyen rendszerben, rendszeremben felnőtt ember? Hogy a közelmúlt példájánál maradjak, bizonyos foglalkozások, életkörülmények között az ember elszigetelhetette magát az ellenséges külvilágtól, vagy legalábbis elrejtette igazi mivoltát, látszatra megtéve, amit megkívánnak, de szívében fenntartva a mindenre kiterjedő, totális elutasítást. Másokat a félelem, érdek, kényelem vagy csak önállótlanág arra indított, hogy feladva meggyőződésüket, beilleszkedjenek egy másik rendszerbe. Sokan azok közül, akiket életkörülményeik, vagy foglalkozásuk mintegy lecövekelt egy rendszerbe (például papok, katolikus újságírók) őszinte vagy tettetett párbeszéd módján akarták maguk és környezetük életét elviselhetővé tenni az adott közegben.

Voltak azonban olyanok is, akiket hivatásuk, küldetésük, tenni-akarásuk valódi együttműködésre kényszerített a kívülállókkal, ugyanakkor nem voltak hajlandók szakítani világnézetükkel, vallásukkal. Ezeket másfajta tapasztalatokra vezette az élet. Önmaguk feladása nélkül is őszinte barátságokat, munkatársi kapcsolatokat létesítettek az élet mindenféle területén. Ezek az emberek az ún. dialógus egészen más formáit tanulhatták meg, olyan formákat, melyek egy talán soha meg nem gondolt, mégis valóságos filozófiát rejtettek magukban. Az ilyen embereket az élet arra vezette, hogy feladják a holisztikus gondolkodásmódot, a csomagban gondolkodást. Nem lehetett kitérni például az elől, hogy míg egyes emberekkel összeköti őket istenhitük, elválasztja tőlük, mondjuk az, hogy ők Bachot és Bartókot, amazok pedig valami hitvány zenét szeretnek. Együtt áldoztak olyanokkal, akik szeméjüköt a falu mellett szórták le. Egyetértettek a marxisták filozófiai realizmusával, de nem fogadták el a filozófia számos más elemét. Kitérő munkatársakat találtak olyanokban, akiktől az erkölcsi nézetek különbsége elválasztotta őket. Keresztény emberek közös frontot alkothattak ateistákkal, miközben ügyelniük kellett arra, hogy hitüket ne kezdje ki a mindennapi együttlét és a „dialógus”.

Nem csak arról volt tehát szó, hogy különböző világnézetű emberek alkalmi, taktikai együttműködésbe kezdhettek (bár ma már ez is nagy dolog lenne). Meg kellett tapasztalni, hogy közös értékek ténylegesen egybekötik az *egyéb* értékek szerint esetleg

erősen különböző embereket. Az egyik érték ilyen embercsoportokat hoz együvé a társadalomban, más értékek meg másokat. És tudomásul kellett venni, hogy saját életünknek és szellemiségünknek különféle részei, rétegei vannak, s ezeket egymástól megkülönböztetve épülnek ki emberi kapcsolataink.

E mindennapi tapasztalatok a vallásos embert szükségszerűen arra vezetik, hogy az egész problematikát filozófiai, sőt teológiai szempontból is átgondolja. Ennek szerkezetét katolikus nézőpontból és terminológiával fejtem ki, de ugyanez másféle kiindulási pontból is felépíthető.

Az emberiség egysége

Akármennyire tiszteljük is az egyéniséget, az emberi létet alapvetően mégsem az határozza meg, ami az embereket egymástól megkülönbözteti, hanem ami közös bennük, az emberi *natura*. Minden ember születésénél fogva és egyenlőképpen a létezés értékével rendelkezik. Faji sajátága az, hogy testből és lélekből áll; értelme és szabad akarata teszi őt az állatvilágnál magasabbrendűvé. Ebből következik az emberi élet és a testi épség védelme és fejlesztése, továbbá az a sokféle tevékenység, mely az értelem és szabad akarat (vagyis a tényleges humanitás) potenciáinak megőrzését és kibontakozását segíti. Mindebben nincs ember és ember között különbség. Különbség csak abban lehet, hogy ki mit és mennyit tesz azért, hogy ezeket az értékeket magában és másban védje és kibontakoztassa. Mindaz, aki ezen értékek bármelyikét félti, szereti, érte dolgozik, az együtt érez és együtt dolgozik mindazzal, aki ugyanazon értéket szolgálja. E szempontból az emberiség egyetlen nagy családot alkot, melyet *tagol*, de nem *szembeállít* az, hogy ki milyen érték szolgálatára kapott hivatást. Aki az egészségügyért, a testkultúráért, a népelelmezésért, a környezetvédelemért, a nyelvkultúráért, a „komoly” zenei értékek létrehozásáért vagy terjesztéséért, a gyermekgyógyászatért (vagyis a faragatlanságból való kiemeléseért) odaadóan dolgozik, az mint az emberiség egyetlen családjának tagja tevékenykedik. Ez összeköti őt ezzel a nagy családdal, de különösen is az azonos értékért dolgozókkal, s egészen bensőségesen azokkal, akik értően és gondosan dolgoznak az adott értékekért. Lehetséges, hogy a vallásos embert erőteljesen motiválja e tevékenységben hite; lehetséges, hogy krízishelyzetekben az tartja vissza a rossz döntéstől vagy a megfutamodástól. De lehetséges, hogy mást másfajta meggyőződés indít ugyanarra, s a döntés hasonlósága automatikusan összeköti őket. A fogorvost e tekintetben nem vallásgyakorlata minősíti, hanem az, hogy mennyire tudja szakmájának, s mennyire felel meg a *szakmai* erkölcs követelményeinek.

Az istenhívők közössége

E közös alapon újabb réteg az istenhívők közössége. Ők a lét, a test, az értelem és akarat forrásának és céljának a világon kívül létező Személyt tudják, életük értelmét a közvetlenül tapasztalható életen túl látják. Olyan igazságok és normák birtokosának tudják magukat, melyeket nem a tapasztalatból vezetnek le, ha-

nem Istenből, s annak valamiféle kinyilatkoztatásából. Ezáltal egy újfajta kapcsolatba lép az ember a világgal is, önmagával is. Megsebzí őt az Isten, szíve legmélyén megöli és megeleveníti. Ez az embert különös éberséggel és felelősséggel tölti el, ugyanakkor kivézetli őnmaga bezártságából. A hívő ember a világmindenség papjává válik, a Teremtés rajta keresztül ismeri el teremtetett voltát. Ez a *tény* új közösséget hoz létre az emberiség azon tagjai között, akik magukat hívőknek vallják, anélkül azonban, hogy ezzel sérülne, vagy éppen megszűnne az emberiség egész családjával való közösségük. Az istenhívők közössége mintegy ráépül az emberi natura által alkotott közösségre. Bár a két ontológiai réteg között van áramlás, a természet adta egység mégis érintetlenül megmarad.

A kereszténység

Továbblépve: a kereszténység hite szerint Isten feleletet adott az emberiségnek feléje irányuló vágyára, és az emberrel a Teremtő-teremtőmenny kapcsolatot meghaladó közösségre lépett. Örök elhatározása szerint elküldte Fiát, hogy lehetővé tegye a bűntől való szabadulást, és isteni életével töltsse be az embert. Ezen túl kinyilatkoztatást adott saját belső életéről, megadta az üdvösség ismeretét, és az emberi természethez méltó eszközöket adott annak elérésére. Kibocsátotta a fogadott Fiúság Lelkét, s „az isteni kútnak makulátlan tiszta méhéből folytonosan mennyei nemzedéket támaszt, akik között ugyan különbséget tesz testüknek neme, különbséget tesz életük kora, mégis ugyanarra a kisdedi állapotra szüli meg őket közös kegyelemanyjuk”. A keresztényeket nem elsősorban az köti össze, amit gondolnak és tesznek, hanem egy ontológiai tény: a bennük közös isteni élet. A mindnyájukat átjáró új élet hozza létre közöttük az új közösséget, s míg évszázadokon át tartó történelmi zarándokújtukat járják, közös életüket kifejező sokféle közös kinccsel (szövegekkel, szimbólumokkal, énekekkel) gazdagodnak. *Többet* az, aminek közös birtoklása új közösséget létesít közöttük, de anélkül, hogy bármit elvenne a natura és az istenhít által teremtett közösség realitásából.

A katolikusok

A katolikusok úgy hiszik, hogy a Krisztus által átadott igazságok és intézmények — számos emberi gyarlóság, sőt hűtlenség, félreértés és bűn ellenére — a Péter székével egységben élő közösségben maradtak fenn. Különös ajándéknak tartják, hogy e közösség a történelmi kísértések ellenére az Istentől kapott igazságokat a kifejlesztett emberi szellem kiváló erőfeszítéseivel tette magáévá, s a teológia és liturgia kincsesházában őrzi és továbbadja. Szküllá és Kharübdisz között jártak: az isteni üzenet elvilágiasítását nem engedhették, de nem tehették meg azt sem, hogy a világi kultúra elvetésével ezt az üzenetet egy hozzá méltatlan edényben tartsák. A kultúra és kultusz egyesítésével elkerülték, hogy akár a *kiválasztottak* egyházának, akár a formátlan *népegyháznak* szirtjein hajótörést szenvedjenek. Míg ezen ajándékok miatti félelemmel élnek e depositummal, tudatában vannak, hogy

egyenként nem kiválóbba másoknál, s hogy legalább annyi vád érheti életüket, mint bárki másét. Emberi létük alapjaiban a teljes emberiséggel, a *prima veritas*ba vetett hitük révén az összes istenfélővel, a Krisztusban elnyert isteni élet révén minden kereszténnyel egységben „félve és rettegve munkálják” maguk és mások üdvösségét.

Különbségek és kapcsolódások

A világnézeti és vallási különbségeket az írásom elején függőleges osztóvonalak szerint szemléltük, melyek között mintegy a falakon átvezetett telefonvonalak jelentették az érintkezést. Most a különbségek inkább valamennyiünk belső ontológiai és lelki alkataiban meglévő vízszintes rétegek formájában tárultak fel. Ez azt jelenti, hogy egyeseket talán egy felsőbb réteg elválaszt, ám egy tömbben egyesít egy széles, sokakat magában foglaló mélyebb réteg. Amikor a naturából adódó humán rétegben járunk, az emberek között nem vallási hovatartozásuk tesz különbséget, hanem az, hogy mit és hogyan képviselnek e humán értékekből. Amikor a pusztán istenhitről van szó, akkor annak mélysége, őszintesége, igazsága számít. Amikor a keresztények egységéről van szó, akkor ezt nem felületes akciók hozzák létre, hanem a közösen birtokolt út, igazság, élet és az egyházak történelmi kincsei. A katolikusok egysége nem egy párt egysége, hanem a dogmák és szentségek által — erőfeszítéseinktől függetlenül létrejött, de erőfeszítéseinket sürgető — egység.

Ha a most kialakított szerkezetet is képileg akarnánk ábrázolni, akkor egy széles, homogén alapzatot rajzolnánk fel, arra egyre keskenyebb rétegek helyeződnének, miközben egy-egy emelettől kezdve más, kisebb gúla emelkednének a közös alapon.

A különféle szintek önállósága és összefüggése

A rétegek összefüggnek, egymást átjárják, de nem keverhetők össze. Az alapréteg ügyeiben — bár a vallás mércéit nem mellőzve — nem a vallási hovatartozás szerint kell dönteni, hanem úgy, hogy a dolog saját okát és racionálóját vizsgáljuk. Ahogy Bibó észrevételezte, „a mai európai közgondolkodás nagymértékben elvesztette ezt az érzékét. Ebben nemcsak a marxizmus a hibás; valószínűleg eredendően a kereszténység volt az, amelyik a maga ideologizált világmagyarázataival már régtől fogva rongálta az európai emberiségnek arra való képességét, hogy egyszerű dolgokat a saját okaikra vezessen vissza, nem pedig valami különleges sémába akarjon mindenáron beleprézelni, akár az üdvözülés és az isteni gondviselés ez a séma, akár pedig az osztályérdek és az osztálytársadalom”. De ugyanígy igaz az is, hogy a hit vagy a keresztény vallási élet dolgaiban nem dönthetünk egyszerű „humán belátással”, tapasztalattal, megfontolásokkal; a katolikus dogmatika, szentségi élet, liturgia gyakorlatában pedig annak öntörvényei szerint kell eljárunk.

S ezzel eljutottunk utolsó, talán legfontosabb mondanivalónkhoz. A dialógus és ökumené helyett szívesebben használnám a *communio* szót. Bizonyos értékszférák tekintetében nem *dialogizá-*

Communio *lunk egymással, hanem egyetlen közösséget alkotunk, míg más értékszférák tekintetében békésen fenntartjuk a különbséget, sőt akár abban a tudatban cselekszünk, hogy nálunk és csak nálunk van az igazság. Ha valamit Isten rendeléséből valónak tudunk, akkor azt nem vethetjük meg az ökumené kedvéért, és viszont. Az ökumené teljes és háborítatlan közösség abban, amit közösen birtoklunk, de barátságos és nyílt színvallás abban, amiben hitünk különbözik.*

Ahhoz, hogy a többféle közösséghez tartozást zavartalanul megélhessük, világosan látnunk kell, hogy melyik ügy melyik réteghez tartozik, s megalkuvás és felhígítás nélkül, a lehető legszorosabb kapcsolatban kell maradnunk az adott réteg értékeivel. A természetes dolgokban a tudás, tájékozottság, gondosság, — az istenhit dolgában a szív legtitkosabb mélységében, „in cordis intima” való elfogadás; keresztényként annak központi igazságaiba és tényeibe való behelyezkedés; katolikusként az egyházi tanítás, erkölcs és szentségi élet leghitelesebb forrásaival való intenzív kapcsolat: ezek erősítik meg az adott ontológiai réteggel való közösséget, s ezek együttesen teszik igazán szabaddá az embert.

Ha külön vizsgáljuk a keresztény „világnézetet”, annak lényege a dogmák, az Istennek való személyes átadottság és a szentség által kialakuló legbelső körben keresendő. A következő koncentrikus kört ezek közvetlen konzekvenciái alkotják: az élő és kibontakozott hittanítás, az erkölcsiség, a liturgikus élet. A harmadik kör már közvetett és téves emberi értelmezéseknek is kitett szféra: a világ dolgainak keresztény értelmezése és az egyéni vagy közösségi lelki élet. A legkülső kör pedig mindennek gyakorlati megvalósítása, mondhatni technikája, melyben az emberi okosságnak, megkülönböztetési képességeknek, a természetes erényeknek jut a döntő szerep.

A hit és a társadalmi cselekvés harmóniája

A rendszerváltozás után egy előadásomban azt találtam mondani: ahhoz, hogy az ember liberálisan gondolkodjék és cselekedjék a társadalomban, a vallási dolgokban antiliberálisnak kell lennie. Ezt úgy értettem, hogy ha az ember nincs lehorgonyozva vallásának dogmaiban, akkor kapkod, ijedezik a társadalmi cselekvésben, s ezért nem meri saját eszét követni, hanem a falka biztonságát keresi, ott is, ahol Bibó fenti szavai szerint „az egyszerű dolgokat a saját okaikra kellene visszavezetni”. A vallás igazságai nem tapasztalatokra épülnek, hanem a kinyilatkoztatásból származnak, vagy pedig a kinyilatkoztatásból levont következtetések. Hozzájuk tehát deduktív úton jutunk el, s így az indukcióra építő emberi spekuláció képes támogatni, de nem képes megítélni a hit dolgait. Viszont ez azt is jelenti, hogy a hitből és kinyilatkoztatásból levezetett igazságok és törvények *nem* kényszeríthetők ki a hitben nem részesült emberektől az állam eszközeivel. Végső soron ez a liberalizmus lényege. A társadalom dolgaiban a legmélyebb, naturális réteg, az emberi természetből fakadó közmeg-

egyezés és tapasztalat, egyfajta indukció dönt. A hit a belőle élő ember számára e szférában indítékot, motívumokat, kötelességteljesítő lendületet és korlátokat kínál, de egyébként a nem hívőkkel együtt munkálkodva saját eszét kell használnia. Ettől akkor nem fog megijedni, ha körülsáncolja az életnek azt a szféráját, melyet *nem* ebből vezet le, hanem hitéből. Vagyis még egyszer: akkor tud valóban liberálisan élni és gondolkodni az életben és a társadalomban, ha a hit dolgaiban nem liberálisan gondolkodik.

Az életnek bizonyos rétegeit nézve teljes közösségben élünk és dolgozunk minden jószándékú, sőt akár nem egészen jószándékú emberrel is, úgy, ahogy a dolog saját természete megkívánja. Feljebb haladva leszűkül e közösség. S végül elérkezünk oda, ahol magunkra maradunk, egyedül Istennel közösségben. Erről szerény és barátságos szóval számot adhatunk. De bizonyára van olyan pont, ahol elhallgatunk, nem óvatosságból, hanem szeméremből. S ez a szeméremzés adott esetben jobb bizonyíték hitünk őszinteségéről, mint a handabandázás (különösen, ha egy adott rendszerben a hittel való kérkedésből még hasznunk is származik). Hitünknek ez őrzése nem ok arra, hogy ellenséges érzületet tápláljunk magunkban másokkal szemben, vagy hogy a velük való más fajtájú *communio* sérüljön. Aminthogy a szélesebb alapon nyugvó *communio* sem ok arra, hogy feladjuk az értékek más fajtáit.

A kulcsszó tehát a *communio*: a közös érték-birtoklás. A *dialogus* ennek sok egyéb között egyik eszköze. A *communio* egyik fajtája pedig az ökumené.

A VIGILIA KIADÓ könyvajánlata

<i>John Powell</i> : Miért félek a szeretettől?	570,-
<i>John Powell</i> : Miért félek attól, aki vagyok?	690,-
<i>József Tischner</i> : Hogyan éljünk?	600,-
<i>Bernard Sesboüé</i> : Krisztus pedagógiája	590,-
A Zarándok. Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései ...	980,-
„Te meztelen Krisztus, hol hagyta az ingedet?” ..	1.290,-
<i>Luigi Giussani</i> : A vallásos érzék	650,-

*A kiadványok megrendelhetők/megvásárolhatók
a VIGILIA Kiadóban.*

Cím: 1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8. III. lh. II. em.
(1364 Budapest, Pf: 48)

Telefon: 317-7246, fax: 317-7682

KALÁSZ MÁRTON

Atossza királynő álma

1934-ben született Somberekén. Költő, műfordító. A Károli Gáspár Református Egyetem oktatója, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja, a Magyar Írószövetség elnöke. Legutóbbi írását 2001. 12. számunkban közöltük.

Aiszkülosz *Perzsák* című tragédiájában Atossza királynő álmot lát. A balsejtelemtől megigézett királynő (akinek fia, Xerxész, hadban áll a görögökkel, lerombolja Athént, s Szalamisznál végzetes vereséget szenved) álmában két ifjú nőt lát. Szép s előkelő mindkettő; egyik „perzsa fátyolokkal ékesen”, a másik dór ruhában. Atossza egy család két gyermekének látja a tragédia jelenetében a két ifjú nőt. Csak éppen: „Kockán a sors ennek Hellaszt vetette ki hazául, / annak a barbárok földeit”. (*Jánosy István fordítása*) Két egymással ellenséges nép jelenik meg tehát két egymással rokon, azonos vértől származó nővér képében Atossza álmában. Aiszkülosz tragédiájának e jelenetét szokás hivatkozásul is idézni, hogy a „barbaros” eredendően semmiképp sem negatív jelentésű volt, csupán valaki más, olyan valaki, aki a többiek számára nem-érthető nyelven nyilatkozik meg. Mint ahogyan az ismeretlen görög szobrász, gyönyörű művének az *Egy barbár arcképe* címet kölcsönözve, sem kevesebbet kívánt, mint Krisztus arcát, talán intelműl, korának megjeleníteni. Atossza királynő álma azzal végződik, hogy látnia kell, a két idézett nővér civódásban tör ki egymással, s végig kell néznie, hogy fia, Xerxész, békéltetés helyett más *bölcsességre* jut, a két nőt iga alá, a maga igája alá veti végül. Innen Atossza balsejtelve — érezni véli, jóvátéhetetlen indul meg, amely Xerxész bukásával végződik. Vajon Aiszkülosz az álom megjelenítésével figyelmeztetni akar, a különbözőség okozta feszültség semmiképp sem azzal oldható föl, hogy más-más hazájú, származású népeket, egyéneket azonos kényszernek vessünk alá, egy igába nyomorítsunk? Mai tapasztalatával az álmot miképpen idézhetné s interpretálhatná másképp a világ.

A görögök és a barbárok

Ne kerülje el figyelmünket, hogy Aiszkülosz alig egy évtizeddel a perzsák veresége után azt a népet, amely tömérdek háborúzása következtében még csak barbárabbá válhatott, nem gyűlölettel, a győztes fölényével s megvetésével ábrázolja; inkább megrendülten, iránta való szánalommal abban a nyomorúságában, amelyet ez a nép királya göggyének, korlátolt önhittségének köszönhetett. Aiszkülosz arra int, a civilizációk kezdetén az idegen tisztelete s a vele való bánás a rangos emberi alkalmak egyike, akkor is, ha közben a kor újra s újra kétfelé, „görögökre és barbárokra” szakítja az emberiséget. Az idegenek, bárhonnan érkeztek is, nem csak nyelvüket, szokásaikat hozták, más istenségek szárnya alá is húzódtak. A poliszokban külön idegenjog létezett, az aszúlia, kivált a másutt üldözöttek s ezért menedéket kérők élvez-

tek, mint tudjuk, védelmet. Csak később, minthogy egyre több idegen érkezett, érvényesült a joggyakorlat, amely a polgárt s nem polgárt egymástól jobban megkülönböztette. S ezt is, azt is a maga jogaival ruházta föl. Az idegen nem tehetett szert például földtulajdonra, s külön adó terhelte. A régi Athén tehát már olyan immigráns-, emigránsproblémákra keresett megnyugtató megoldást, amelyek igazán napjainkban foglalkoztatják a világot.

Az emberiség történetének tanulsága másfelől, hogy semmilyen nép nem létezhetett anélkül, hogy egyben el ne határolta volna is magát másoktól. Amint az egyén elhatárolja magát, szükségszerűen-e mindig, mint amilyen következetesen, környezetétől s a csoportos lététől? Anélkül gyakran, hogy közösséghez tartozásának vágyát ezzel sérülni érezné. A különféle népek sorsát, fejlődésrajzát bemutató tanulmányok idézik, egy-egy nép, nemzet alakulásának folyama nem csak bonyolult volt s más-más mechanizmusok szerint haladt, közben antropológiai sajátosság is, hogy emberek csoportjai csak a másoktól való tudatos különválás által találnak önnönmaguk megértésére. Iso Camartin, rétoromán származású svájci nyelvész, irodalomtörténész, kisebbségkutató saját véleményéből ehhez annyit tesz hozzá: „Nem lehet azonban úgy, hogy az egyén s a csoport egy kisebb illetőségre s egy nagyobb idegen részre eleve kettészakítva legyen. Semmi sem kezdettől saját vagy idegen. Előbb azzá kell változtatni.” S továbbá erős tapasztalat, az egymás mellett való létezés a különbözőséget hamarabb semlegesítheti, mint vélnénk, az úgynevezett szomszéd idegen, már rég a görög gyakorlatban is csak időre idegen. Ami legfőképpen jelentheti, hogy alkalmazkodik, kíván alkalmazkodni, s minél inkább képes új helyzetében, a ráható körülmények közt az alkalmazkodásra, annál valószínűbb, hogy egyszer hozzátartozék a nagyobb részhez, a befogadás gesztusát azért váratlan helyzetekben éreztetni is képes többséghez.

Az egyéni alkalmazkodás, a csoportos integrálódás készsége (másutt kényszere) folyamatában leglényegesebb szerepet a nyelv, s tegyük hozzá, a kultúra játssza. A nyelv akár kritikát már nem is szenvedő elsajátítása a belesimulás legegyszerűesebb eszköze. Ennek is lehetnek gyötrelmesebb szakaszai. Gyermekek esetében a mai nyelv- és identitáskutatás szerint akár még anyanyelvcsere is lehetséges. Magam ebben kételkednék, megfontolandó viszont az úgynevezett szellemi anyanyelv fogalmának létjogosultsága. Ennek szituációja: a nyelv, amelyet szó szerint anyánktól tanultunk, elődeinktől örököltünk, eszmélésünk pillanatától fokozatosan átadja helyét annak a nyelvnek (s nem tagadhatjuk, minden önként vállalt része dacára is kényszerfolyamat), amely szellemi indíttatásunk, tájékozódásunk, pályánk föltételei szerint nekünk inkább megfelel. Mondjuk ki nyíltan: ahhoz, hogy hivatásunk betöltésében létezhessünk, csak ez felel meg.

Anyanyelvnek mondható-e, ami előbb szellemi, de végül bármi

tevékenységünk kiszolgáló eszköze? Mindinkább otthonosnak érezzük magunkat benne, s közben eredendő nyelvünk, annak hangzása, szépsége, maradandó vonzása *mankóként* bennünk tovább él. A szellemi anyanyelvet e kétségtelenül autentikusabb, mélyebb anyanyelv, hacsak munkánk nem szorosan a nyelvhez kötődik, nem sokban segítheti — legfőljebb sugallatszerpe lehet. Hatalmas, évezredes emberi tapasztalat gyűjtődénye (képes nyelven szólva inkább kútja) a nyelv — ha beletekintünk, nem jó úgy éreznünk, idegen arc tekint vissza ránk. Bizonyos, úgynevezett első nemzedékek időnkénti megrendültsége, félelme, gyötrelme attól, minél tökéletesebben sajátította el választott országa (hazát még a rákövetkező generáció sem igen mondhat) nyelvét, annál inkább távolodik önmagától, vesztí arculatát. Az identitásvesztés rémlátása napjainkban is lelki betegségig juttathatja, parafréniáig akár szenvedő alanyát. Az emigránslet olyan formái még igen elevenek, ahol az idegenbe szorultak politikai erőszakból, etnikumokat sértő, üldöző régiókból menekültek. Itt sem kaphat másodszerepet a nyelv, de mindent befolyásol a félelem, meddig kívánatos vendég valaki az őt befogadó ország számára.

Emigránslet

Minden félelem mindig indokolt — az úgynevezett szociális, gazdasági emigrációban inkább, vagy a politikai üldözöttek menekülésében? Ma már a politikai üldözött sem föltétlenül addig veszi igénybe a fölajánlott vendégjogot, amíg rákényszerül. Azok az országok, államok, amelyek tömegeket vonzanak mindenfelől, belefáradnak, s beleunnak is, a minden égtájról áradók szociális, de nyugodtam mondhatjuk, mentális terheit rendre vállalni — parlamentáris szinten próbálnak egyszerre gátat vetni s humán megoldásra jutni. A sejthető ingerültség következtében aztán váratlanul kiemelnek társadalmukból olyan több évtizede (húsz esztendeje) ott levőket, akik szakmai téren például nem csak előnyére váltak az országnak, szintjükkel a befogadó tekintélyét öregbítik. S a *kiemelt* gyermekei tökéletes „honi” nyelven nyilatkoznak kétségbeesetten a médiáknak — mindebből kétségtelenül kiderül, az érintettek már rég nem itt idegenek, ahol vannak, hanem ott lesznek azok, ahova visszamenni kényszerítenék őket. Mondhatjuk akkor még úgy, hogy a hazájukban? Nyilvánvalóan igen — de épp a közelmúlt efféle példáit számbavéve fontos megemlíteni, a szolidaritás e sértettekkel szemben (bizonyos mértékben s értelemben mindenképp azok) a befogadó országban mindinkább fokozódik, rokonszenv-nyilvánító aláírásgyűjtések, helyi tüntetések jelzik, s van olyan példa, hogy a kiutasítottak a lakosság közreműködésével a templom érintetlenségében keresnek menedéket. Végig se gondoljuk, néha mekkora ereje lehet mindennek, s annak, hogy az egyénnel más egyénnel való szembenézésében, a közösségek egymásba vagy egymásra épülésében (aztán egymás fölé s alá rendeltségében) ilyenformán is közvetíthet a nyelv.

Aaron Gurjewitsch, 1982-ben Münchenben megjelent kitérő

könyvében, amely *A középkori ember világképe* címet viseli, a „hierarchikus bilingvizmus” fogalmával találkozhatunk. Bár első ellenvetésünk — ha hierarchikus, mitől bilingvis — nyomán belátjuk, a fogalom ilyenképp nem hárítható el, s ha körültekintünk a világban, a különböző hierarchiák tobzódásában nyelvi hierarchiákkal is szembenézhetünk bőven. S épp a nyelvi hierarchiák készíthetnek aztán embereket, hogy más színhelyet keressenek nyelvüknek — ahol legalább semleges érzülettel viseltetnek annak akusztikája, léte iránt. Aaron Gurjewitsch valójában a középkor kétnyelvűségéről beszél. Példázatát a póri emberről —, akit megszállt az ördög, s a barát úgy vélné lépre csalni az ördögöt, ha a parasztot csalja lépre (a paraszt ugyan megszólal latinul, csakhát hibásan, s az ördög megússza a kiűzetést) — példázatként ma legföljebb úgy használhatnánk, hogy az önvédelem módzataiból, ravaszágaiból vonjunk le tanulságot. S hogy kétnyelvűség-e még a fölé- s alárendeltségben, hiszen hierarchiában egymással viszonyuló nyelvállapot? De hisz nem két nyelv viszonyul, hanem két közösség, s ebben a kettő közül valamelyik nyelve időnként botránykő, a két nép egymással való viszonyának következményeként. Nyilvánvaló, hogy az alárendeltségi szerepbe szorult rész, a kisebbség nyelve fokozottan válik a védekezés eszkövé is, hiszen már nem a kifejezés napi eszköze, de kultúráját hordoz, őriz s ezáltal identitást. A nyelv használati jogának védelme, e jogért való szerveződés aztán már a politika terepén zajlik. Bármilyen furcsa is első pillanatra, úgy vélhetjük, a két nyelv itt, ezen a ponton találkozik leginkább egymással, s vesz át óhatatlanul egymás szókészletéből, ha úgy tetszik, mindkét nyelvtől valójában idegen terminusaiból, szemléletéből. S a kisebbség végül is ezen a nyelven kényszerül akarátát manifesztálni, hogy a ránehezdedő nyomásnak ellenáll.

Ha kisebbségről beszélünk, s nem csak a mi közép-kelet-európai régióinkban, különbséget kell tennünk — legalábbis kétféle kisebbségi helyzetet megkülönböztetnünk. Egyik, amelyik valaha valahonnan érkezett abba az országba, nagyobb közösségbe, ahol azóta él — okát, indítékát, miért jött, már boncolni nemigen érdemes. Emelkedett szóval úgy fogalmazza meg jöttét, hogy hazát keresett. A másik kisebbség, főképpen csak imént búcsúztatott huszadik századunkban, politikai diktátumra máról holnapra került egy államhatár innenső oldaláról a túloldalára, el sem mozdult helyéről közben. Közhely volna csak kimondani is, vagy mégsem, hogy a nyelv, az anyanyelv, durvább helyzetben a hozott nyelv, egyik esetben is, a másikban is előbb-utóbb az Aaron Gurjewitsch aposztrofálta hierarchikus bilingvizmus állapotába csúszik. S ha nem kényszerülne fölé- meg alárendeltség vesztesévé válni, könnyen peremnyelv lehet. Ebből önmagában még nem következne, hogy nem fejlődhetnék azután kellően, de tudjuk, az anyaországgal való nyelvi kapcsolat fokozatosan lazul, s a

nyelv szellemi létre alkalmas szintje, karaktere sérül, jobb esetben archaizálódik — van rá elég példa, miképpen jelent megrekedést, a tenyészet nyelvére való süllyedést. A dialektus a tájnyelv szépsége, archaikus jellege a gondolkodás szintjének is korlátot szab, a zártabb önkifejezés pedig eredményezheti, hogy a kisebbségnek egy úgynevezett belső dialógusban sikerült akarátát kellően érvényesítenie. A peremnyelv és peremkultúra könnyen amolyan „rezervátummentalitást” fejleszthet.

Peremkultúrák

A peremkultúrák szemügyre vételében félve hivatkoznék egy-egy kisebbség írásbeliségének, irodalmi műveinek sajátosságára — hogy szinte mindig megmarad a legközvetlenebb realitásoknál, önmaga tapasztalatainak körén belül, s ezt persze a nyelv legmeghittebb formáiban igyekszik közvetíteni. Az alkotói magatartás pedig rendszerint a fordított sorrendet demonstrálja — előbb kell tisztáznom, ki vagyok, s ennek függvényében művet hoznom létre, s nem a keletkezésének folyamatában törekednem afelé, hogy hovatarozásom tisztázódjék. Így az is céllá válik persze, hogy a nemzedékről nemzedékre tovább adott, őrzött értékek eleveensége megmutatkozzék, s hogy érvényük a mában épp olyan eleven — csak minden valahogy azon a szinten van érvényben, amint „az élet diktálja”. Nem mondhatjuk, mindez öncsalás, beszűkíti viszont mindenképp a szemhatárt, s el kell gondolkodnunk, egy zárt társadalom világában a művészet mennyire tarthat igényt saját életre, mi segítheti föl egyetemes szerep betöltésére.

Összetettebb jelenség ez is annál, hogy könnyedén az önkorlátozás körébe utaljuk. Nietzsche mindebben még a jellem erejét is látja. „Ha valaki mindig kevés, de ugyanazon motívum következtében cselekszik, cselekvése nagy energiára tesz szert”, írja *Emberi, nagyoni emberi* című művében. Nietzsche még arra az állapotra hivatkozik, amelyben a közösségeken belül alig van súrlódás, s szellemi téren nem folyamatos vita s fölülvizsgálat szükséges, a hagyományra való hivatkozás elég, hogy kétségeinket elhárítsuk. Korábban Johann Peter Hebel, a kitűnő német író, úgy tartotta: „Kellően kis népünk karakterében és szemhatárában megmaradnunk.” Hebelt tehetsége nem óvta meg ettől a tévedéstől, korlátozta, hogy a „kis népünk” lokális pallérozása helyett a körülötünk zajló világ árnyaltabb, árnyékát tragikusan ránk vető világ esztétikai fejtésére vállalkozzék.

A nyelvi határok átjárhatósága

De térjünk vissza mindennapi létünk nyelvi viszonylataira, vonatkozásaira, arra a tapasztalatra is: a nyelvhatárok átjárhatósága, egymás nyelvén, nyelvében való közlekedésünk, amilyen természetes lehetne, a magunk emelte gátak miatt néha olyan valószerűtlen, fáradságos, körülményes. Egy eszményi két- vagy többnyelvűség pedig, ha eredeti jelentéséig vissza se megyünk, mégis csak azt sugallná, én beszélem a te nyelvedet, te az enyémet. S ilyen értelmezés körülményében ezt még az sem zavarhatná, a jövőben, konkrétan s képletesen szólva, ki az egyik, a nagyobb

rész, a befogadó, ki a másik, a kisebb, az érkező, miféle hazakeresést kellene idéznünk; féltő azonban, megreked nyelvi, szociológiai korlátozottságában egy-egy kisebbség. Egyikünk-másikunk emlékezetében ennek szinte idillikus változata hiába él — a magaméban a nyelvhasználat, egymás nyelvébe való átjárásunk, szellemi értelemben is, erősen regionális szinten zajlott. Ügyefogyott emlékek gyerekkorunkból is, persze bizonyos konstellációban, a példázat szintjére emelhetők, ha mai lelkületünk szerint kétséges is, vajon még annak hagyományos erejével hat? Annyi csupán, hogy a helyi, aleman emlékü nyelvjárásnak volt a házon túli kertre, szerűre egy használatos szava, a *Hofstell*. A Bukovinából érkezett székelyek valamiért épp ezt a szót építették be gyönyörű archaikus nyelvükbe, s nyertek végül kifejezésrendjükbe illő, akusztikájában teljesen azonosuló szót: *hostély*. Az az igazság, ha végiggondoljuk a nyelvi fölé- és alárendeltség változatait, az a keserű öröm is élénk képződik, hogy ahol a hierarchia ragaszkodóan érvényesül, s torzul ettől is az egymással való viszony, az alárendeltségi helyzetbe jutott nyelv annál inkább védekezik, nekem csak az idilli állapot szüntéhez kapcsolva válhatott élményemmé.

Népvándorlás, integráció

Hans Magnus Enzensberger kötetnyi terjedelmű esszéiben tárja élénk egy világot átfogó új népvándorlás vízióját, s figyelmeztet az ebből következő kötelességre s a veszélyekre. Úgy népcsoportok, ahogyan valamikor, már nyilvánvalóan sehova se érkeznék, nem tudjuk, határmódosítások másokat kisebbséggé tehetnek-e még — határokon átjutni, tudjuk, egyének, szervezett csoportok bújtatva vagy legálisan naponta igyekeznek. Keltve többek között az egyensúly teljes fölborulásának balsejtelmét is gazdaságban, politikában, közéletben, kultúrában. Bármiképp alakul az érkezők sorsa, ők maguk szorongva is úgy érzik, előnyükre van, ha elfoglalt helyükön inkább integrálódásra, mint szembeszegülésre serkenti minden őket. Nyelvhasználatukra sem kényszerként hat, hogy a befogadók nyelve mindenben legkézenfoghatóbb, nélkülözhetetlen segítségük. Így keletkeznek mára, nemzedékek fölnövése után olyan példák, hogy az évtizedekkel korábban vendégmunkásként az országba hívott török apa, még akcentussal nyilatkozva, büszkélkedhetik, fia a szövetségi parlament képviselője, az egyik párt kisebbségi, bevándorlási szóvivője. Cem Özdemir mint német politikus tudatosan a befogadó ország egészét képviseli, benne azt az etnikumot, amelyből származik, a kétnyelvűség gyakorlata otthonában, övéi közösségében okkal akár éles vitákban is zajlik nyilvánvalóan. Enzensberger víziójának van óhatatlanul olyan része is, amely Atossa királynő hajdani balsejtelmére emlékeztet, az ő félelmével telített. Itt nem annyira a nyelvről, vagy ha igen, mint az egyéni szabadság védőeszközéről van szó.

Ami a politikai pályafutásban még inkább ritkaságszámba megy, a kultúrában, művészetben már szinte természetes — s a gazdaságban a különféle intézetek kutatóprogramjában egy ideje

ügyszintén. Zene, irodalom, képzőművészet, színház, film az elmúlt időben sorra mutatta föl a második generációs tehetségeket, s valójában már csak a más hangzású név, egy-egy életrajzi utalás figyelmeztet a származásra, a beszélt nyelv, a gondolkodás nem. Az irodalom művelői rendszerint még anyanyelven indulnak, s a két nyelven való írás rövid átmenete után a befogadó ország nyelvére térnek át. Ennek oka gyakorlati is, a szakirodalom azonban alkotáslélektanilag vizsgálva érdekes megfigyelésekre jut. Ezek a fiatal alkotók már inkább csak tiszteletre méltó magatartásként regisztrálják, mondjuk, Czesław Miłosz Nobel-díjas lengyel költő *Az Ulro országa* című könyve elején található utalást: „Ki voltam? Ki vagyok most, esztendőök után, itt a Grizzly Peaken, a Csendes-óceán fölötti dolgozószobámban?” Miłosz az ötvenes évek óta tartó emigrációjában, Párizstól a kaliforniai Berkeley egyetemig, ahol nemrég még a kelet-európai irodalmak professzora volt, hurcolja magával a dilemmát, amely így fogalmazódik meg: „elfelejteni, hogy a lengyeleken kívül is vannak olvasók, s csak lengyel olvasóknak írni”. Közelebb áll-e hozzájuk az ellenkező példa, a népszerű Milan Kunderaé, aki 1968-ban kényszerül emigrációba, ma Párizsban francia nyelven ír, s épp utóbb tette témájául a szülőföldre s az anyanyelvre való visszatérés nehézségét, lehetetlenségét.

Kettőjük példája közé sorakoztathatók azok a különféle nyugati országokban élő, nem második generációs, hanem gyerekkorukban, felnőtt fiatalon más-más úton-módon érkezett alkotók — ők a befogadók nyelvén tematizálják a nyelvet, a nyelvváltást, s ebben visszatérési szándék nincsen, időnként vágy vagy melankólia az anyanyelv mint másutt jelenvaló otthon után. Katharina Raabe német irodalomtörténész, szerkesztő, a kelet-európai költészet jó ismerője épp egy ilyen értelemben magyar összefüggésű versciklus közlésével kapcsolatban írja: „A nyelvek közti átjárás a veszteség tudatát is élesíti, s a lehetőségeket is... Mit tehetünk egyik nyelven s mit a másikon? Mindenekelőtt a képeknek sikerül legnehezebben átjutniuk. Ha mégis sikerül az átlépés, kitalálások, cserék, egymást egyenlítő igazságok jönnek létre.” A vizsgált versből az nemigen idézhető itt magyarul, ami fájdalmas mondanivaló — ha már a magyar kézfej lehet németül kéztorok, s épp a belőle építhető képiségnek van meghatározó szerepe, egyik nyelven így, a másikon más lehetőséggel. Fölfedezés viszont, hogy ami egyik nyelven nagyonis köznapian, szinte utcaian hangzik, a másik nyelven váratlanul már-már magasztos nyelvkörnyezetbe emelhető s fordítva. Ha magyarul így mondom, „beadom a kulcsot”, s németül „leadom a kanalat”, tudom, miről beszélek, a kettő azonban megfelelő lelki szituációban metaforikussá lényegül: „Lass uns tauschen, gib mir den Löffel, nimm du den Schlüssel”. Esendőbben magyarul, mégiscsak: „Cseréljünk, add nekem a kanalat, vedd el tőlem a kulcsot”. Az igazi fájdalmat

idézi ennek tengelyében alighanem a féllábon álló vadlúd, s a fejét a vadlúd nyakához hajtó kislány képe.

Nyelvhatáraink átjárhatósága, a két- vagy többnyelvűség könnyedebb élése nem látszik mégsem elérhetetlen messzeségben. Ami segíti, befolyásolja, időnként gátolja, értelmezzük bizakodva úgy, mint Cees Nooteboom holland író: „Európa egysége és sokfélesége, megpróbáltam e két elvont fogalmat saját életemre átfordítani. Hiszen ha európai vagyok, s gondolom, most már szinte hatvan esztendő kemény munkája után mégiscsak az vagyok, s akkor mindebből következik, hogy Európa sokoldalúsága az én németalföldi egyoldalúságomat befolyásolja s fordítva. Ha így van, s az én esetemben bizonyosan így van, talán érdemes megnézni, kikövetkeztethető-e, miképpen mehet mind e folyamat végebe.”

~~Arany~~ Laci,

megbocsáts, hogy személyes ismeretség nélkül is átértem a barátság hangra, de mit tudom én, találkozunk-e az életben valaha másképp, mint papírra-ot szavakban; viszont, azt hiszem, mindkettőnknek ez az igazi életünk, nem pedig a személyes jelenlét anyagi durvasága. — Köszönöm értesítéstedet. Hálás vagyok, hogy megszólaltatsz franciául. Hálám és szeretetem jeléül itt küldöm feleségem, Károlyi Amy néhány versét, talán köztük is lesz fordítanivaló. Saját kiadatlan cökmőkjaim közül most olyat küldök, amivel nem okozok Neked fordítási gondot: Mallarmé magyarul. És ha nem terhellek vele túlságosan, még sok írásomat és fordításomat megküldeném apránként; talán könnyebben megmenekülnek az elhallgatástól, ha Nálad is megvannak. Itthon, a kiadói megbízásból fordított penzumokon kívül, majdnem semmi se jelenik meg grimoire-jaimból, aminek óriási előnye, hogy nem kell elaprózódnom napi és havi teljesítményekben, többszár-soros verseket írhatok. — Ha vannak olyan francia költők, akiket még nem szólaltattak meg magyarul, pedig érdemes volna: szívesen vállalkoznék rá, ha megküldöd az eredetét. Eddig Mallarmé, Rimbaud, Ch. Cros, Jarry, Targue, Reverdy, Char, Ponge, Michaux, Trollet, Rousselot, Césaire, Breton, Cocteau stb. verseit fordítottam; Char újabb kötetét nem ismerem, de úgy sejtem, sok szépség és kezdeményezés lehet benne. — Ha időd engedi, írj nekem Magadról, terveidről! Minden jót kíván hálás barátsággal

Sanyi.

Brest, 1961. dec. 15.

Weöres Sándor levele
Gara Lászlónak

Minden nyelven újból...

JULIA SCHIFF

„Vállald a szót” (Áprily Lajos)

Bánáti származású német költő, író, műfordító. Az alábbi írását kivételesen magyarul írta.

Az egykori Osztrák-Magyar Monarchiának vegyes lakosságú kisvárosában, Dettán születtem. Életem későbbi színtere Temesvár volt. Ebben a tartományban, a Bánságban élők érzése szerint a mai törekvések, a közös Európához való tartozás korai modellje valósult meg. Itt ugyanis a váltakozó nemzeti elsőbbségi igény időnként kiéleződő korszakaitól eltekintve békés egymásmellettségben éltek magyarok, németek, románok, zsidók, szerbek, bolgárok. Nem az egymáshoz való odafordulás, hanem az egymás melletti, afféle egymásnak hátat fordító, egymás köreit nem zavaró viszonyulás jellemezte őket. Részben külön felekezethez tartoztak, saját elhatárolt vallásos és kulturális intézményeik voltak. A falon túlpillantani nem volt szokásos. Ellenben ez az együttélési forma óriási nyelvi gazdagságot jelentett minden itt élő számára, majdnem mindenki többnyelvűnek számított: az utcán szinte észrevétlenül felszippanzott háromnyelvűség — a helyi román, magyar és német ajkú többség nyelvének használata — volt a szabvány. Ez persze általában véve a közhasználatot szolgáló köznyelvre korlátozódott, és csak kivételes esetben érte el az irodalmi többnyelvűség szintjét. Életem váltakozó fordulatai nélkül talán jómagam is az egymással való érintkezést szolgáló nyelvi szinten maradtam volna meg.

**A szülői otthon és a
gyermekkor**

Szülői otthonomban kizárólag a magyar nyelv használatára és magyar olvasmányokra szorítkoztunk. Gyerekkoromban még igen csekély német szókincsemet fiatalkori barátoknak, utcai érintkezéseknek köszönhettem, a kötelező román nyelvvel az elemi iskolában ismerkedtem meg. 1951-ben a jugoszláviai határmenti lakosság jelentős részének sorsa lett az én családom osztályrésze is: a Sztálin által Tito ellen tervezett hadjárat jegyében kitelepítettek szüleimmel együtt az ország keleti részébe, a bárágani síkságra. Tizenegy éves voltam akkor, és egyik napról a másikra román tannyelvű iskolába kerültem. Magyar nyelvű oktatásban nem is részesültem többé; középiskolai éveimben magánszorgalomból átrágtam magam édesapám magyar irodalom tankönyvein, és természetesen — ha csak tehettem — továbbra is lelkesen olvastam a magyar irodalmat. Az akkor még nagyon csenevész román nyelvismeretemet óriási energiabefektetéssel sikerült az első tanév végére annyira tökéletesítenem, hogy megnyertem egy Román Írószövetség által hirdetett irodalmi pályázatot (csakhogy miután kitelepített voltom kiderült, a díj vi-

Tanítói pályafutás

gaszdíjjá töpörödött). Rendes tanulóként nem járhattam középiskolába, a liceumot magánúton végeztem, mialatt napközben szüleimnek segédkeztem a kényszermunkában. Idegen nyelvüként csekély segítséggel franciául és oroszul tanultam. Miután öt év után visszanyertük szabadságunkat, tanítónő lettem, hogy szüleim anyagi helyzetén mielőbb könnyíthessek. Így tizennyolc évesen megkezdtem tanítónői pályafutásomat, előbb Majlátfalván, egy akkor még szintiszta magyar községben, azután pedig Vojteken, ahol a magyar tannyelvű iskolának utolsó tanítónője voltam, míg be nem olvasztották a román általánosba. Akkor én is áttértem a román tannyelvű oktatásra. Idővel kiváltam a tanügyből, és a temesvári egyetemen dolgoztam titkárnőként. Ezekben az években „teljesíthettem” régi vágyamat: két kislányom tipegett már mellettem, magánúton elvégeztem a temesvári egyetem filológia szakát, továbbá román és francia nyelvű képesítést szereztem.

Az első műfordítások

Akkoriban kezdtem látogatni, egyelőre csak tájékozódás céljából a temesvári Ady Endre (később Franyó Zoltán) irodalmi kört, valamint a helyi román irodalmi kört. Megvilágosodott előttem, hogy a kulturális értékeket szeretném egymás számára érthetővé és elérhetővé tenni. Bukarestben szépirodalmi fordítói oklevelet szereztem és nagy buzgalommal elkezdtem a műfordítást: magyarból és németből románra, románból magyarra. A románt — tulajdonképpen műveltségem nyelvét — csak a fordítás célnyelveként használtam, első saját verseimet kizárólag magyarul írtam. Nem tudnám megmondani, miért volt ez így. A nyelvi illetve regiszterváltás afféle „kezdeti gyújtás”, tudatalatti, spontán döntés alapján történt. Ennek így kellett lennie és nem másként. A helyi *Orizont* című irodalmi lap jóindulattal volt törekvésem iránt, a *Szabad Szó* is leköszölte egy-két fordításomat. Több kortárs magyarországi (Déry Tibor, Szakonyi Károly, Sánta Ferenc stb.) és romániai magyar író (Gozsdu Elek, Mandics György, Visky András, Licker M. Zsuzsanna, Bárányi Ildikó stb.) mutathattam be a román közönségnek, és elégtétellel töltött el, mennyire felfigyeltek a román irodalmi körben Bodor Pál regényszemelvényére. Revidéálnunk kell eddigi véleményünket a hazai magyar irodalomról, hangoztatták, hisz itt európai színvonalú íróval állunk szemben... Quod demonstrandum erat, mondtam magamban és szárnyaim nőttek — mindaddig, míg be nem láttam, hogy a fordítás egyirányú közlekedési útvonalnak bizonyul Romániában: könyv formájában csak a román többség nyelvét célzó fordításnak van esélye. Sok mindent át kellett gondolnom azidőtájt — pontosabban a nemzeti egység mítoszában tetszelgő Romániára korlátozott szellemi életről való elképzeléseimet. Ceauescu egyre szélsőségesebb diktatúrájában nem érvényesülhetett a szabad alkotás elve. A cenzúra minden írásba belenyúlt, és ami a legrosszabb volt, az írónak öncenzúrát kellett gyakorolnia ahhoz, hogy művei megjelenhessenek. Akkoriban vonták meg a magyar és német múltat fel-

**Kitelepülése
Németországba**

derítő kulturtörténész édesapámtól, dr. Büchl Antaltól a kutatói igazolványt. A döntés apránként megérlelődött bennünk. Azokban az években lehetetlennek látszott a Magyarországra való áttelepülés gondolata. Így német származásunkra hivatkozva előbb szüleim, majd saját családom is kérvényezte a kitelepülést Németországba. A kényszerű várakozás éveit két műszakban dolgoztam egy gyár kazánházában (egyéb munkát nem végezhettem már), és a paradox módon magyar Mandics György tollából a román Ion Barbu költőről szóló vaskos irodalomkritikai kötet magyarról románra való fordítása adott életemnek értelmet.¹

¹Megjelent a szerző

kiállításának

köszönhetően

kitelepülésünk után,

1984-ben lánynevem

alatt a bukaresti

Eminescu Kiadó

gondozásában, sajnos

az irányelveknek

megfelelő kihagyásokkal.

Csak íróasztalom fiókjának szántam első német-magyar fordításaimat — mindaddig csak néhány német-román fordítással próbálkoztam. Ma sem tudom, miért nem románra fordítottam Irene Mokka verseit, talán tudat alatt azért is, mert a románt mint célnyelvet akkor már „feladtam”. Ezt a jelentős temesvári költőnőt választottam próbálkozásul, akinek versei a '60-as évek közepétől megújuló bánsági német költészet korai mérföldkövét jelentik. Irene Mokka verseiben a „kizöklent idő elől” csendes visszavonulásban önmagába menekült, és verseiben a csönd művészetének tudójaként az emberi lét minden kozmikus dimenzióját megszólaltatta. Magamévá tettem sorstársam, a „vesztesek, elveszettek és elveszejtettek” költészetének minden versét, kitapintottam „gazdagságát, melegségét / színezetét / míg át nem ölelt / míg hozzá nem simulam / míg fel nem oldódtam benne”. A hozzá hasonulás lehetőségének azonnali intuitív megérzése vált később is irányadóvá fordításaim tárgyainak kiválasztásában. Ha nem éreztem volna rokonlelkeknek Zalán Tibort vagy Kalász Mártont, ha nem azonosítottam volna magam mondanivalójukkal, talán sose került volna sor verseskötetek németre való fordítására és kiadására. Ugyanígy nem jelenhettek volna meg ciklusonként kortárs versfordításaim Csoóri Sándortól Pilinszkyig, Parancstól Vasadiig, Gergely Ágnestől Tóth Erzsébetig. Irene Mokka nyelvi redukción és „az egyetlen lélegzetre szabott költői megvilágosodáson” alapuló rövid verseinek nyelvi átültetésén zavartalanul töprenghettem munkahelyemen, a villamoson, házimunkák végzése közben, a magam körül mind szűkebbre vont világ bármelyik sarkában. Ezek a fordítások 1996-ban a Kritérium Kiadó kétnyelvű kiadásában jelenhettek meg a *Keine Blüte Kein Weg* (Se virág se út) című kötetben. Irene Mokka elviselhetőbbé tette számomra a hároméves várakozás idejét: megtanultam tőle a természetre való figyelést és annak gyógyító hatását, az értékek átcsoportosítását, a szerénységben rejlő gazdagságot.

**Német nyelvű
műfordítások**

A kitelepülés gondolata páni, afféle egzisztenciális félelemmel töltött el. Nem a másfajta, esetleg fizikai munka vállalásától tartottam új hazámban. A német nyelv állt életkörülményeim miatt mindaddig a legtávolabb tőlem. Tudtam, éreztem, hogy feladom a talajt, anyanyelvem és kultúrnyelvem biztos fedezékét, feladom belső igazolásomat, azaz önmagamot. Soha olyan üresnek, kifosz-

tottnak nem éreztem magam, mint azokban a fájdalmasan búcsúzó, vereségemet beismerő években. „A minden közelnél megbízhatóbb távolba / mit viszek magammal?” — kérdeztem szorongva egyik első német versemben. A válasz benne foglaltatott a válszokatlanul maradt kérdésben: semmit.

Írói többnyelvűség

Ha életrajzi adataim alapján próbálom magam betájolni az irodalmi többnyelvűség tipológiájába, úgy nyilván azok közé tartozom, akik többnyelvűségüket a megváltozott nyelvi környezetnek köszönhetik (munkavállalás miatti migráció, politikai menekülés illetve deportáció, vándorlás — ezekhez sorolható a román Panait Istrati vagy a magyar Koestler Artúr, de Kristóf Ágota, Milan Kundera, Vladimir Nabokov, Csingiz Ajtmatov is, akik időrendi sorrendben két egymásra következő nyelven írtak. Hasonlóképpen párhuzamosan két vagy — ritkábban — több publikációs nyelven közölt Samuel Beckett, Jorge Semprun, Iwan és Claire Goll). A magyar irodalom jeles kortárs tolmácsolója, Zsuzsanna Gahse, akárcsak jómagam, új hazájában tanulta meg a német nyelvet. Az én esetemben a nyelvi váltás, a német nyelv — mint annak idején a román nyelv — irodalmi szinten való elsajátítása óriási erőfeszítésembe került. Ám Németországban kishitűségem, reménytelenségem rövidesen elmúlt, és újabb készséggel vettem magam újabb feladatba. Német nyelvkurzusokat végeztem, olvasmányaimat évekre csak a német nyelvterületre korlátoztam. Tudtam, hogy csak a teljes rárögzítés vezethet eredményhez. A kitelepülés traumája rövidesen az első német versekben csapódott le. Szebbek, mélyebbek, átszenvedettebbek és nyelvileg újítóbbak voltak, mint addigi magyar verseim. A német nyelvet újszerűen csillogtatták meg. Irodalmi díjat kaptam értük, rövidesen folyóiratok közölték, rádióadások sugározták őket. Máig sincs önálló verseskötetem. Valahogy nem törekedtem rá. Azután sikerült a müncheni egyetem romanisztikai szakán tanszéki titkárként elhelyezkednem, ahol fordítások révén részben addigi nyelvismereteimet alkalmazhattam, részben újabb újlatin nyelveket tanulhattam. Az elmúlt húsz évben keményen dolgoztam. Évekig szükségem volt még lektorra. Ezt a szerepkört német anyanyelvű, szintén író férjem, Robert Schiff látta el. Fordításaim célnyelve most már a német lett, románból és magyarból egyaránt fordítok. Emellett magam is közvetlenül németül írok immár két évtizede: több elbeszélésem és tavaly első regényem jelent meg német kiadásban. Esszéimet, tudományos tárgyú írásaimat is csak németül írom (jelen sorokat kivételesen magyarul).

Nyelvi váltás szépiróként

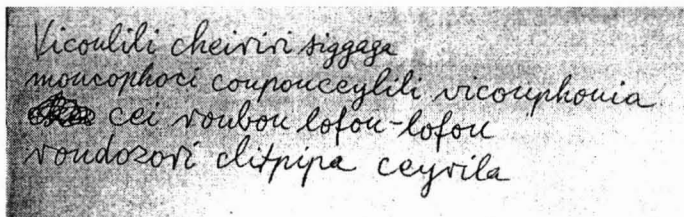
Valamikor felfedeztem, hogy le tudom fordítani németre saját magyar verseimet is, anélkül, hogy mondanivalójukból, kifejezési sajátosságukból veszítenének. Lenyűgözött, hogy más nyelven új életre kelthetem őket. Egy nem diakronikus, hanem szinkronikus újjászületés volt ez. Rájöttem, hogy nehézség nélkül egyik nyelvből a másikba tudok siklani, és idegen szövegeket új identitással ruházhatok fel. Sőt: én magam is új, kettős, illetve háromszoros identitást

**Többnyelvűség és
Európa jövője**

nyerek, ha alkotó árulásomban az alkotó mozzanat dominál. Mindezenre az tény, hogy a szabad, korlátok nélküli írói-fordítói tevékenység lehetőségének köszönhetem háromnyelvűségem alkotó felvirágzását. Ezért hálával tartozom a sorsnak.

Ákárcsak a műfordítás esetében, a többnyelvűség is több, nem pedig kevesebb életet jelent, és ez nemcsak az egyénre, hanem a társadalomra, az egész népre vonatkozik. Az olyan kulturális többnyelvűség, mint a közép-kelet-európai, egy multikulturális, illetve európai identitásra vall. A többnyelvűségnek nem kell elnémulással vagy az azonosság elvesztésével párosulnia. Ellenkezőleg, úgy esztétikai, mint politikai vonatkozásban az élet megkettőzését, vagy megháromszorozódását jelentheti. Senkinek sem kell feladnia önmagát, se egyénként, se nemzetként. Mint a fordításban, a mellettünk élő rokon másszerűsége is elgondolkoztat önmagunk fölött, és dialógusra ösztönöz. Ennek előfeltétele az, hogy előítéleteinket leépítsük és kifejlesszük önmagunkban a másokra való odafigyelést. Nem egymásnak hátat fordítva kell élnünk, hanem egymással. A román anyanyelvűnek éppen úgy tudnia kellene Petőfiről, mint ahogy a Romániában élő kisebbségi magyar ismeri Eminescut. Joggal várható el, hogy a román éppen úgy megszólaljon magyarul, mint ahogy a magyar is meg tudja magát értetni románul. A többnyelvű kompetencia előfeltétele a közös Európának. Már a nem helyhez kötött, korlátlan munkavállalási lehetőség is szükségessé teszi ezt a fajta rugalmasságot. Közös törekvésünk legyen, hogy egymás nemzeti nagyjait, történelmét, hagyományait megismerjük és tiszteljük. Nincsenek elsőrangú illetve fejlettebb, nagyobb múltú vagy nagyobb kommunikációs hatótávolságú nyelvek. A nagy nemzeteknek éppúgy el kell fogadniuk a kisebbeket, illetve a nemzeti kisebbségeket, mint ahogy azok szükségszerűen már régen leépítették magukban viszonylagos nyelvi, irodalmi és kulturális idegenségüket. A német népnek a szorbokat és dánokat, a spanyolnak a baszkokat, a szlováknak a magyarokat kell egyenlő félként kezelniük. Ebben a perspektívában talán a műfordítók szerepe is megváltozik, mivel egymás megismerésének szükségessége hatványozódni fog. De addig még sokhelyütt — és talán éppen a közös Európába annyira igyekvő közép-kelet-európai nyelvterületeken — az emberek gondolkozásmódjában nagy átalakulásra lesz szükség.

Weöres Sándor kézírata
Gara László
hagyatékából

A kétágú nyelv oltára

KÜRTÖSI KATALIN

A kanadai magyar költők kétnyelvűségéről

Az SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék habilitált docense, a Dráma és Színháztudományi speciális képzés vezetője. Fő kutatási területe a 20. századi dráma Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, valamint a kanadai irodalom.

¹Joseph Pivato:

Representation of Ethnicity as Problem: Essence or Construction. In: Christl Verduyn (szerk.): *Literary Pluralities.* Broadview Press, 1998, 157.

²Francesco Loriggio:

Italian-Canadian Literature: Basic Critical Issues. In: C. Dino Minni-Anna Foschi Ciampolini: *Writers in Transition.* The Proceedings of the First National Conference of Italian-Canadian Writers. Guernica, 1990, 82.

³Idézi őket Ekundayo

Simpson: *Samuel Beckett: traducteur de lui-même. Aspects de bilinguisme littéraire.*

CIRB/ECRB, Québec, 1978, 4.

„Nincs olyan nyelv, ami semleges”,¹ írja Joseph Pivato a kisebbségek irodalmi megjelen(ít)ése kapcsán. Milyen tehát az a nyelv, amit az életük különböző szakaszában Kanadába került magyar költők használnak verseikben? Hogyan fejeződik ki az a kettősség, ami az innen nézve emigráns, onnan nézve pedig „etnikus” író sajátja? (Ez utóbbi fogalom értelmezéséhez hasznosnak tűnhet Francesco Loriggio meghatározása a „nem-etnikus” személyről: az, akinek „nem kell magát kitenni az akkulturációnak és nem kell megtanulnia egy másik nyelvet”.²) Két generáció költőinél vizsgáljuk meg a felvetett kérdéseket, noha éveik számát tekintve nem feltűnően nagy a különbség (Vitéz György a hatvan felettiek közé tartozik — Endre Farkas alig múlt ötven), de Kanadába az idősebbek már a hazai érettségi után kerültek, míg Endre Farkas éppen csak megtanult írni-olvasni, amikor szülei 1956-ban az ország elhagyása mellett döntöttek. Mindketten Montreálban élnek és többszörösen kisebbségi létforma a sorsuk: a hivatalosan kétnyelvű (angol és francia) Kanada hivatalosan egynyelvű (francia) tartományában munkájuk (és az utóbbi esetben írásai) révén az angol nyelvű kisebbséghez tartoznak, azon belül természetesen az angol nyelvet használó nemzeti kisebbség tagjaként, akik anyanyelvüket, a magyart is használják az élet különböző területein (Endre Farkas esetében ehhez még hozzájárul a katolikus Québec tartományban felvállalt zsidó családi háttér is). Mindkettőjükre alkalmazható tehát a „kétnyelvű” jelző, azonban a kétnyelvűség írásaikban eltérően van jelen.

A kétnyelvűség meghatározása tekintetében igen nagy eltérést fedezhetünk fel: míg Bloomfield számára az számít kétnyelvűnek, aki tökéletesen megtanul egy idegen nyelvet, anélkül, hogy elfelejtené anyanyelvét, addig Haugen számára elegendő, ha egy beszélő jelentéssel bíró egységeket képes létrehozni egy másik nyelven, Weinreich szerint pedig két nyelv felváltva történő használata a kétnyelvűség kritériuma.³ Az irodalmi kétnyelvűség legtágabban úgy értelmezhető, hogy egy szerző egy vagy több művében két nyelvet használ — meghagyva azt, hogy az általános írói gyakorlat az egynyelvűség.⁴ A világirodalom történetében azonban számos olyan korszak van, amikor az írók két, vagy akár több nyelvben is otthonosan mozogtak, sőt egyes költői műfajok olykor meg is követelték egy adott nyelv (pl. provanszál) használá-

⁴l. m. 5.
⁵E kérdésről bővebben lásd: Leonard Foster: *The Poet's Tongues. Multilingualism in Literature*. University of Otago Press, New Zealand – Cambridge University Press, 1970.; Fried István: *Kétnyelvűség és kulturális kapcsolatok*. Acta Historiae Litterarum Hungaricum. Tomus XXVIII. Szeged, 1991, 51–59.; Sziklay László: *Együttélés és kétnyelvűség az irodalomban*. Gondolat, Budapest, 1987.; M. P. Alekséev: *Le plurilinguisme et la création littéraire*. Actes du Vlième Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée. Kunst und Wissen, Erich Bieber, Stuttgart, 1975, 37–40.
⁶Idézi Gumperz-t Susanne Romaine: *Bilingualism*. Basil Blackwell, 1989, 111.
⁷Gary D. Keller: *How Chicano Authors Use Bilingual Techniques for Literary Effect*. In: Eugene E. Garcia, Fracisco A. Lomelé, Isidro P. Ortiz (szerk.): *Chicano Studies: A Multidisciplinary Approach*. New York, Teachers College Press, Columbia University, 1984, 171.

tát.⁵ Ezekben az esetekben szükségszerűen kódváltásra kerül sor, vagyis ugyanazon nyelvi egységen belül két, egymástól különböző nyelvtani rendszerhez vagy alrendszerhez tartozó részt különböztethetünk meg⁶ — az irodalomra kivetítve ez azt jelenti, hogy „egyazon irodalmi szövegen belül két (vagy több) nyelvet felváltva használnak”⁷. Ennek mértéke nagy eltéréseket mutathat, hiszen néhány szó, de akár több mondat vagy bekezdés is lehet egy adott műben az alapnyelvtől eltérő nyelven. A kölcsönszavaktól eltérően, a kódváltás esetében a nyelvileg „idegen” elem nem, vagy csak részben integrálódik az alapnyelvbe, és éppen ez adja a nyelvi váltás költői erejét.⁸ A nyelvi egységeket tekintve, a kódváltás történhet mondathatárokon, tagmondathatárokon és szó-, illetve kifejezés-határon belül. Az írói pozíciót figyelembe véve a kétnyelvűség előfordulhat nyelvi-kulturális határon belül (pl. Oscar Wilde a *Salomet* franciául is megírta), azon kívül (pl. Joseph Conrad), illetve „kettős” tartozás is előfordulhat, bár ez nem túl gyakori (pl. Samuel Beckett, Vladimir Nabokov). Ezt a képletet tovább bonyolítja az ún. „etnikus” írók csoportja, hiszen az ő esetükben „a nyelv, a kultúra és a terület nem esik egybe”, ellentétben a modernizmus önkéntes „száműzöttjeivel” (pl. T. S. Eliot, Ezra Pound, James Joyce), akik számára a „területen-kívüliség szakmai-művészi előfeltétel volt”, az emigráns írók esetében semmi rendkívüli nincs abban, hogy másutt írnak.⁹ A kódváltás nem béklyó az író számára, nem jelent korlátozó tényezőt sem a témát, sem választandó műfajt tekintve: „bármely stílusban, bármely műfajban születhet” etnikus írás.¹⁰ Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy a kétnyelvűséget, a kódváltást nem pusztán emigráns vagy bevándorló írók alkalmazzák, hiszen — a hétköznapi kétnyelvűséggel szemben — az irodalmi kétnyelvűség tudatos választás, döntés eredménye, annak esztétikai értéke legalább olyan fontos, mint a kommunikatív értéke. A kódváltás olyan jelentéstöbbletet is hordozhat, amit egyéb eszközökkel csak nehezen, vagy egyáltalán nem lehetne kifejezni. „A kétnyelvűség kincs az alkotó író számára, még annak is, aki pusztán felnőtt korában tanul meg idegen nyelvet.”¹¹

A kisebbségi népcsoportok irodalmának tanulmányozása a huszadik század utolsó harmadában — az irodalmi kánonok egyébként is esedékes átrendeződése kapcsán — került előtérbe, azt megelőzően inkább a folklór részeként vagy szociológiai vizsgálatok tárgyaként esett szó e művekről, hiszen a tudományos vizsgálódás szempontjából a bevándorlók (legalábbis Kanadában) Marco Micone 1980-ban írt darabjának címével szólva a „hallgatag emberek” voltak.¹² A kanadai társadalom — nem utolsósorban az 1971-ben Pierre Elliot Trudeau által meghirdetett multikulturalizmusnak köszönhetően — üdvözölte az új hangokat: William F. Mackey odáig elmegy, hogy szerinte „a kétnyelvű emigráns írók áldást jelentenek egy adott irodalom számára”,¹³ Francesco

⁸Ld. François Grosjean: *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press, 1982, 146.

⁹F. Loriggio: i. m. 78.

¹⁰F. Loriggio: i. m. 89.

¹¹William F. Mackey: *Literary diglossia and literary biculturalism in plurilingual societies*. MS, 1989, 7.

¹²Marco Micone: *Gens du silence*. Guernica, Montréal, 1991.

¹³W. F. Mackey MS, 21.

¹⁴Francesco Loriggio: *The Question of the Corpus: Ethnicity and Canadian Literature*. In: John Moss (szerk., bev.): *Future Indicative. Literary Theory and Canadian Literature*. University of Ottawa Press, 1987, 62.

¹⁵„Az etnikus irodalomban a »generáció« fogalma (...) altípusokat jelöl, a kulturális múlttól és a kulturális jelentől való távolság mértékét jelzi.”

F. Loriggio: i. m. 57.

¹⁶F. Loriggio: i. m. (1990) 80.

¹⁷A kanadai magyar irodalom szisztematikusan feldolgozását ld. George Bisztray: *Hungarian-Canadian Literature*. University of Toronto Press, 1988.

¹⁸Miska János: *Kanadából szerettél*.

Loriggio pedig abban látja ezek jelentőségét, hogy az „etnikus regények, versek vagy színdarabok lehetővé teszik, hogy jobban megragadjuk a konvergencia némely sajátosságát a szükségszerűen többközpontú kanadai korpuszon belül”.¹⁴ Miben tér el az egynyelvű, többségi író művétől az általában két- vagy többnyelvű emigráns/etnikus műalkotás a nyelvhasználat sajátosságán túl? A témát vagy fő motívumokat tekintve szinte mindegyik ilyen műben felbukkan az utazás, az elindulás és a megérkezés élménye. Ehhez kötődően, gyakori elem az ország- és helynevek, az anyanyelv és a második nyelv említése, esetleg ez utóbbi elcsajátításának folyamata, az idegen nyelv alkalmasint még hibás használata, ily módon tehát a nyelv maga öntükrözővé válik. E művek hősei gyakran emlegetik az őseiket, a korábbi generációkat¹⁵, akik az óhazában éltek: „a bevándorlók esetében közvetlen emlék a földrajzi eredet és a geneológia”,¹⁶ és ezek az elemek a szókincsben is sajátos helyet foglalnak el. Mindezek a jegyek azt eredményezik, hogy a bevándorló író sajátos kettősséget mutat alkotásaiban: „itt és most” műveikben döntő szerepet játszik az „ott és akkor”. Kanadában a bevándorló/etnikus írókat „kötőjeles íróknak” hívják (pl. magyar-kanadai, ukrán-kanadai): a kötőjel elválaszt és összeköt a múlttal. (Kanada ebben a vonatkozásban ha nem is egyedi, de különleges eset, hiszen az „államalapító” nemzetből is kettő van: angol és francia, emellett ott vannak az őslakos indián „nemzetek” és inuit népcsoportok, tehát valamilyen fokon mindenki „kötőjeles” Kanadában — másként fogalmazva, senki sem száz százalékból „kanadai”.)

Vitéz György, amint már láttuk, hétköznapi életében a kanadai hivatalos nyelvek közül az angolt használta klinika pszichológusként és egyetemi oktatóként. Költészetében viszont (késői korszakának néhány kísérletező művétől eltekintve) magyar anyanyelvét használja alapnyelvként.¹⁷ Esetében az emigráns/etnikus költői létélmény mellett legalább olyan súllyal esik latba az avantgárd kísérletező öröksége — pontosabban szólva, e két komponens szorosan egybefonódik verseiben. Költő és szerkesztőtársával, barátjával, Kemenes Géfin Lászlóval együtt a „formabontó, kísérletező alkotók” közé sorolja Vitéz Györgyöt Miska János, akik „az itteni fiatalabb nemzedékhez hasonlóan, szellemi és költészeti hagyományaink elleni lázadással, történelmünk és irodalmunk deheroizálásával, demisztifikálásával alkottak újat. Írásaikat új művészi elemek, komplex tematikai szövevények, s gazdag szürrealista képek teszik érdekessé”.¹⁸ Ez az erős kísérletező kedv azt is jelenti, hogy Vitéz György bizonyos fókig eltér a bevándorló/etnikus írók által folytatott gyakorlattól, akiktől F. Loriggio szerint nem várhatjuk el „ugyanazt az arisztokratikus, nyugtalanító esztétizálást, ugyanazt a nyilvánvaló és megszállottan kifinomult irodalmiságot”, mint az avantgárd önkéntes száműzetést választó íróitól (pl. Gertrude Stein,

Kanadai Magyar írók,
Ottawa, 1989, 7–8.

¹⁹F. Longgio:
i. m. 78–79.

F. Scott Fitzgerald és az amerikai ún. „elveszett nemzedék” több más tagja).¹⁹ Meglátásom szerint e két összetevő, vagyis az avantgárd örökség folytatása, továbbvitele, újraértelmezése más nyelvi környezetben és az emigráns/etnikus lét- és alkotói forma nem zárja ki egymást, sőt mindkét eredőt új színnel gazdagítja.

Vitéz György — akinek *In illo tempore* című verséből való e tanulmány címe — verseinek legfontosabb jellemzője a nyelvi bravúr. Ez a nyelvi bravúr éppúgy érvényesül egynyelvű (magyar) költeményeiben, mint a többnyelvűekben, hiszen a nyelvek megsokszorozása számára leginkább arra nyújt alkalmat, hogy nyelvi játékosságát, hihetetlenül gazdag képzettársításait kiélje. Ennek a költői gyakorlatnak talán legragyogóbb példája a *Missa agnostica* című kötet (1977), amelyben a középkorig visszanyúló miseformát ötvözi az avantgárd látásmóddal. Kétnyelvűsége a témához és a formához igazodik: a magyar alapnyelvet latin versszakok törik meg. A nyelv jelentéstartományát illetően viszont igen erőteljesen érvényesül a demisztifikálás — a középkort idéző forma nagyon is huszadik századvégi gondolatokat takar, igen sok ironikus elemet tartalmaz, és kihasználja a nyelvi önreferencialitás lehetőségét is: „*Kyrie eleison* Uram irgalmazz (görögül)/uram irgalmazz (bordbdingnágul)/uram irgalmazz (eszperantó)/a nadrág és az ész kitágul.”²⁰

²⁰Vitéz György:
Az ájtatos manó imája.
Életünk Könyvek,
Szombathely,
1991, 131.

Endre Farkas esetében gyermekkori kétnyelvűségről beszélhetünk, hiszen alig nyolcévesen hagyta el az országot 1956-ban. Szülei Montréalban telepedtek le, ahol a város alapítása óta jelen van mind a francia, mind az angol nyelv — költőnk az angol nyelvű kisebbséghez tartozik, pusztán szüleivel beszél magyarul, vagyis a „villásnyelvűek”²¹ számát gyarapítja. (Kanadában a kifejezéshez sajátos, kissé pejoratív jelentés is társul, hiszen „bifurkált nyelvű”-nek nevezték az európai telepések tömeges megjelenése idején a tolmácsokat is, akikben nem lehetett maximálisan megbízni.) Önidentitását csak többszörös kötőjeles szerkezettel tudja jelölni — québeci angol-kanadai magyar-zsidó költő —, bár számára a „kanadaiság” a legfontosabb: „My ambition is to be Canadian/whatever that means”²². Ebben alapvetően fontos a nyelv, illetve a nyelvek, hiszen hivatalos nyelvből is kettő van, s ezek sorra hűen tükröződnek Endre Farkas verseiben, amely versek nem rejtik véka alá azt sem, hogy — főként Québecben a tartomány hivatalos francia egynyelvűsége miatt — az utóbbi másfél-két évtizedben szabályos „nyelvi háború” dúl, „nyelvi rendőrséggel”: „For Victory is ours / Vive Le and Vive La! / Sens unique is the way.”²³, „We can’t understand our own languages /Canada when will we end this maudite guerre”, „Canada, after all, it’s moi et toi / qui sont perfectly bilingue”²⁴. Ez a „tökéletes kétnyelvűség” kétszeresen is jelen van a fenti sorokban, egyrészt a megállapításban magában, másrészt pedig a nyelvi váltások legradikálisabb típusában, hiszen

²¹Endre Farkas – Ken
Norris: *Howl, Too, Eh?*
And other satires.
Montréal,
Nuage, 1991, 11

²²i. m. 51.

²³i. m. 47.

²⁴i. m. 49.

az angol alapnyelvből szófajon belül is átvált franciára: például az „it’s moi et toi” esetében az összetett állítmány igei része angolul van, a névszói rész pedig franciául. (A québeci tartományi kormány a szeparatista törekvések fellángolásával párhuzamosan számos olyan törvényt alkotott, amelyek az ottani francia nyelv védelme érdekében megtiltják vagy legalábbis nagyon megnehezítik más nyelvek — főként az angol — használatát, és ez a tendencia odáig jutott, hogy a „másnyelvűeket” tartották bűnbaknak az utolsó két népszavazás után Québec Kanadától való elszakadásának meghiúsulása miatt.)

Endre Farkas verseiben tehát azt láthatjuk, hogy kétnyelvűsége a második és harmadik nyelv alkalmazásában nyilvánul meg: ez a két nyelv a befogadó ország, azaz Kanada két hivatalos nyelve, viszont Québec tartomány vonatkozásában az alapnyelv, az angol, kisebbségi nyelvként van jelen és a versekben szereplő másik nyelv, a francia, a hivatalos. Minthogy e két nyelv egyike sem azonos az általa elsőként, anyanyelvként elsajátított nyelvvél, esetében teljes nyelvi akkulturációról beszélhetünk.

Míg Vitéz György műveivel a magyar irodalom részét képezi és a kanadai irodalmon belül az anyanyelvükön alkotó etnikus írók közé sorolható, Endre Farkas az angol nyelvű québeci írókhoz tartozik (aktív szerepet játszik ezek szakmai szervezetében is), magyar származását azonban nem titkolja: az utóbbi évtized számos versében felbukkannak a „gyökerek”. *Surviving Words* (Túlélő szavak) című, 1994-ben megjelent kötetének első két versciklusa („Heirloom” és „The Promised Land”) ezt a kérdéskört boncolgatja, először a múlt emlékeinek feldolgozásával (anyja és apja megjárta Auschwitzot), majd a „hazalátogatás” élményét veti egybe az „otthon-levés” (azaz a québeci Dorion) tényével. A második rész már a címekben is felmutatja a bevándorló/etnikus költők jellemző vonásait: a hazalátogatás izgalma, a magyar helynevek, az utazás-téma mind ide sorolható.²⁵ A versek maguk igen sok önéletrajzi elemet tartalmaznak, ami szintén gyakori a bevándorló íróknál. „O Hungary/lost in a familiar way/like one who was born here, / once lived here / but now is only a tourist/a long way from home.”²⁶ Noha a versciklus címe, „az Ígéret Földje” elfogultságot, nosztalgikus érzelmeket sejtet, a felnőtt költő magyarországi látogatásai (1991, 1994, majd 1999) a szemlélődés öröme mellett a problémákat is láttatták, s ezek kapcsán szinte megkönnyebbülten sóhajt fel, hogy „I am glad that I am not from here”.²⁷ Mégis, néhány év elteltével a szülőföldről alkotott kép színei mintha a világosabb árnyalatok felé mozdulnának — saját bevallása szerint nem záródott még le életének az a fejezete: 2001 júliusában versbe foglalta azt az örökséget, amit angol nyelvű kritikusan lírai sodrásnak, erőteljes zeneiségnek neveztek Endre Farkas verseiben.

²⁵A második versciklus felépítése a következő:

The Promised Land, Budapest Blues, In Szeged Square, Morning in Szeged, In a Budapest Underpass, The Missing Link, Night Life in Amsterdam, Lullaby, Voyageurs, Vaudreuil Bay, The Hunters, Dorion Suite.

In: Endre Farkas: *Surviving Words. The Muses Company* (La Compagnie des Muses), 1994.

²⁶Endre Farkas: *In Szeged Square.*
In: i. m. 57.

²⁷Endre Farkas: *Budapest Blues.*
In: i. m. 56.

²⁸Endre Farkas kéziratban lévő verse.

²⁹Ezekről bővebben ld. Kürtösi Katalin: *Kanadai magyar költők kétnyelvűsége*. In: Békési Imre, Jankovics József, Kósa László, Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1993. II. kötet 831–836. és *Poets of Bifurcated Tongues, or on the Plurilingualism of Canadian–Hungarian Poets. TTR Traduction, Terminologie, Redaction*. Vol. VI. no. 2. 1993, 103–130.

*I come from a country
Where even butchers recite poetry.*

*I come from a country
Whose founding myth
has princes chasing golden stags
to the country where I come from.*

*I come from my country
Unwillingly
Exiled by words that wore hoods
And pillaged my citizenship
Of the country I come from.*²⁸

A Kanadában élő, magyar származású költők két generációját vizsgálva tehát azt láthattuk, hogy a fiatal felnőttként emigrált Vitéz György magyar nyelven írt verseiben a kétnyelvűség az avantgárd, a kísérletezés hatásos kifejező eszköze — hasonlóan Kemenes Géfin László és Zend Róbert költeményeihez²⁹ —, míg a szülőhazáját gyermekkorában elhagyó Endre Farkas nyelvileg ugyan akkulturálódott a Montreálban élő angol nyelvű kisebbséghez, kétnyelvűsége is a másodikként és harmadikként elsajátított nyelveken nyilvánul meg, a versek témáikban mindazonáltal gyakran idézik fel mind az óhazát, mind az anyanyelvet.

BUDAPEST

Halászbástya a Szent István szoborral

57

*Kedves Locitán - mindig emlékeztet
rebb, csak éppen elefele. Áras,
aproszó is van - Honnól is vágja
Zedus este - mondhatom így is,
hogy a "vataalgia" és "nyitje". Nem
emlékeltél? Palmis nem emlékeztél? Ha-
gyon önmeglepettünk, a kevés időben
is, de remélem fejből találtam meg
után. Kedélyben visse' leut vágod;
dehát, minden a'kunenet. Ha gardet
nem fejtet az ember, fekt méltot
Zöben püth. az eszt a gondhoz... - A
his Agri övny egy amoros záradat, a ha nem
"lelt" + trükkkel emlékeztünk, val'm
vált... ha? HNY? Elest... U. Ara: Ft 1
A Antológia ???*

Képzőművészeti Alap Kiadványi Iroda, Budapest

Mészöly Miklós
képeslapja
Gara Lászlónak
(Pb.: 1962. febr. 2.)

BÁGER GUSZTÁV

Öröklét

Egy tabáni baleset emlékére

*A városnak ez a pontja
— Erzsébet- és Lánchíd között —
titkok kék szalagját bontja.*

*A fényt mintha hintenék
emelni oszlopos hidat
— hogy tiporhat itt kerék?*

*Itt nem lehet, hogy véget szab
a tér hálóját feszítő
megöntözött négyzetmag.*

*Itt nem lehet, hogy spontán
mélybe hull a híd csillaga.
A város nulladik pontján.*

Hold és föld között

*Éjjel, holdkoponyás öregember,
lassan söpröget.
Koránkelőknek megnyílik a tér,
körbejárásért kagylóval fizet.
Még délben is mondhatod:
eddig volt a tenger.
E senkiföldjén egészen vagyok.*

*In mem. P. J.**(VII. rész) Nyitottság és ismeret*

1938-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. Legutóbbi írását 2002. 1. számunkban közzöltük. A sorozat első részét lásd 2001. 9. számunkban.

Vannak termékeny félreértések, sőt, „félrehordások”, értsd: valakinek a szava áll más valaki szava ellenében, hogy valami (legenda tárgya sokszor, vulgáris szellemtörténés) így volt, netán épp ellenkezőképpen.

Olvasott ember volt-e Ottlik Géza, jön elő (termékenyen, mert gittnél jobb minőségben, csak mostanában kicsit sokadszor) e kérdés; termékeny azonban jobb módon, mint használóié így, termékeny úgy, hogy (már ha magunk nem idegesítünk vele ismét másokban ily ideget, értsd, nyíl része) hozzászólhatunk; mentésünkre legyen itt, hogy semmit sem célzunk meg vele.

Természetes, hogy a tapasztalati alapokból fakadó ismeret (az, hogy emígy-úgy, sőt, annál egy kicsinykét jobban is, tudomásunk volt valakiről, történetesen nekem itt Ottlik Gézáról volt ilyenem), mint perdöntő érv azért is eleve-cáfolatos, mert ha belegondolunk, a magunk dolgában sem rajonganánk ily eljáráshoz. (S eredményhez.) Ennek ellenére, ahogy maga Ottlik mondja, van némi haszna esetleg, ha némely „szereplők” életéből ránk marad egy-két kockányi, tekercsnyi színes hangosfilm.

Ottlik nálam jó huszonhat évvel volt idősebb, szerényen mérve is emberöltőnél messzebb látta meg ezt a világot, s ugyanúgy másféle élménysorozatok határozták meg életét, ahogy hozzám képest (1938-as születésű ember vagyok) a 64-ben, netán 70-ben születettekét — de végképpen az ifjabbakét. S mégis, épp a keszonvilág hajdani viszonyai miatt (nem részletezem) azonosulási lehetőségeink adódtak (az 1910–1922 között születettekkel, durván szólva), nem is kellett hozzá közelebbi, személyes ismeretség.

Természetes, hogy előnyösebb volt — léthasznosabb —, ha nem ilyen „elintézős” összefoglalókból ismerkedhetett meg valaki a korábbi nemzedékek erre érdemes alakjaival; s Ottlik, Nemes Nagy, Mészöly Miklós esetében nekem erre bőven volt mód, ám Jékely, Kálnoky, Weöres, Mándy stb., ha távolabbról is, szintén evidenciává lehetett. De mennyire! Nem részletezem ezt sem: azokban az időkben (talán épp a mennyiségi szűkösebség okán) „híre volt”, Lukács-uszodáig menően... na nem, nem csak annak, hogy Tímeai Tiffany Andrea melyik szépségversenyt menedzseli cégével, esetleg ő maga a Penthouse-ban mikor lesz látható, illetve Bruszt Brúnó mire cserélte a Lamborghinijét, nem, pontosan lehetett tudni, mit mondott (na, és ha az Ország-Világ vagy a Nők Lapja hasábjain) Mándy, s tudtuk, a szellemi szesz-csempészet korszakában ez miért életbevágóan fontosunk.

Már akiknek fontos volt; akik magukat, netán utódaikat nem a Penthouse-ra, banki szuperinternacionalizmusra, Lamborghinicserekre készítették, már úgy (bocsánat) a génjeinkben, a milyenféleségükben etc. Rilke: „Ők virulni akarnak, és ez szép lét... Mi inkább érlelődünk, és ez homályt jelent és fáradalmat”.

Weöres (nem túlzó szó) világzseniális „Újság”-verse oktat minket róla, hogy a sirály furcsa madár, mert azt hiszi mind, ha jön egy másik sirály, az nem igazi sirály... míg viszont a hettita zsarnokian feltételezi mindenkiről, hogy szintén (igazi!) hettita. Mestereink egymás közti viszonyában feltétlenül lehettek ily vonások. Sirály... hettita...

N. N. Á. (sajnos már vulgáris legendává vált) Ottlik-értékelése szövegkörnyezettől függően „jelenthet” mást és mást. Ám aligha változtathat szövegkörnyezet egy „kruciális” ténykérdésen: olvasott ember volt-e Ottlik, avagy sem. Elég buta história, így hallásra. Hogyan ne lett volna olvasott ember Ottlik! Ezt hallom válaszbá adva. Ám épp N. N. Á. mond olyasmit, hogy mintha nem lett volna igazán az.

Hm.

P. J. társaságában nem túl sokat időztem, sajnos; bár mindenféle eligazítást megkaptam tőle. Ezt nem részletezem. Családjának körében... szegletekről ülve egy-egy kávéházi asztal mellett. Járta-sak voltunk-e a (hajdanidőn még nem ily terjedelmes világ-jelenségű) könnyűzene (pop etc.) világában? Hogyan mondhattuk: a *You Are My Destiny* „a” nóta!? Hát a film berkeiben? Megállapítottuk: Henri Colpitól az *Ilyen hosszú távollét* „az igazi...”

Másnak más stb., ezen nem is kell vitázni. Ezek nem ikonografikus megállapítások. Bocsánat: azok. Csupán azok. Ennyik.

Ottlik nem egészen azonos évjárat N. N. Á. „körével” (mármost mi volt e kör? évjáratra?), de azonosak, V. I.-ig menően stb., pl. hogy elemien kedvelték Agatha Christie-t és az ilyen detektívregényt. Ám Ottlik ismertetett meg sokunkat Chandlerrel, ha jól tudom, a kitűnő Réz Ádám társaságában 1957 után az egész magyar „krimikiadást” meg akarták reformálni (teremteni) etc. Ottlikék festészeti érdeklődése nem nagyon terjedt túl Picassón (bocsánat a feszengetős kifejezésen), Braque-on, Utrillón (nagyszerű mesterek), de hát... Keserű Ilona ugyanilyen nagyszerű mester, s őt Ottlik Géza és Ottlik Gyöngyi igen nagyra értékelte. Nehéz kérdés. Kétségtelen, Ad Reinhardt, Rothko ugyanúgy nem volt kenyerük, s az ezzel kapcsolatos elméleti, filozofikus irodalom sem... ahogy sokaknak ma, 40 év múltán se. Na.

Ottlik eleve elzárkózott a filozofikus irodalomtól. Magam itt inkább Mészöly Miklós(ék) tanítványa voltam. Bár prózában Ottliké. Nehéz.

Ottlik ne lett volna olvasott? Esszéi egyenértékű irodalmi tudást görgetnek, szellősítenek, mint N. N. Á. dolgozatai. Szépírói remekművekre bukkanunk ott is, itt is, Mészölynél is. Mándyról (akivel féltem volna beszélgetni; gondoltam, rettentő unalmasnak találna engem) inkább elmondható: ami másnak a Teleki tér bicskás-zsibes világa volt, neki — az elméleti tanok. És akkor? Magam szívesebben olvasok — ismétlem — Ad Reinhardt-tal kapcsolatban

(vagy tőle) abszolutisztikus tantételeket... szívesebben emésztetem mulatva az anarchisztikus Dubuffet-t, Artaud-t etc., mint Maugham, Greene etc. (elérhetetlen mestereim ugyanakkor/más dolgokban) színes remekléseit.

S tény: Waugh, Isherwood, Maugham stb. Ottlik vallott kedvence volt. És Henry Millert megvetette ő, lekezelte. Egyáltalán, ne feledjük: nagyjaink egymás közti viszonya más volt, mint ahogy mi nézhettünk fel rájuk, netán ők bántak velünk. (Ottlik maga bevallotta ezt. Később ő sem volt kesztyűs kezű az én szellemi „eltévelyedéseimmel” — mackók, verebek, gombfoci — szemben. De halála előtt rettentően nemes fordulattal csak és csak toleranciát gyakorolt irányomban megint. Például. Máig jól jön.)

És ha erről beszélünk, hogy: Ottlik és csekély kutyakölyökkorú személyem ott... Hát Ottlik, megírtam másutt, arra bízattok, már nehogy csak Chandlert olvassak (eredetiben), de bevezetett Salinger, Mc Cullers stb. világába. Remek könyvtára volt, s nemcsak angol nyelvű. Főlényes biztonsággal, bár nem mindenki kedvére válogatott össze antológiákat... egyet feltétlenül, valódi, „irodalmilag szakrális” legenda. Jó, hűtlen lett kicsit az írás nemesrobotjához, a bridzs (számunkra sokszor követhetetlen) absztrakt rejtelmei vonzották. (Hetilaposan fogalmazok.)

Ha ez hiba volt (miért lett volna okvetlenül az?), megfizetett érte. Életművében. Hanem hát miért ne lenne elég nekünk Ottlik életműve így, ahogy van? Próbáljuk bebizonyítani, hogy mi, ahogy Fitzgeraldot intette apja — szerénységre, ily alapon —, előnyösebb helyzetben vagyunk, s ez még többre kötelez.

Az én szegény kis egyszerű Koala Kártyabajnokságomba (francia kaszinóval játssza két ember, igaz, két 20–20 ligás mezőnynek, a klubok medvék, madarak, nyulak, növények, tárgyak) ám férjen bele az Egész Élet. Ahogy Ottlik hajókázós bridzskönyve nem elég tágas Noé-bárka így. Mit tudom én. Mb. Majd kiderül.

De hogy Ottlik a költészethez ne értett volna? Válogatott műfordításkötetemhez Rilkrét böngészett, hagyatéki Rilkrét! 400 oldalt olvasott el! (Rilkrét.) Eliot-verseket magyarázott. S azt hiszem, nem csak nekem. Kosztolányit ne ismerte volna? Csak novellái és három vers erejéig? Vicc. N. N. Á. részéről írói hasonlat. Ne higgyük másnak!

Csak: elszegényedettebb korunk az ilyesmit készpénznek veszi. Feledvén épp N. N. Á.-t, hogy „fiacskám, két pénz hány pénz”... és így tovább. A vulgáris legendák dolgában a — bármilyen szerény — tanúságtételek nem perdöntőek. De élni engedik a Másik Szempontot is. Kettő — az hány? (Ottlik Weörest szavalt nekem. A *Bab-el...*-t.)

És ne feledjük, amit Dosztojevszkij mondott arról, hogy milyen egyszerű lény is az ember, s magunk sem vagyunk kivételek. Meg nem tudnám mondani hirtelen, mekkora és milyen jellegű olvasottság kell ma... és egyáltalán, mihez?!

Semmi mást (Ottlikot idézve nagyján) nem mondhatok el „rólu(n)k”.

A teljesség emlékezete

Visszatekintés

1958-ban született Szombathelyen. Költő, író, műfordító. Egyetemi tanulmányait a JATE BTK magyar-német szakán végezte. 1989–96 között a Nappali Ház szerkesztője volt.

Ottlik Gézát életemben először a nyolcvanas évek közepén, egy Attila úti ház egyik erkélyén láttam személyesen, egy busz ablakából. Én a busszal a Bartók-emlékházba igyekeztem, ahol történetesen Ottlikkal volt meghirdetve egy beszélgetés, és ilyen szerencsésen alakultak a körülmények, hogy éppen akkor kijött az erkélyre, hogy megnézzem, milyen idő van idekint, s közben már vette fel a zakóját. Később még láttam egyszer, megnyitott valami kiállítást, ha jól emlékszem, a Károlyi-palotában.

Belőle szakdolgoztam az előtte való valamelyik évben, onnan volt ez az érdeklődés. A megfigyeléseim szerint — mert ismertem sorstársakat — Ottlikból szakdolgozni nem volt rutinszakdolgozás, hanem inkább a kultusz ápolásának egyik lépése, hiszen a Lengyel Péter Mozgó Világ-beli cikkével hetvenháromban megkezdődött kanonizáció körülbelül akkortájt ért a csúcspontjára. Én előzőleg már beszereztem minden első kiadást a könyveiből, elolvastam a *Hajnali háztetők* folyóiratváltozatát a Magyar Csillagban, és még a *Vigilia* 1968 decemberi számát is megkaptam valakitől ajándékba a *Minden megvannal*. Talán nem tévedek nagyot azzal a megállapítással, hogy a kultusz némileg életszemléleti mintát is adott sokaknak, akik művelői voltak, s hogy ennek nyomán leoszúrható volt belőle akár még valamiféle magatartási minta is, hogy tehát egy adott történelmi helyzetben milyen fontosságokat kell szem előtt tartanunk, mivel nem kell törődnünk stb. Hiába utasították el az elemzők az egyes művek, főleg persze az *Iskola a határon* példázatosságát, az egész életmű, vagy talán az írói magatartás mégis példa volt, ami ráadásul szerencsésen egybeesett azoknak a prózapoétikai modernizációs mintáknak a fokozatosan tért hódító kritikai sikerével, amelyek többek között Ottlikban találták meg előfutárukat. Én később aztán már nem követtem az Ottlikkal kapcsolatos tudományos szakirodalmat, tehát amikor most ezzel a kis emlékezéssel újból bekapcsolódom az utóéletbe, lehet, nem is tudok újat mondani.

Addig azért még követtem a fejleményeket, hogy a dolgotom megírása után nem sokkal Szegedy-Maszák Mihály egy tanulmányában Kosztolányi és Szent Ágoston időfelfogásának hasonlóságáról értekezett az *Aranysárkány* kapcsán, ami — a Kosztolányi és Ottlik között fennálló rokonságokat ismerve — igazolni látszott azt a törekvésemet, hogy összefüggést találjak az idővel kapcsolatos elképzelések és az emlékezés központi szerepére épülő Szent Ágoston-i kegyelem-tan és Ottlik prózájának „lírai-

kegyelmi rendje” között, mely utóbbiról Balassa Péter tett pontos megfigyeléseket, miközben Tandori Dezső az emlékezet konstituáló értékéről írt több Ottlik-esszéjében is. Ebből kiindulva aztán már könnyű volt kimutatni, hogy az Ottlik-novellákban és az *Iskola a határon*ban minden sorsdöntő kimozdulás az emlékezéssel van kapcsolatban, egy olyan, mindent megelőző állapotra való ráismeréssel, amely képes folytonosságot teremteni a jelennel, ahol a cselekmény megrekedt, mozdíthatatlannak látszik, ez ennyiben az örök, esendő emberi állapotnak felel meg. S hogy ez a kimozdulás mégsem lesz tanulságos, mégsem köthető például valamely hitrendszerhez vagy történelmi-politikai eseményekhez és útmutatásokhoz, az azért van, mert a ráismerés elvileg is olyan „értékmentes” minőségekre irányul, amelyek ugyanannak az esendő létezésnek az alapját képezik, másrészt — gyakorlatilag — nagyon finoman és alaposan bele van dolgozva a prózai anyagba, miközben néhány kitüntetett helyen (pl. *Iskola a határon*, *Hajnali háztetők*) az elbeszéléstechnikai önreflexió tárgyaként is felmerül, ami egyfelől termékeny kompozíciós tényező, de némileg továbbgondolva rövid úton visszavezet minket a „lírai-kegyelmi rendhez” és az ágostoni vallomásossághoz.

Az „elbeszélés nehézségeit” ugyanis talán nem is annyira az az *Iskola a határon* elején felvetett probléma jelenti, hogyan lehet elmesélni valamit egy kívülállónak, hanem az, hogyan lehet elmesélni valamit annak, aki mindent tud. Mert igaz ugyan, hogy az elbeszélői alaphelyzet szerint a regény Szeredy bejelentésére adott válasz, de hamar megtudjuk, hogy Szeredy talán nem is Bébé véleményére kíváncsi: „Azt remélte tőlem, hogy én messzebből tudom nézni élete összegubancolódott zúrzavarát, s az én közbeiktatásom segítségével talán majd ráeszmél, hogyan is fest a helyzet annak az istennek a szemszögéből, aki nézi mindezt.” De van egy másik szöveghely is, amely arra utal, hogy az emlékezés tudott dolgokra vonatkozik. Amikor a regényben a végzős növendékek Pestről Mohács felé indulnak, Bébé elbúcsúzik Júliától, s azt mondja róla: „ő volt az egyetlen, aki soha nem kérdezett tőlem semmit az intézetről, s mindvégig az volt a gyanúm, hogy mindent tud; ami persze képtelenség”. Nyilvánvaló, hogy ez a képtelenség legalábbis összefüggésbe hozható az „isteni szemszöggel”, az Isten előtt való beszéddel, vagyis a vallomásos beszédhelyzettel, amely az emlékezés tárgyát, mondjuk így: az életet a kegyelem pillanatához rendezi, ennél fogva a hétköznapi értelmezéshez képest máshol jelöli ki a történet fordulópontjait, ugyanakkor — prózáról lévén szó — az olvasói tudás megfelelő ütemű gyarapításának írói aspektusát is szem előtt tartja.

A *Szerelem* című novella végén nem az jelenti a fordulópontot, hogy a halottnak hitt Eleőd Imre hazatér, hanem az, hogy Felicia — egy nap elteltével — ráeszmél, hogy az az ember, aki a szobájában beszél, a férje. „Nyugodtan beszélt, hallgattuk. Egyszerre

elharapta a mondatát, s megfordult, mert háttal ült a diványnak. Mi is odanéztünk. Felicia ott állt Imrére meredve, mint aki mozdulni sem tud, s láttam, hogy remeg a szája. Imre két lépéssel odaugrott.” Ha megnézzük Felicia és Eleőd Imre másik közös jelenetét a novella elején, akkor látjuk, hogy az elbeszélő egy kis dramaturgiai trükkel hitelesíti ezt a furcsának ható ráismerést. A jelenet arról szól, hogy az elbeszélő felkeresi a házaspárt, de hamarosan idegesíteni kezdi őt a házaspár bolondozása, ami mögött mégis közönyösnek látszanak mindketten:

„— Ne egyél szalonnát.

A férfi azonban ügyet sem vetett rá, hozzám beszélt.

— Miért eszel szalonnát? — nyaggatta megint.

— Hogyan? — Imre feléje fordult. — Ne egyek?

— Ne!”

A két jelenet hasonlósága — a nőnek háttal ülve beszélő férfi — valami olyasmit sugall, hogy Felicia úgyszólván a hátáról ismeri fel a férjét, a kettejük között újra létrejövő látszólagos közönyösségre ismer rá, amely azonban szerelmük biztonságát jelenti, meg Feliciának azt a kezdettől meglevő bizonyosságát, hogy Eleőd Imre épségben vissza fog jönni.

A közönyösség az Ottlik-próza visszatérő motívuma. Az *Iskola a határon* 1942-es Medve-jegyzeteiből megtudhatjuk, hogy a közönyösség valójában „a szerelemnél erősebb egymásba olvadás sűrű, cseppfolyós, semleges lávarétegéből táplálkozik”, hogy a közönyösség nyelvén lehetséges egyáltalán az egymástól elkülönülő sorsok közlése, találkozása. Ez megint csak arra utal, hogy a történetnek máshol vannak a csomópontjai, nem ott, ahol a „felszíni” elbeszélés megadja őket, de ez a próza mégsem a folyamatos visszautalásból áll, nem jelöli ki közvetlenül vagy gyors lépésekben a „teljesebb kontinuum” végső értelmezési tartományát, hanem — hogy úgy mondjam — előrefelé gazdagszik, végig fenntartja a történetmondás lehetőségét, véleményem szerint elsősorban a sorsok összefüggésének, sőt, helyettesíthetőségének az elképzelése révén.

A *Minden megvan* című hosszabb elbeszélésben Jacobi Péter furcsa, mondhatnánk, közönyös beszélgetést folytat régi barátjával, Grynaeus Ottóval, akit csak nagy nehezen talált meg abban a városban, ahová harminc év után tér vissza, látogatóként. Beszélgetésük emlékeztet Czakó és Bébé beszélgetésére a *Próza* végén. Mivel a könyv Czakó „halálával”, egy lány miatt elkövetett öngyilkossági kísérletével kezdődik, és itt a végén, amikor Czakó mégiscsak előkerül, Bébé éppen megtalálja kölyökkori szerelmét, kialakul valami sejtésünk arról, hogy kettejük sorsa valamiképpen összekapcsolódik, s Bébé talán a barátja helyett is rátalál a régi boldogságra, illetve a helyreálló folytonosság valahogy mindkettejükre kiterjed. A *Minden megvan*ban is látszatra nagyobb örömet okoz Jacobinak, hogy rátalál gyermekkora koldusára, arra a

süketnémának gondolt hadirokkantra, aki után annak idején Ottóval együtt nyomozott. A rátalálásban — a Szerelemhez hasonlóan — fontos szerepet játszik azoknak a helyzeteknek az ismétlődése, ahol a szereplő hátulról figyel meg valakit. Jacobinak az öreg zongorista nyakszirtje az első ismerős dolog a városban, és annak alapján azonosítja aztán a zongoristát a süketnéma koldussal, aki, mint kiderül, valójában vak volt. Az Ottóra és a koldusra való rátalálás az elbeszélésben is összefonódik, de kiderül a kettejükhez kapcsolódó motívumok hálózatosságából is, hogy a zenei csodagyerekként elkönyvelt Ottó és a később elismert hegedűséváló Jacobi sorsa a koldussal, illetve öreg zongoristával együtt olyan folytonosságot képez, amelyben a szerepek akár fel is cserélhetők. A nyakszirt motívumában rejlő személytelenség is arra utal, hogy a történet végső soron nem az egyéni sorsok alakulása szerint jut nyugvópontra, annak ellenére sem, vagy inkább azzal együtt, hogy az emlékezésből kiiktathatatlan a személyesség. Talán épp a csak személyesen megtapasztalható „kegyelmi rendnek” és az individuális sorsok közösségének ez az együttes belátása nyújt valamiféle példázatot arról, mi fontos, mi nem fontos, illetve ami nem fontos, az is miért fontos a zürzavarosnak látszó történetünkben.

Én már a régi hívek közé számítom magam, „aki még látta” Ottlikot. Az értékeléshez, helykijelöléshez, aranykönyv emlegetéséhez nem érzek magamban elég távolságot. Ez a feladat — a posztumusz művek megjelenése után — a mostani szakdolgozókra marad.

Buda, 65. XI. 27.

Édes jó Lászlám,

Boldog üdvöt és (elkésve) karácsonyt kívánunk mindkettőnk és szeretettel gondolkodva rád. (Fordítandó való kérvényt majd talán januárban meg) Légy egészséges, higgyed, a nyugtató apró név főtűt keskeny mosolygó sorsra erenteit a rendíthetetlen nyugalomnak! Ölel Adámot Csin

(A. levél lap ronda, a szeretet valódi)

Ottlik Géza levelezőlapja
Gara Lászlónak

Ottlík Géza levele Gara Lászlónak

Budapest, 1963. július 5.

Gara László (1904–1966) a húszas évek elején települt Párizsba, ahol újságíróként, műfordítóként és szerkesztőként dolgozott. 1945 után a magyar külképviseleten vállalt munkát, 1956-ban ismét emigrált. Minden idejét a magyar irodalom franciaországi megismertetésének szentelte, számos magyar irodalmi művet fordított franciára. Legjelentősebb munkája a szerkesztésében megjelent magyar költészeti antológia (*Anthologie de la Poésie Hongroise du XIIe siècle à nos jours*, Seuil, 1962). Hagyatéka a közelmúltban lánya, Claire Meljac jóvoltából a párizsi CIEH könyvtárban került elhelyezésre; feldolgozása folyamatban van. A kutatómunkát, melynek célja egy Gara Emlékkötet összeállítása, az OKTK támogatja. A műfordítónak írt több száz levél között szerepel Ottlík Géza mintegy ötven levele is, ezek közül választottuk ki az alábbi, valamint a számunkban közölt néhány fakszimilét. Későbbi számainkban további írók, költők leveleit közöljük. (Bende József)

Édes Lacikám,

Köszönöm jún. 25-i lapodat, s úgy veszem ki belőle, hogy az Iskola őszi megjelenése kezd komolyan fenyegetni.¹ Sanyika sikerének² nagyon örülök, ölelem és gratulálok mindnyájatoknak. Chodkiewiczet³ is üdvözlöm szeretettel, s bár két évvel ezelőtt már küldtem neki valami életrajz-félét, íme 15 sor, s zárójelben neked szóló részletek vagy kommentár, azt fordítsd le belőle Lacikám, amit jónak látsz:

Születtem 1912. május 9-én Budapesten, amely a bronzkorszak óta csökönnyösen város, túlélte sorra a lakóit, keltákat, rómaiakat, hunokat, gótokat, longobárdokat, avarokat, alighanem túl fog élni bennünket magyarokat is, s mindig fiatal marad, mert folyton lerombolják. Gyerekkorom egy részét az Alföldön (Kecskeméten, ahol minden gyümölcsnek más íze van), másik részét a monarchiabeli katonaiskolákban (mint Rilke és Musil) töltöttem, aztán (7 év után) otthagytam a katonai pályát s elvégeztem a pesti egyetemen a matematika-fizika szakot. (Fejér Lipinek voltam a tanítványa, szeretett — én imádtam — s olyan nagy ember volt, hogy azt ti úgysem értitek meg, civilek!) Se katonának, se tanárnak, tudósnak, se semmi másnak soha nem készültem, 7–8 éves korom óta mint írónak. 18 éves koromban jelentek meg első prózai írásaim, de egy félév múlva abbahagytam a publikálást, mert nem tetszett, sem amit írtam (arcpirítóan rosszakat), sem az előkelő irodalmi folyóirat, amelyik közölte (Napkelet). Írói pályám azóta is csupa megszakadás, hallgatás, türelem, némaság. De csökönnyös, mint Buda. A Nyugat munkatársa voltam, amely Babits halála után Magyar Csillag lett és 44-ben megszűnt, a bevonuló Hitlerék elkozták utolsó számát (benne a Hajnali háztetők c. rövid regényem befejező, harmadik folytatásával). Háború után (mikor a baráti köröm, baloldali, ellenálló írók, egyszerre felülre került) megint megindult az irodalmi élet, írtam tömérdek novellát, kritikát, előadást stb., (még dramaturg is voltam a Rádiónál 44-45-ben rövid ideig) aztán 47-ben (Svájcban és) Rómában voltam egy félévig, hazatérve pedig kiköltöztünk Gödöllőre, az erdő tövébe, nagy kertes házamba nyolc esztendőre. Az Iskola első verzióját (a Franklin elfogadta de) 48-ban visszavettem a nyomdából, — hogy 9 évig pihenhessem, ahogy dukál, s fordításból éltünk (Dickens, Shaw, Waugh, Hemingway, O'Neill, Gottfried Keller, Osborne s még két tucat).

¹Az *Iskola a határon* 1964-ben jelent meg franciául: *Une école à la frontière* (Trad. du hongrois par Ladislas Gara, Georges Kassai, Georges Spitzer, rev. par Paule de Rotalier) Éd. du Seuil, Paris.

²Weöres Sándor 1963 nyarán több hetet töltött Nyugat-Európában: június elején Brüsszelben egy műfordításról rendezett kerekasztal-konferencián vett részt, június 28-án pedig a párizsi Kaleidoscope Színházban tartott magyar irodalmi esten.

³Az Éditions du Seuil munkatársa.

Ez ugyan 21 sor, a zárójeleken kívül is, de majd kihagysz belőle. Novelláskötetem (s a címadó 100 oldalas kisregény: Hajnali háztetők) 1957, (illetve 58. febr.-ban) jelent meg, a két év alatt újraírt *Iskola a határon* 1959-ben (Magvető). Mind a kettő rég elfogyott, az *Iskola* csakugyan pár hét alatt (6500 példány) s a rögtön tervbe vett 50 ezres második kiadást elhalasztottuk a folytatása, a lazán összefüggő következő regényem megjelenéséig. A kritikusok vitája, ami körülötte lezajlott, sokféle, sokszor egymásnak ellentmondó kifogást emelt ellene: „nosztalgiával” ábrázolom alakjaimat, „pártjukon vagyok, velük érzek” — másfelől pedig „nem-hogy nosztalgia”, hanem részvétlen közöny, pesszimizmus, sőt, a könyv „mondanivalója az ember és a létezés viszonyában van, a társadalom-fölöttiben” s egyenesen Kafkával rokon, meg némely mai egzisztencialistával. Mit tud mondani a szerző szándékairól?

Szándékom volt regényt írni. Hiba volna ennél többet mondani. Miért irtózik úgy az író a „fülszövegek”-től, szinopszisoktól, lexikonbeli tartalmi kivonatoktól? Azt reméli ugyanis, hogy mondanivalóját, amelyet keserves fáradtsággal összesűrített 470 oldalra, nem lehet elmondani még 469 oldalon sem, nemhogy 20-30 sorban. Lehet, hogy van olyan író, aki a tudatos és specifikus „message”-ához keres műfajt, kifejezési formát, bár én nem hiszek ebben; de ha van is, nem tartozom ebbe a fajtába. Mondanivalóm a műfaj maga (regény), „engagement”-om az íróság: az a — talán infantilis vagy dilettáns vagy rögeszmés — szándék, hogy az ember író akar lenni. Ez az elkötelezettség teljes és végleges, s jóval megelőzi a mondanivaló (az inherens, eleve benne foglalt mondanivaló: egész létünk teljes élményanyagának valamilyen mérvű rendberakása, összefüggővé, világossá, művészileg koherenssé és rendezetté tétele) tudatosságát és specializálódását (lényegre korlátozását).

(Átugorva a hosszas bölcselkedést, hogy a teljes valóságot, a vízió integritását mégiscsak absztrahálni kell, vonatkozásokra, aspektusokra, megszámlálható és néven nevezhető mondanivaló-elemekre kell bontani, ha a tér-idő-anyag véges rendszerében vagyunk kénytelenek kifejezni:) Kétségtelen, hogy az író a regényéről — megírása előtt is, után is — tudna mindenfélét mondani. Például: „Idő, hely: húszas évek, katonaiskola. Szereplők: 10–11 éves korunkban — mint nagyjából előbb vagy később vagy fokozatosabban, de mindenki, — az anyai szeretet kiváltságából, a család védettségéből váratlanul belezuhanunk itt — a »határon«, amely a gyerekkor és a felnőttiség határa, az egyén teljesebb, komplex létének és a társadalmi létnek a határa, egyben az elviselhetőség határa is és végvár is, Európa határa, melyet nem akarunk feladni, — beleesünk egyszerre az erőszaknak — az emberi természet hitelesebbnek tűnő valóságának — és a konformizáló terrornak a világába.” — Ha ezt mondom el, akkor ott tartunk, hogy érvényes Kafka, Camus vagy akár Samuel Beckett alapérzése a „condition humaine”-ról. Holott az elbeszélő B. B. azt gon-

dolja a végén: mégis csodálatosan jól van minden. Mondjam hát inkább azt, hogy ha valamiről, hát igazán M. küzdelméről szól a könyv, aki azért harcol, hogy higgye, és igaz legyen: „hogy a világ mégis sokkal különb hely, az élet nagyszerűbb dolog, mint amilyennek józan emberi ésszel látszik.”

Tehát fogjuk össze a tartalmat így: „M.-nek 1926 őszén a katonaiskola ablakában könyökölve megszakad egy gondolatmenete, a többiek külső erőszakának hatására, s csak mérhetetlen hosszú idő múlva tudja visszanyerni eszméletének, világának folytonosságát.”?

Nem, maradjunk annál, amivel kezdtük. Az író intenciója az volt, hogy regényt írjon. A regény szerinte nemcsak szól valamiről, vagy mond valamit, hanem inkább valami. Mégpedig valóságos valami. Az életnek az a mozzanata, az az élmény vagy esemény, (talán „incidence”) ami az olvasóban, aktív és passzív közreműködésével, olvasásakor keletkezik. Súlyos hiba volna az olvasó életének ezt a virtuális tartalmát előzetesen befolyásolni szükségszerűen hibás, hiányos, részleges vagy téves szuggesziókkal a könyv „tartalmáról”, „mondanivalójáról” vagy bármilyen aspektusáról. Inkább kérjük a segítségét, a Rómeó és Júlia prólogus soraival: hogy segítsen, egészítse ki — amit nekünk nem sikerült beleadni, azt ő toldja hozzá a sajátjából. -

Lacikám, ebből talán használhatsz valamit; az utolsó bekezdést ajánlom, meg a megjelölt sorokat.⁴ Nem írom ide azt az „írói intenciómat”, ami nem biztos, hogy benne is van (talán a hangsúlyokban, árnyalatokban inkább kivehetően, mint az erőszakosan közbeszóló, értelmező részekben:) Minthogy a megismerés irreverzibilis folyamat, ha egyszer belekerültünk a többiek közé, nem mászhatunk ki semmiféle „senkiföldjére”, valamilyen felismert azonosság örökre hozzájuk köt. Még ha fuldoklunk is a megsemmisülés határán. De ez az azonosság-érzés egyben a megoldása is a dolognak — ez már a szeretetnek egyik alapfajtája, s forrása, könnyen, magától buzogó forrása annak, amit erkölcsnek, társadalmi erkölcsnek, lehetne nevezni. Szükségünk van rá, mint a mindennapi kenyerünkre (negatíve), s ha megleltük, már az íze se rossz. Negatíve: mert ha hiányzik, megbénítja igazi feladatunkat, a létezésünk teljességének olyanfajta intenzív, organikus, organizáló átélését, mint amilyen fajta tevékenység a művész alkotó munkája.

No, lezárom és sietek feladni. A folytatást szeptember-októbertáján látni fogod. Talán ez lesz a címe: „Buda”. (Franciául mehet ez így?) Vagy ha „Elődöntő”, az franciául elképzelhető cím: Semi-final? vagy Série éliminatoire? vagy Demi-final? Vagy a harmadik cím-verzió: „La Piste” (ugyanis futópálya, vagy Budai pálya) — talán franciául ez a legjobb, nem?

Milliószor ölel:

Cipi

[Gépirat; boríték nélkül]

⁴Megjelölt sorok: a „Szándékom volt...” kezdetű bekezdés első nyolc sora.

Kegyelemtan Ottlik Budájában

HERNÁDI MÁRIA

1974-ben született Csornán. Egyetemi tanulmányait Szegeden végezte magyar és teológia szakon. Jelenleg az SZTE BTK Modern Magyar Irodalom Tanszékén PhD-hallgató.

¹Rónay László:

Kegyelemtan; Balassa

Péter: *Ottlik és a hó*.

In: *Ottlik (Emlékkönyv)*.

Pesti Szalon Könyvkiadó,

Budapest, 1996.

Az *Iskola a határon* olvasói számára bizonyára ismerősen cseng az ottlikói életművel kapcsolatba hozott „kegyelem” kifejezés. Sokan sokféleképpen vizsgálták már ezt a kérdést, elég csak Rónay László vagy Balassa Péter tanulmányaira gondolnunk.¹

Idégség és ismerősség, szökés és hazatalálás, szükségszerűség és szabadság dilemmájának azonban még korántsem a vég-szava az *Iskola a határon* című regény. A „játék” nem ér véget: a belső függetlenség, a „saját” élettér (és idő) megteremtése nem zárul le sem a katonaiskola elvégzésével, sem a regény megírásával. Egész életre szóló kihívás ez, dráma, amelyet tovább kell élni és tovább kell írni.

Ottlik Géza utolsó, posztumusz regénye, a *Buda* már egy teljes élet tapasztalatait összegzi. Ebben a végső számadásban nemcsak megjelenik a kegyelem élménye, hanem egy egész kegyelemtani rendszer is összeáll.

Az a belső élmény, amelyet itt kegyelemnek nevezünk, Ottlik számára a létezés egészéről szerzett tapasztalat, pontosabban: a lét teljességével való szembesülés. Ez leggyakrabban utólag, az emlékezésben válik elevenné, tudatossá az író számára. Az emlékezés egyszerűsített vágyakozás is: honvágó a lét teljessége, azaz a transzcendens — Isten után. Ottlik így ír erről *Körkérdés Jézusról* című interjújában: „Ha (...) nincs benne a művemben mindez, anyám, az égbolt, Jézus, akkor semmi sincs benne. Nem néven nevezve kell benne lenniük — a vers nem a csillagokról szól, nem Jézusról, nem a költő anyjáról, — hanem valóságosan. Ha ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentésmozzanatokból összerakott művembe — ha másként nem, hát mint halhatatlan vágy, a szarvas kívánczósága a szép hűvös patakra — akkor nem is hoztunk létre semmit.”²

A létteljességgel, a kegyelemmel való szembesülés a *Buda* című regényben háromféle tapasztalatban körvonalazódik: a „csodák”, a „szabadulások” és a „hazatérés” élményeiben. Ez utóbbiakat az ottlikói térkép-metafora nyomán „térkép-töredékeknek” neveztem el, amelynek segítségével az író utat talál — és egyben utat épít — hazafelé, saját eredete, kezdetei felé. Ezek a tapasztalatok alkotják az ottlikói kegyelemtan pilléreit, amelyekre további vizsgálataim során támaszkodom.

„Visszakerültél hát Budára, ahol születted. Ez *csoda* volt. Megvolt a város; az elviselhetetlen és soha véget nem érő éveket elvisszaidéztél és véget értek. Az történt, hogy a négy, nem a negyven —

²Ottlik Géza: *Próza*.
Magvető, Budapest,
1980, 214.

„Csodák”,
„szabadulások” és
„hazatérés”

³Ottlik Géza: *Buda*.
Európa, Budapest, 1993.

nem: a négyszáz év véget ért, elfogyott. *Nehemiás próféta átkot szórt a népére, mert nem tartották észben az Úr csodáit, amiket értük tett.* Hát én, Both Benedek, észben tartom. 1926-ot írtunk, csoda volt, alig hihető.”³

Ezekkel a sorokkal kezdődik a *Buda* kegyelem-kronikája: az első csodával, 1926-tal, ami azonban jelképes értelemben az összes többit felölelő, „átfogó csodának” is tekinthető — a hazatérés motívuma miatt. „...észben tartom a csodáimat — gyáva, istenfélő ember vagyok” — mondja magáról Bébé, a festő, majd röviden összegzi élete „négy-öt” csodáját. Ezeknek a csodáknak az a közös vonása, hogy a tervekből, amiket Bébé előre elképzelt magának, semmi nem lett, de az, „...amire tudtomon kívül a legjobban vágytam: annyira csak a lelkem mélyén, hogy még titokban sem merem remélni,” az sikerült. Az ottliki csoda első ismérve tehát az, hogy rejtett vágyainkra ismerünk rá általa. Az ember által kiszámíthatatlan, isteni bölcsesség működik benne, ahogy ezt Ottlik már a *Vegyészek* című novellájában is megfogalmazza: „...van valamilyen hatalom, amelyik mi magunknál is jobban ügyel a lelkünk méltóságára, s amit mi gyarló tévetegen kirakosgatunk, azt ő rendre eligazítja.”⁴

⁴Ottlik Géza: *Vegyészek*.
In: *Hajnali háztetők*.
Minden megvan. Európa,
Budapest, 1994, 235.

A csoda megőrzése

A csoda második ismérve, hogy őrizni kell, észben kell tartani. A megőrzés isteni parancsa már az *Iskola a határon* záró fejezetében is megjelenik, az emlékezetes mohácsi hajóúton, ahol Bónisnak kellett éjszakai őrseget tartani. Mikor meglátja, hogy Medve, Bébé és Szeredy ébren beszélgetnek a fedélzeten, így szól hozzájuk: „»Itt ültök, úgyis fent vagytok, minek kell nekem őrseget játszani?« (...) »Mi mást őrzünk itt« — mondta váratlanul és erélyesen Szeredy. (...) Szeredy valamibe beletalált (...) gondolta Medve. Ady Endre? Mit őriztet ő a strázsán? »Csillag-szórók az éjszakák, Szent-János-bogarak a kertben, Emlékek elmúlt nyarakon...«” Ady Endre is ugyanazt teszi tehát, mint a három fiú a fedélzeten: a saját élete csodáit őrzi. Ez az őrzés az alapja minden vallásos rítusnak, liturgiának, ahol az Úr nagy tetteire emlékeznek az emberek. Az alreálbeli éveket lezáró nagy beszélgetés a hajón — halk gitárszó mellett, az egyetlen közös cigarettát szíva — ugyancsak egy liturgikus cselekmény: emlékezés és hálaadás az Úr csodáiért „amiket értünk tett”; egy rendhagyó „kivonulás” ünneplése.

A fa-metafora

Őrizni és ünnepelni a csodát: ez azt is jelenti, hogy az ember (a kegyelem tapasztalatának tudásával teljesen) *nyitott marad* a többi, még eljövendő csodákra. „...csak állj meg mozdulatlanul, mint fa az erdőn” — tanácsolja Ottlik Géza — „Ezra Pound is fa volt. Állt mozdulatlan, azt mondja, és fa volt a fák közt, tudva az igazságot azelőtt nem látott dolgokról. Medve is fa volt az erdő szélén és számos új dolgot felfogott ő is, ami azelőtt sült bolondság volt az eszének. (Míg az istenek ezt a csuda-dolgot tenni tudták.)” A fa-metafora párhuzamos az ingyen mozi néző-metaforájával. A lényegük ugyanaz: kívülről szemlélni a dolgokat, s belül őrizni azt a tudást, ami nézővé tesz. Mozdulatlanul figyelni és

várni, nem meghatározni semmit, csak befogadni, ami jön: „Világos, hogy (a csoda) tőled függetlenül történt. Te magad álmodban sem gondoltál volna erre a lehetőségre. Istenek csuda-dolga.”

A fa mint szimbólum az időtlenséget, időn kívül állást is jelképezi, mivel élettartama több emberi nemzedéket fog át. Ugyanúgy benne van az emberléten kívüliség jelentéstartalma, ahogy a néző-metaforában, és benne van a halhatatlanság is: „Éppenséggel az a helyzet, hogy nincs halál, csak a szereplő részednek. Mozdulatlanság van. Fák vannak.”

1956 csodája

A *Buda* egyik legkiemelkedőbb csodája az 1956-os őszi forradalom. „Aki nem volt ott végig, semmiféle költői képzelőerővel, forradalomért lüktető szívvel, akár lángelmével sem tudhatja felfogni, mi volt ez. Én sem tudtam volna előre elképzelni, hogy milyen ez a boldogság, amivel az ember járt Budapest utcáin — mert nem ismertem, egyszerűen fogalmam sem volt róla, hogy van ilyen boldogság. Amíg át nem éled magad, ott járva-keelve az utcákon, a köveken, addig nincs, nem létezik — kitalálni nem lehet se előre, se utólag. Október végén visszataláltunk a gyerekkorunkba. (...) A város tündökölt a boldogságtól. Mindenkinek volt hova hazamenni, egyszerre csak.” Az író számára újra megvolt Budapest, megvolt Magyarország, a *saját* hazánk, kiszabadítva mindabból, ami *idegen*.

1956 csodájának második rétege a regényben az, hogy Medve korábbi elmélete — mely szerint mindenkinek drágább a „rongy élete”, mint a „haza absztrakt becsülete”, ezért mindenki „sehonai bitang ember” —, megdől. A forradalom, az emberek kétségbevonhatatlan önfeláldozása megcáfolja ezt a feltevést. Medve „magánkívül volt, ragyogott, hogy Petőfi nyert, és ő vesztett”. Ebből is világos, hogy Medve számára valójában nem a saját rendszere volt a fontos, ellenkezőleg: a szíve mélyén arra vágyott, hogy az megdőljön, s a dolgok a helyükre kerüljenek úgy, ahogy Petőfi látta, és „Sándornak” legyen igaza. De arról álmodni sem mert, hogy ez egyszer tényleg így is lesz: ezért volt csoda, ami történt.

„Ingyen mozi”

Megdőlni, de legalábbis változni látszik azonban — a forradalom során — Medve másik, az ingyen moziról szóló elmélete is. Ottlik már korábban figyelmeztet erre: „...ahhoz, hogy bármit csinálj, építs, teremts itt, hogy élj, ezt (a néző-mivoltodat az ingyen moziban) el kell felejtened. És ha elfelejtetted, utolér majd mindenféle istencsapása”. Pontosan ez történik meg Medve Gáborral és társaival 1956 őszén, „nyakig benne” a csodában: elfelejtik, hogy nézők. Márta, Bébé felesége akkor meg is jegyzi Medvének: „Nem nézi maga most túl közelről ezt a nagy ingyen mozit? Mint hithű néző, nem válhat szereplővé, gondolom.” Pedig éppen ez történt. Medve olyannyira közelről nézte az ingyen mozit, hogy az végül megszűnt mozinak lenni, a film helyett maradt egy igaz történet, feltételes létű szereplők helyett pedig valós emberek. Szereplő és néző egyszerre, eggyé válva „csinálta, építette, teremtette” a vágyott, igazi Magyarországot.

„Szabadulások”

Összegezve tehát: az ottliki csoda-elbeszélés „ismérvei” hasonlóak a bibliai csodákéhoz: a csoda *váratlanul*, meglepetésszerűen érkezik; egy gondoskodó, irgalmas *Isten működése* tapasztalható meg benne. Ezt a csodát *őrizni kell, meg kell ünnepelni, és hálát kell adni érte*; s ebben a hálaadásban *készen kell állni* az újabb csodák befogadására. A csodában *helyreáll* a világ (pl. Magyarország), a teremtés eredeti — a bűn által meg nem rontott — rendje, az emberi élet *eredeti teljessége*.

A regénybeli szabadulás-élmények az ún. „antikopernikuszi fordulattal” állnak összefüggésben: „*Mégsem a Föld kering a Nap körül. Éppúgy lehet mondani megint, hogy minden körülötted kering.*” Az antikopernikuszi fordulat is egy bizonyos „eredeti rend” helyreállása: a szereplők a katona-lét (válságos) állapotából a gyerekkor (kiváltságos) helyzetébe kerülnek vissza: „A betegség nem úgynevezett »jó«. De például, aki volt valaha csecsemő, *viesszakerül* vele az anyja ölébe, kialhatja magát, annyit alhat, amennyi alvás kell neki. *Visszamerül* a született kiváltságaiba. Király és titok. Gyöngédség veszi körül és szolgál. (...) jelzést kaptál az *eredeti* egyedülálló helyzetéről. Helyrebillen a világ: körülötted kering *megint.*”

Medve betegsége

A regény központi antikopernikuszi fordulata, a fenti visszaemlékezés „Medve nagyítása”: alreálbeli betegségének története. Ez a betegség volt Medve „életének nagy »ajándék csodája«”. Nem kevesebbet kapott vissza benne, mint a szabadságát: „*váratlanul, kiszámíthatatlanul kiszabadult az egészből.*” A betegszobában töltött napokban Medve visszakapta gyerekkora elveszett „hosszú unalmas délutánjait”, a „szusszanásnyi nyugalmat”, hogy megint „kívülről nézhesse” az életét, mert „ez nem volt meg, rettenetesen sokáig”. Ez a betegség nem elsősorban *valahonnan* (a katonaélet lélektelen „meg nem állásából”) szabadította ki Medvét — persze fontos szempont ez is — hanem főként: *valahová, valamire* szabadította fel. Mégpedig arra, hogy ismét emberhez méltó életet éljen, hogy csinálhassa tovább azt, amit otthonról elkerülve abbahagyott. „A saját dolgai kezdtek körülvenni újra (...). Kórházba kerülése ostoba véletlenjének nagyobbik csodája az volt, hogy szaporítani tudta a saját dolgait, holmiját, itt és most (...). *Rakta össze belőlük élete anyagát*, építette tovább, ahogy régen (...). Úgy emlékszik, hogy semmit sem csinált, nem is gondolkodott semmin: és ez a tétlen heverészes úgy tele volt sűrű tartalommal, hogy Medve egy egész korszakként, élete egyik gazdag korszakaként könyvelte el.”

Mintha egy rossz, nyomasztó álomból ébredt volna fel Medve ebben a betegségben — az élete igazi valóságára: „Elhurcoltak megláncolva gályarabnak. Levágva a fejed-lábad. Zúrzavar, és ez is esik szét. (Evezel, evezel.) Már vázlatosan sem tudod végiggondolni, hogy mi van.” Aztán „megérted az istenek csuda-dolgát: hogy ahonnét semmi módon nincs szabadulás, kiszabadít egy Zuffall, a léggömbbé dagadt fél arcod ostoba véletlensége”.

Ezzel a csodával, Medve váratlanul, kegyelemszerűen belső

szabadsághoz jutott, amit ő „jó eldurvulásként” értelmezett a maga számára: „A téli fák ágai beléje nőttek. Majd a törzsük is, a derekába, olyan érdességgel a kérgükön, ami jó érdesség volt.” Ezután már történhetett bármi rossz Medvével, nem érezte, vagy legalábbis nem úgy érezte a szenvedést és rosszat, mint annakelőtte. Létrejött énje „néző” fele (a „fa”): ezáltal szabaddá vált. Az élete a vezényszavak világából visszakerült „saját tulajdonba”. Már nem érezte magát teljesen kiszolgáltatottnak, mert volt, ami védje. „Kiszabadult. Visszakerült Budára. Csodának ez bőven csoda volt.”

Medve szökése

Medve persze nem ilyen megoldásra számított. Lett volna más ötlete a kiszabadulásra: ezt el is kezdte megvalósítani, amikor megszökött az iskolából. „Megpróbálta, olyan egyszerűen, egyenesen és világosan, mint Petőfi Sándor tette volna: el innen, el!” De szökésével semmire nem ment, ugyanis nem Budára jutott, nem haza, hanem a senkiföldjére. Látnia kellett, hogy ez az út nem vezet sehová, hogy ez nem megoldás. Visszafordult: „Tapasztalnia kellett, hogy az ember a rabságot választja.”

Szökése után az édesanyja hazavitte volna, de nem ment vele. Hogy miért nem, azt csak akkor fogalmazta meg magának, amikor az alreálbeli évek végén anyja ismét felajánlotta neki, hogy jöjjön haza, s otthon átmehet a ciszterciák gimnáziumába: „...Ez nem módja a szabadság választásának. Ahhoz előbb azt kell választani, hogy rabok legyünk. Miért mentem vissza a senkiföldjéről? Ki tudja megmondani? Ki tudja nálam jobban, mi az: szabad embernek lenni? És a rabságot választani szabadon...”

Medve rádöbbsent arra, hogy nem a Budára való fizikai hazatérés a lényeg, hanem a Budára való *teljes*, totális visszakerülése, mindenféle értelemben. Ez pedig nem ment azonnal. Ehhez előbb ki kellett szabadulnia, úgyis mondhatnánk: *szabaddá kellett válnia Budára*, másképp nem lett volna értelme hazamenni. A „kiszabadulást” pedig, amit a betegsége annak idején elkezdett vele, „be kell fejezni. Még négy év”.

„Térkép-töredékek”

A továbbiakban két „térképészeti” alapelvből szeretnék kiindulni.

1. A térkép egyrészt arra való, hogy valamely tartalom elrendezését szolgálja;

2. másrészt arra, hogy segítségével eltaláljunk valahová.

Világos, hogy a kettő összefügg egymással: Bébének ahhoz, hogy hazataláljon Budára, előbb magában rendeznie kell mindazt, ami (még? már?) megvan benne Budából. Élményeket, emlékeket, hangulatokat, amelyek a lét teljességének boldogságát és az utána való *honvágyat* hordozzák, azaz a benne élő térkép-töredékeket, amelyek fokról-fokra közelebb viszik a középponthez: elvezetik Budára.

Ennek a létirányultságot kifejező térképnek a metaforája a regényben a konkrét város térképe: „szobák, rokonok, ismerősök lakásai szerteszét. Csináltad a térképedet gondosan mindenről. Messze dolgokról is, Mackó úr utazásairól, May Károlyról...” „Ha

hazulról jöttél, Gellért szobra és a szobor kis vízese balkézre esett tőled. Ezzel megvolt, belerajzolva az örök térképedbe a régi Fehérvári út és a 15/b.”

De más metaforikus összefüggéseket is találunk, amelyekre Farkas János László mutat rá tanulmányában. Szerinte „mind az Oktogon, mind a szoba sarkainak megszámlálása összefüggésben van az álommal.”⁵ Ez azt jelenti, hogy mindhárom dolog (álom, Oktogon, sarkok) rendeltetése az, hogy valamiféle rendeződést szolgáljon. Ahogy a modern pszichológiából tudjuk, az álom feladata a tudatalatti tapasztalatvilágának rendezése. Az Oktogonon való átkelés is egy álom a könyvben, de a regény egyik kulcsfogalmának, az érzésnek is a jelképévé növekszik. Azt példázza — s próbálja a maga pontatlanságával „rendezni” — hogy mi minden belefér egyetlenegy érzésbe. Egy egész élet átfutó szemlése, áttekintése, egy egész „röptérkép” benne van az álomban, egyetlen pillanatban: „Szomorúság és vágy, meg kell halni, nincs elég idő a város szépségére, a botránnyosan sok kihagyhatatlanul beletartozó mindenféle miatt...” „...ismerős is persze, de ismeretlen is, emlék is, vágy is, térkép, nyitottság, várakozások és nyugalom, a késő délutáni óra érettsége.” A szoba sarkainak megszámlálása is valamiféle előzetes feltérképezése a még ismeretlen valóságnak, szimbolikus lehorgonyzás a sarkpontokon, talán azért, hogy a másnap reggeli felébredés után is kiismerjük magunkat az új helyen, egyáltalán, hogy tudjuk, hol vagyunk. (Érdekes egybeesés, hogy a szoba és az Oktogon ugyanúgy nyolc sarkot számlálnak.)

„Élet-térkép”

Amikor Bébé a regény elején elősorolja élete „négy vagy öt” csodáját, ő is tájékozódási pontokat jelöl ki, amelyekből kiindulva majd rendezi az életét, világát. Ugyanez a szerepe a regényben lévő *térkép-töredékeknek* is. „A térképedet ki kell egészíteni, így fenét ér, a neked leglényegesebbek nélkül. Dehát nincs nevük. A dolgok érezhető tartalma, a láthatón, hallhatón kívül? Hangulatuk? Légkörük? Kedvük? Levegőjük? Zenéjük? Színhatásuk? Akármijük, de kézzelfogható voltuknál biztosabban meglévő valami, ami ráadásul nem is az övék, sokkal inkább a saját létezésedé. Ezért figyeltél gondosan, lelkiismeretesen egy-egy újfajta homlokzatra, ahogy jártál-keltél még ismeretlen utcákon, és raktározta el a pontatlan érzésedet a szerkesztődő térképén életednek.” Ez tulajdonképpen Bébé életépítő programja, tervezete: a készülő regény tervezete is.

„Élete térképére” rákerül a szombathelyi országút, ahol menteltek; a rejtélyes Serpolette-könyv hangulata, egybefonódva az elveszett és újra megtalált régi keserűséggel; rajta van a pécsi főreál homlokzatáról készített hajdani fénykép; a tűzfalakra eső napfénycsík, ami a gyerekkori ebédlőablakból volt látható; esti fények egy ismeretlen kisvárosban; a lille-i pályaudvar, a helsingőri állomás és a genovai utca (amit Szeredy fedezett fel barátja, Bébé számára) stb. A közös bennük egyrészt az, hogy „Budára”, valamiféle léttelenség élményébe vezetnek vissza, másrészt pedig az,

hogy sértetlenül megőrződnek az ember tudata mélyén: nem árt nekik az idő. Tehát tudat alatt is működik az isteni parancs: az emlékezet azokat a dolgokat választja ki megőrzésre, amelyek később fontosak lesznek.

A legkülönösebb két térkép-töredék a szombathelyi országúton való menetelés és a Serpolette-regény („régí keserűség”) emléke. Azért különösek, mert a történések hajdani jelenidejében semmi-féle boldogság nem tartozott hozzájuk, és sejtetni sem lehetett róluk, hogy egyszer lényegesek lesznek. Amikor „történtek”, keserűséget és elhagyatottságot sugároztak. Mégis volt bennük valami önmagukon túlmutató, ezért őrizte őket hűségesen az emlékezet: „...szembeötlővé vált a reménytelenség és magáramaradottság különös teljessége (...) felnézhetél a hófelhős vagy esőfelhős égre, a fák koronáinak krikszkrakszai közt az ólomszürke, *hibátlan teljes-ségű* elhagyatottságra. S ha már egyáltalán látni tudtál egy színt, a világ szétesett, zagyva semmilyen-ségében ez már *valami-lyen* volt.”

Bébé és a többiek érthetetlen visszavágyódást éreznek a szombathelyi országút után, mert a teljességélményben, amit ott megtapasztaltak, benne volt Buda, ami akkor és ott összefogta számukra a szétesett világot. „Sár, menetelés, teljes reménytelenség, és (*mégis*) jó volna megint egyszer felnézni a kopasz faágak közt a szürke égre. Tény: ha meghalok majd, ide szeretnék néha visszajönni még.” Ugyanez érvényes a Serpolette-regénybeli régi keserűségre is: „Minden fanyar, szürke, tragikus és unalmas volt itt, az ember sajátos módon, *mégis* arra vágyott, hogy egy ilyen bánatos regényben éljen majd.”

A teljes élet utáni vágy

A vágy, amely a szombathelyi országút fáiból és a rejtélyes Serpolette-könyvből sugárzik, egy teljes élet utáni vágy. Ez az élet lehet „elhagyatott”, „fanyar, szürke, tragikus és unalmas”, teljessége által mégis magában hordoz egy olyan boldogságot, amely még a boldogtalansággal is összefér. „...a boldogtalanság — állítja Ottlik — éppúgy nem ellentéte a boldogságnak, mint a gyűlölet a szeretetnek: inkább egy válfaja, vagy határesete, esetleg *szükséges összetevője*.”⁵

⁵Ottlik Géza: *Próza*.
Magvető, Budapest,
1980, 285.

A teljes élet utáni vágy a regényben Medve szavaiban fogalmazódik meg, aki „valami neki magának is tetsző *valódi* és *jó* dolgot fog (akar) csinálni az életéből. Olyat például, amilyen néha a beeső napfény csíkjá a szőnyegen. Vagy amilyen például (utalva a Serpolette-könyv egy jelenetére) Bilbao főterén, esőben, estefelé, keserű sorssal szembenézni, felhajtott gallérral. Vagy akár, amilyen a bodzaillat annak, aki szereti”.

A „valódi” és a „jó” a regény összefüggésében akár szinonimái is lehetnek a teljesnek. Olyan élet után vágyódnak a szereplők, amelyben — legyen bár akármilyen — végül „minden megvan”, ahogy a napfénycsíkban a szőnyegen, vagy a bodzaillatban.

bertram dal bornio

(Inf., XXVIII, 139)

*perch'io parti' cosi giunte persone
téged és engemet
ne indokold ne mentegesd
és ne analizáld*

*talán majd egyszer béke lesz
talán tízezer évig is
de te örökre lóbálsz a fejedet
a kezekben bertram dal bornio*

este a dombon rónay györgynél

*ebben az efemér valóságban amely az életem
csak úgy létezhetnek a verseim
ha elolvassa őket valaki
ehhez persze az kell hogy megjelenjenek
újságban folyóiratban vagy kötetben
ezzel szemben a világ fityűl rá
hogy létezését észreveszi-e valaki
s én irigylem érte bár hübrisz kétségtelen
az a tündéri nihil amit rilke megtalált
a rózsák oly sok szemhéja alatt
lenni viszont többnyire hiúság
és mindennek levon az értékéből*

RÓNAY LÁSZLÓ

„Szememet ezer rémség nyúzta”

Próféták és zsoltóárosok 20. századi irodalmunk első szakaszában (I. rész)

1937-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, kritikus. Tanulmányait a budapesti Piarista Gimnáziumban, majd az ELTE magyar-latin szakán végezte. Jelenleg az ELTE BTK tanára. Írásai negyven éve jelennek meg rendszeresen a Vigiliában, lapunk szerkesztőbizottságának tagja.

Ady Endre

A 20. század első apostoli elhivatottságú személyisége kétségkívül Prohászka Ottokár volt, aki felismerte, hogy a modern műveltséget és kritikát „megkeresztelni” kell, de ez csak úgy lehetséges, „ha képzettségünkben s tudományos munkáinkban az ő szintjére emelkedünk”. (*A modernizmus és a keresztény katolicizmus*) „Tenni, járni, érintkezni, ezek az apostolság útjai. Az apostolok a világ útjain járva vezetik a lelkeket Istenhez; nem várnak csodát, hanem fölhasználják összes erőiket” — írta ugyanitt.

„Tenni, járni, érintkezni” — ez a magatartás a profétákra is jellemző. Ők ráadásul a küldött és kiválasztott öntudatával tették és teszik ezt, egész lényükkel, teljes önátadással szolgálva a küldött, szembeszállva a világ hatalmasával, perlekedve az uralkodó eszmeáramlatokkal, ha azok nem Isten szándéka szerint valók, és akadályozzák a személyiség kibontakozását. A próféta attitűdjére nem a higgadt elemzés, a számíthatóság jellemző, hanem a tudatosan vállalt önfeláldozás, Prohászka szóhasználatával az elégés és a láng tovább adása. Isten szándékát szolgálva bírálják korukat, de azon túltekintve az örök üdvösség eljövételét hirdetik.

A huszadik század embere azonban többnyire nem az örök értékekre figyelmeztet, hanem inkább az evilágiakra, s költő-prófétáinak nagy többsége is szívesen szolgálta, vágyta ezeket. A próféciák világi síkra tevődtek át, s a próféták szívesebben kérkedtek gyarlóságukkal, esendő voltukkal, mint küldőjük erejével. E század első igazán jelentős modern versének írója, Ady Endre is azt kérdezte: „Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?”, és „sírva, kínban” lázadt föl „Pusztaszer” szellemisége ellen. Az ószövetségi próféták Izráelt szolgálták. Adynál a „magyar” kapta a nyomatékot. Nála is megfigyelhetjük a próféták egy részét is jellemző fájdalmas kiszolgáltatottság alapérzését, a magányt s a jövőre való nyitottságot.

Ady szívesen élte bele magát a próféta szerepébe. Ő maga volt a próféta, aki egyforma szenvedéllyel küzdött az igazságtalannak látszó társadalom vétkei és a kor új istensége, a pénz ellen. Verseinek nagy részét áthatja a prófétai öntudat, küldetését abban a hangnemben fogalmazta meg, amely az ószövetségi kiválasztottak sajátja volt. Nyilvánosan megvallotta vétkeit, jelezve, por-szem-voltát. Ugyanakkor azonban sajátosan értelmezett megvál-

tástant is kidolgozott magának. Ennek a megbocsájtásra alapozott szemléletmódnak legizgalmasabb megfogalmazásait *A halottak életében* találjuk. Jellemző példa *A bűnök kertjében*:

*Hiszen a bűn mindig egy jajkiáltás
A Sors felé, hogy mért nem marad
Az ember mindig tiszta s szabad,
Vadba beoltott, nemes rózsa-szem.*

*Óh, bűneim, bár csak megtarthatnátok
Annak, aki megbocsátni tud,
Ki csöndesen bízó, nem hazug
S bűneim kertjét mélán járja be.*

A világ nyomorúságának tudata s kízó szenvedései látomásossá telítették küldetéstudatát: a „Minden” villámlása közben, Isten sújtó kezét érzékelve a zsoltáros panaszát kiáltotta: „Mikor a Minden villámlik / S csapdos az Isten keze, / Egy szem, egy szív, egy kar, egy vér, / Ha minden érdemese, / Ha mindennek a szeme, / Ha mindennek a keze, / Ha mindennek vérese, / Kárhozatot el nem hárít.” (*A leghasztalanabb áldozat*)

Óriási hatásának titka részben épp ez a prófétikus hangnem s e büszke küldetéstudat. Vátesznek mutatkozott, aki látta és láttatta azt a tragédiát, amely nem sokkal halála után be is következett. Prohászka értelmezése szerint a próféta Isten felé vezeti a bűnös embert. Ady bűneit mutatta föl Istennek, s közben fájdalmas zsoltárokból jósolta a romlást.

„Isten ölében”

Ady hatása azokon is tetten érhető, akik a próféta szerepének prohászka értelmezését követték, azaz Isten nevében, az általa adott hit és küldetéstudat biztonságában fogalmazták meg feladatukat. Adynál mindig érzékelhetjük az egzisztencia kiszolgáltatottságát, büntudatát. Prohászka is fontos szerepet tulajdonított a büntudatnak és a lelkiismeret-vizsgálatnak, de hangsúlyozta, aki a lelkébe írt törvényeket követi, annak nincs miért félnie. Ez a meggyőződés tette öntudatosá a fiatal Sík Sándor líráját, akit *Szembe a Nappal* sem vakítottak el a sugarak, hanem lelke igazságától vezérelve a világ bűnei ellen profétálva nyugalmasan állt őrhelyén: „Bátran a vártán, haj ti vitézek! / Állom az őrhelyet. Állok. Nézek. / Kezemben a kürt.” (*A torony kürtöse*) E versből hiányzik az elköteleződés folyamatának drámaisága, jó és rossz egzisztenciális küzdelme, amely annyira hitelessé és megszenvedetté tette Ady istenes verseit. Isten prófétái sokszor szembesültek kiválasztottságuk fájdalmasan emberi kockázataival.

Zsoltáros hang

Az ószövetségi *Zsoltárok könyve* a világirodalom remeke, amely a keresztények imakönyve is. A zsoltáros hangnembe ezért majdnem minden esetben belejátszik a könyörgés érzülete: „...egyike azon kevés könyvnek, amelyben az ember tökéletesen feloldódik,

még ha szétszórt, rendezetlen vagy vétkes is” — írta Rilke. Izrael fiai szorongattatásaik idején, Istent vagy királyukat magasztalva is zsoltárokat énekeltek. Az irodalom mindkét változatban igen gazdag: ünneplő zsoltárok és könyörgő imádságok egyformán nagy számban születtek. Diadalmas, életes zsoltár Ady 1908-ban született *Az Isten harsonája* című verse, amely sugallatának megfelelően a Népszavában jelent meg, ám képvilága és látomásos befejezése ószövetségi ihletet mutat:

*Jönni fog az Isten, az ős Élet
S e földön szól majd harsonája:
„Halottak, élők és eljövendők,
Ím, igazságot teszek én máma”.
S e földön szól majd harsonája.*

*Aki csak élt mások könnye árán,
Rettenetes, rút véggel pusztul.
Sírban, mában, ágyékban, ki zsarnok,
Döggént fog elhullni csapatostul:
Rettenetes, rút véggel pusztul.*

Füst Milán

Mintha az 58. zsoltárt értelmelte volna át a költő, megjelenítve Istent, az igazságos bírót, amint megbünteti a gonoszokat, s „haragjában elevenen elragadja őket”. S a nyomában következő hangja zeng vissza Füst Milán némelyik versében. Az 59. zsoltár kezdete („Ments meg ellenségeimtől, Isten; / támadóimtól szabadíts meg engem! / Ments meg a gonosztevőtől, / oltalmazz meg a vérengző emberektől!”) több változatban is visszatér költészetében. A „régik versek” között például a *Zsoltár* („Ó uram, engem bánthanak...”) mutatja az 59. zsoltár ihletését, míg a másik *Zsoltár* („Zenét és nyugalmat...”) nemcsak szóhasználatával („S kiáltanék a mélységből, hogy halld szavam... / De megismersz-e még?”) a panaszló zsoltárok kivételes erejű és hitelű újrafogalmazása:

*Ki teremtettél s megátkoztál,
Ki megcsókoltál és eltaszítottál,
Uram, én nem tudok már szólni Hozzád!
Néma lettem én s a szívem nem talál.*

*De majd az idők végeztével talán, ha dolgom itt letelt
S ha szólítasz s megkérdesz majd tőlem: „miért fiam s hogyan?”
S e hangra mint a gyermek, felfigyel az alélt fájdalom s e szózatot
Majd húnyt szememből ismét előcsalja régi könnyeim,
Hogy ami néma már, — hová tünt, nem tudom, de érzem, él, —
Az esengés Uram... mivoltod nagy fényétől új életre kél:
Oh akkor felmutatom majd Előtted tört szívem...
...Mi más valék, mint esengés? Hisz abból gyúrt kezéd*

*És nem szerettem senkit s voltam átkozott, akit az emberszív kivet...
Taníts meg rá, hogy újra áldjalak
S feledjem el, hogy nem találtalak...
Oh add, hogy elfeledjem ezt az életet!*

Az igazságot osztó Istent bemutató 64. zsoltár egyik nagyon fontos gondolata: „saját nyelvük lesz romlásukra”. A tisztátalan és hazug szó súlyos veszélyére utalt Jézus is, amikor egyértelmű szóhasználatra intett. A hamis beszéd orvosszere lehet a némaság, ahogy erre Füst Milán ugyancsak utalt idézett versében, s hasonló felismerésre jutott a *Halottak énekében* is, amikor ezt állította magáról: „néma, mint a rög”, mert beteljesedett rajta ellenségeinek átka. Miért keltek ellene? Mert „megbolygatta az élet kényes felszínét”, azaz prófétált, elvetette a kényelmes közhelyeket.

Panasz A próféta, küldetése hiábavalósága miatt csüggedezve, gyakran számon kérte az égi Úrtól, miért nem siet látványosan segítségére, miért nem bünteti meg gúnyolóit. Isten azonban hallgat. A panaszló szavak mintha nem jutnának füléhez. „Én várhatok” — mondja az Úr Babitsnál a dühöngő Jónásnak. Mintha a próféta lázadó magatartását előlegezné Füst Milán *Panasza*, az „új versek” egyik legérdekesebb, a költőt próféta szerepben láttató darabja; jelentőségét fokozza a „tárgytalan lét” gondolatának felvetése, amely Füst Milán világ- és líraszemléletének egyik kulcsfogalma:

*Senkinek se kell a kincs... így jártam én. Oh vételen e lét
és tárgytalan!
S akármit mondanék, hatástalan! S ha átkozódom is, vagy ráznám
ökleim,
Ordítanék, hogy megbomoljatok... mindez hiába van!
S ha majdan olvadtott tűzcsepp gyanánt lehullok fenn a lázas
firmamentumon...
Ti mit tehettek arról is? ti nép! álomszuszékok, tisztességesek!
— Oh nagy világ!
Én bezzeg rosszul jártam itt!*

„Rosszul járt” Mózes is, kinek számadásáról nagy beleérzéssel írt a költő. Füst Milán nemcsak a mózesi könyveket ismerte, hanem az állítólagos írójukhoz fűződő hagyományt is, amelynek számára talán legfontosabb eleme a próféta és a közvetítő szerep volt. A *Mózes számadásában* az Istentől érkező öreg prófétát jelenítette meg, aki népe háládatlanságát látva összetörte a kőtáblákat. De Mózes mellett a költő vallomását is hallhatjuk: Füst Milán is panaszosan teszi szóvá a gyűlölet erejét, s hogy „új világ épült fel így világod ellen”, amelyet csak azért nem vethet ki sarkaiból, mert „fáradt voltam én”. E kijelentést Mózes teszi, de Füst Milán életérzését is jellemzi, amelyet a költemény végén némi önironia is átszínez: „S így törtem

hát el szegény kőtábláidat / S ígередnek földjét is majd így nem láthatom.”

Sok maradandó istenes vers költője Juhász Gyula és a Füst Milán által is igen kedvelt Tóth Árpád. A hajdan a klastromablakból égőszemű kispapként kitekintő Juhász Gyulának „nem kellett életre-halálra megharcolnia Istenével a szenvedélyes lázadó Ady Endre módján... az elesett, sorsvert lelkek alázata és szeretetétisége hajta kiuttalanságában az egyetlen bizonyosság felé, melyben sohasem kételkedett” (Vidor Miklós). Hiányzott lírájából az a prófétikus szenvedély, amely Adyt hatotta át, s a legritkábban élte újra az ószövetségi szellemiséget Füst Milán módjára. Szomorú szívében fel-felmerült a dolgok mélyén élő békesség, amely a Gondviselés reményét táplálta benne, „Nem a mulandó, tarka szókat, / Mik zengenek utcán és teren, / De a magányba elbúvókat, / Miket láz és örvény terem.” (Búcsú)

Láz és örvény? Prófétai értékek? Ritka vendégek költészetében. Ha egyik-másik versében felvillannak is apokaliptikus képek, megzabolazza őket, „profán liturgiát” teremt, melyben a jóság a vezérszólam (Trecento). Olykor mégis a zsoltáros módján szólalt meg, az eljövendőt, a még ismeretlen Megváltót hirdetve: „Én hirdetem ma nektek, / Míg vér és könny esik, / Az Ismeretlen Istent, / Ki él szivünkben itt. // A mélyből jó, a gyászból, / Ezer kínban fogan, / Szegények, szomorúak / Üdvözlük boldogan.” (Deo ignoto)

Tóth Árpád

Az ismeretlen Isten átváltozik az ő személyes Istenévé az Én Istenemben. Ez a verse a magyar imádságos irodalom remeke, benne a hajdani próféták alázata, sorsvállalása és a zsoltárosok az Urat látó és szólító hangja olvad egyetlen dallammá:

*Nekem te nem vagy messze, égi bálvány,
Siketen, zordon trónoló Nagyúr,
Előtted állok én kifosztva, árván
És boldogan, ha ég viharja gyúl.*

*A földiek nekem nem ártanak már,
S az égiek testvéreim nekem,
Viharodnak palástját áldva add rám,
S villámodat érezzem szivemen!*

*Ó, gyújts ki engem, mint szent jegenyédet,
Hogy égve égjek, s a mély éjszakát
Mint áldozati láng ragyogjam át.*

*Mert égve égni: ez a földi élet,
S beléd hamvadni boldog epedőn,
Mint kísértet hajnalkor temetőn.*

Az Isten oltókését testében és szívében hordó Tóth Árpád a lélektől lélekig vivő úton kereste a megoldást, halk, bánatos, gyönyörű képei aligha a zsoltáros tépett hangnemét idézik: „Isten gondol vé-

lem” — írta —, s megrakja szívét „bűvös jókkal... Új tavaszig vagy a halálig. Nem is vállalhatott volna prófétai szerepet a betegségétől sújtott költő, a szemlélődő életérzés megszólaltatásának egyik legnagyobb mestere.

Zsoltár gyermekhangra

Babits két verse az első világháború idején született, keletkezését legfeljebb egy év választja el egymástól. A *Zsoltár gyermekhangra* egyszerű, gyermeki indítása („Az Úristen őriz engem / mert az ő zászlóját zengem.”) meghatározza a költemény hangulatát, amely nem a zsoltárok világát idéz, hanem egy boldogabb és egyensúlyosabb világ képzetét őrző gyermek gondolkodásmódját. Három jól elválasztható egységét a bevezető két sor variációi választják el. A gyermek, aki Isten zászlóját és országát „zengi”, távoli, „süket és szent nyugalma” húzódo urat idéz, aki Áldás és Béke, és „nem a harcok istensége”. A szabad akaratára hagyatkozó ember bűne, hogy mégis kard csörren és vér csobban, Isten „Csöndes (...) míg mi viharzunk / békéjét nem bántja harcunk”.

A költő visszaidézi óriási botrányt keltő versének, a *Fortissimó*-nak emlékét, részben az ebben káromlásnak ható „süket” jelző ismételtetésével, részben a zsoltár következő közlésében: „Az Ő országát, a Békét, / harcainkra süketségét. // Néha átokkal panaszlom / de ő így szól: »Nem haragszom!« // Néha rángatom, cibálom: — / tudja, hogy csak őt kívánom. // Az is kedvesebb számára, / mint a közömbös imája.”

A vers ihletői között Rába György nyomatékka említi Kantot. Egyik eszmefuttatását idézi, mint a gyermekhangra írt zsoltár etikai fölfogásának indítóját: „Azok találták meg a legjobb kifejezést, akik a teremtés célját Isten dicsőségével azonosították — föltéve, hogy ezt már antropomorfisztikusan, nem mint magasztalásra való hajlamot képzeljük... Istent ugyanis... a parancsai iránti tisztelet, e szent kötelesség betöltése dicséri.” Az „átokkal panaszlás”, a hallgatni látszó Isten „cibálása”, „rángatása” prófétai attitűd is, s küldöttjeinek szemrehányásokkal körített imádsága bizonyára kedvesebb számára, mint a közömbösöké.

„Hogy daloljak más éneket, / mint amit Ő ajkamra tett?” — hangzik a kérdés, amely majd óhajtó formában fogalmazódik meg a *Jónás imájában*. A gyermek módján megszólaló költő Isten szava, igéje kimondójának mutatja magát, „hang az Ő szájában”, s ha harsogó, első pillanatban profánnak látszó is, „Lázás hang talán magában / kell a szent harmóniában”, melynek végszava a Béke.

Zsoltár férfihangra

A *Zsoltár férfihangra* mottója, pontosabban műfaji, hangulati meghatározása: „*Consolatio mystica*”, azaz misztikus vigasztalás. A „misztikus” jelző természetesen a misztikára utal. A költemény tanulsága szerint a költő nem szemlélődő imádságot ért a fogalmon, hiszen a vers tulajdonképpen életmagyarázat, Babits a végtelennel, annak minden dimenziójával szembesíti a vers megszólítottját.

*Tudod hogy érted történnék mindenek —
mit busulsz?*

*A csillagok örök forgása néked forog
és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog
a te bűnös lelkédért.*

**A magyar sors
zsoltárjai**

A *Zsoltár férfihangra* az ellentétek kiegyenlíthetőségét hirdeti, az isteni akarat és rendelés szerint harmonikussá vált világ képzetének ábrázolásával, tengelyében a pillanatnyi időben, de az idők által meghatározott emberrel, kinek személyes létében bűn és gyász egyensúlyban van, de mégsem ismeri föl igazi önmagát, mert — mint az *Esti kérdés* befejezése sugallja — csak kérdéseinek megfogalmazására képes, a világ lényegének és céljának átlátására nem.

A világ rendeltetésének, a sorsnak e felismerhetetlensége meghatározó érzésköré vált az első világháború idején s azt követően. Talán sosem született annyi keserű zsoltár és zsoltár-parafrázis, mint ezekben a szorongatott években. Kosztolányi sikoltása Európa költőihöz éppúgy ebbe az ihletkörbe sorolható, mint a *Végvári versek*, Reményik Sándor sokáig elhangzott költeményei, Sík Sándor *Maradék magyarokjának* darabjai, vagy a mára elfeledett, igen ígéretesen induló Mentés Mihály *Magyar bánata* (1920). Ezek többsége a panaszló és átkozódó zsoltárok hangnemét követi, a költő-zsoltárosok Izrael népe helyébe a szétszórt, veszendő magyarságot állították, a sorssal és a végzettel perlekedve. A hangnem szinte egységes, a papköltők aktív és harcos szólama hitelesen illeszkedik a kórusba. Sík Sándor például — Ady hatásától nem érintetlenül — a zsoltárok és a bujdosó kurucok szemléletének szintézisével próbálkozott Fiume elfoglalásakor, 1918. október 2-án írt *Sikoltásában*. A végítélet látomásának erejét fokozza a tudatos archaizálás és a baljós tartalmú ismételtetés: „Magyarok, magyarok, bűnös a jajotok! / Magyarok, magyarok, ígét halljatok! // Jóit az Isten mind elibéd rázta: / De te maradtál vak és parázna. //(...) Magyarok, magyarok, harsan az óra: / Feltámadásra vagy búcsúztatóra!” Ugyanez a tónus és versbeszéd jellemzi 1919 júniusában írt *A rokkant énekét* és a júliusi *Magyarok gyónását* is. Mindkettőben harmonikusan illeszkedik egybe a liturgikus nyelvhasználat a romantikus és kurucos költői hagyomány kifejezőmódjával, amelynek Sík egyik legjobb ismerője volt:

**Sík Sándor és
Reményik Sándor**

*Szóval megtagadtuk jó régi nemünket,
Csúfságra cseréltük magyar szép neviünket,
Tisztes apánknak sírja fölé köptünk,
Istennek, embernek arcába röhögtünk,
Önnön ganajunk közt táncra kerekedtünk,
Isten, ember előtt fertelemmé lettünk*

*Mi vétünk, mi vétünk, mi nagyon nagy vétünk!
Kegyelmes Úristen, ne kegyelmezz nekünk!*

Deklamálásban, képanyagában és kifejezésmódjában rokon ezekkel a költeményekkel Reményik Sándor *Bujdosó vitézekje*. A Végvári-verseket is áthatja a tradicionális hangnem és metaforizálás. De míg Síknál Kölcseyre emlékezhetünk, Reményik Vajda János hangján szólt *Erdély magyarjaihoz* 1918 őszén, s a tetszhalott fölött történő virrasztás képzete is Vajdára utal. Az 1918 októberében írt *Átok* viszont egyértelműen az átkozódó zsoltárok hagyományát követi, elképzelhető, hogy a 69. zsoltár egyik részlete (23–29) volt egyik ösztönzője. Ez a részlet így hangzik a Zsoltárok könyvében:

*Asztaluk legyen elöttük törre,
Visszafizetéssé, kelepcévé!
Homályosodjék el szemük,
hogy ne lássanak
ágyékukat tedd örökre erőtlenné!*

*Öntsd ki rájuk haragodat,
haragod heve érje utol őket!
Lakóhelyük legyen pusztasággá,
hajlékaikban senki se lakozzék!*

*Mert üldözik, akit te sújtottál,
s növelik annak fájdalmát,
akit megsebezted.
Hagyd, hogy gonoszságot
gonoszságra halmozzanak,
s ne jussanak igazságodra!*

Reményiknél: „Most átkot mondok: / Ne leljen itt vigaszt, / Mosolyt, álmot, szerelmet, / Aki nyomukba jő. / A termőföld / Legyen neki kiszikkadt temető. / Hová vágyai elepedve érnek. / Erdei források / Vize: forrása tisztátalan vérnek. / Olcsó prédául mit neki hagyunk: / Legyen viszálynak elátkozott magja / Az aranyunk.”

Dsida Jenő

Erdély zsoltáros költői közül Dsida Jenő volt az, aki a legsokoldalúbban szólaltatta meg a múlt század emberének lassan elhomályosuló vallásos érzésvilágát. Költészetében megvalósította az Istenből való részesedésnek azokat a gesztusait, amelyekről Romano Guardini írt *A zsoltárok bölcsessége* című könyvében: élt benne az engedelmességre való készség, kitartó és hűséges volt a hitben, vállalta az önmegtágadást. *Psalmus Hungaricus*a mindemellett a magyarsághoz való tartozás egyik legnagyobb vallomása, benne magyar zsoltáros szólal meg, aki jogos öntudattal mondhatja magáról: „Vagy félezernyi dalt megírtam / s e szót: magyar, / még

Psalms Hungaricus

le nem írtam.” Mert nemcsak az Istenhez való tartozás érzése gyengült, hanem a romantika korában még szentnek érzett magyarságfogalom is kiürült; szó és szólam lett, hagyományos tartalma elenyészett, a „szenttel” egyenértékű jelentésére csak a kivételesek emlékeztek, s ők nem is kérkedtek lépten-nyomon magyar voltukkal.

A *Psalms Hungaricus* írója „a népek Óceánjában”, „kopár szigeten” fogalmazza mondanivalóját. Belejátszatja a tékozló fiú példázatát: az atyai házat (házát) hűtlenül elhagyó, koldussá szegényedett „gonosz” döbben rá a magyarság örök értékeire: „Mily szent vagy te, koldusság! / s te sárarany, te szépség, mily hiú!” „Éjsötét átkot” mond magára, a Babilon vizeinél átkozódó zsoldáros emlékképét idézve:

*Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Húnyjon ki két szemem világa,
mikor nem vád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága!*

A vershelyzet és a kifejezések is a 136. zsoldárra utalnak, mint ihletőre. A számkivetés idején született mű szerzője alighanem átélte Jeruzsálem pusztulását, s a babiloniak foglyaként fölszólították rabtartói, „Zengjenek dalt Sion dalaiból”. Ekkor szakad föl a zsoldár szerzőjéből az az átok, amelyből Dsida merítette ihletét. (Jeruzsálem természetesen az egységes Magyarországot szimbolizálja): „Ha megfedkezem rólad, Jeruzsálem, / bénuljon meg a jobbkezem! / Ragadjon a torkomhoz a nyelvem, / ha rólad meg nem emlékezem, / ha nem tartom Jeruzsálemet / legfőbb örömömnek!”

A zsoldárbeli Város ugyanúgy többet jelentett lakóinak, mint Dsidának az ország. Isten alapította, rendjével az Úr teremtésének harmóniájára utalt. A hódító babilóniak a Templomban tombolták ki leginkább pusztító szándékaikat, a Templom (az ország) lerontása a nép legyőzését jelképezte. Dsida Jenő nyíltan szól arról, hogy nem válthatja meg magyarságát, s az olvasóban felmerül a Szentélyt elsíró 74. zsoldár néhány mondata: „Azok ordítanak gyülekezeted helyén, / akik gyűlölnek téged, / jelvényeiket kitűzték győzelmük jeléül. / Olyanok, mint aki magasra emelt fejszóját / lengeti sűrű erdőben.” „...annak fia vagyok én, ki a küszöbre téve, / a külső sötétségre vettetett” — írja a költő. Európát idézi, amely gyalázatának tudatában fogadhatja az átkozódó zsoldárt, a szétszórt magyarság hitvalló énekét.

JENTETICS RÉKA

Lator Lászlóval

Első versei a Magyarok és a Válasz című folyóiratokban jelentek meg, Önt mégis újholdas költőnek tartják.

Ennek egyszerű magyarázata van: mire én az Újholdban közölhettem volna a verseimet, addigra az megszűnt. És azért mondanak újholdasnak, azért sorolnak oda joggal — egyébként én ezt nem is bánom —, mert az Újhold költőinek volt egyfajta elképzelése a költészetéről, és az enyém olyasféle volt, mint mondjuk Nemes Nagy Ágnesé, Pilinszkyé vagy Rába Györgyé. Vagyis az ízlésem, a felfogásom, meg a költői gyakorlatom is közel áll az Újholdéhoz, leginkább ezt lehetne rá mondani.

Mikor kezdett el írni?

Természetesen gyerekkoromban, hat-hét évesen. A legtöbb gyerek ír verset, méghozzá először jó verseket, amikor még ártatlan és még nincs semmiféle minta, amelyet utánozni szeretne. De aztán elromlik, mert az iskolában elkezd tanulni a költőket, és utánozni akarja őket. Én is így elkezdtem hol ezt, hol azt utánozni.

Kinek vagy kiknek a munkái voltak Önre nagy hatással?

A gyerekkori verseimről nem nagyon érdemes beszélni. A nyugatosok hatottak rám nagyon, kamasz koromban leginkább Ady, az erőszakos stílusával és erős tónusaival. Egy gyerek, különösen egy kamasz, nagyon könnyen fogja és reprodukálja. Később a többiek, főleg Babits, Kosztolányi. Aztán egész véletlenül, 1942-ben — ha jól emlékszem — kezembe akadt a Vajthó László szerkesztette *Mai magyar költők antológiája*, abban fedeztem fel magamnak a kortárs költészetet. Különösen Weöres Sándor hatott rám. Többször meg is írtam, mit szerettem Weöres akkori verseiben, és megpróbáltam azt is elmondani, hogy miért. És hát József Attila. De nagyon sok mindenki úgy került a kezembe, hogy az antológia névsorából kiválasztottam ezt vagy azt, Jékely Zoltánt például, és aztán próbáltam megszerezni a köteteket. Egyébként én falusi gyerek voltam, ott könyvtár nem volt. A szüleim ugyan olvastak, anyám verset is, de módszeresen senki se segített tájékozódni. A gimnáziumban sem, mert bár a beregszászi gimnázium nagyon jó iskola volt, olyan magyartanárom, aki a kortárs költészetben egy picit is eligazíthatott volna, nem igen akadt.

Első kötete, a Sárangyal 1969-ben jelent meg, jól-lehet már a negyvenes évek második felétől publikált. Miért kellett ilyen sokáig várni rá?

Ennek nagyon egyszerű magyarázata van. Az én sorsom ugyanolyan volt, mint a magyar irodalom egy jó részéé. 1945–46-ban folyóiratokban megjelenettek a verseim, utána eltelt három év, vagy annyi se, addigra beszűkült az irodalom világa — mármint az, amelyikhez én tartoztam —, és nem tudtam olyan verseket írni, amelyeket elfogadtak volna. Magyarul: el kellett hallgatnom. Hiába próbáltam volna, ha egyáltalán próbáltam volna bárhova verset adni,

nem közölték volna, csak akkor, ha olyat írok, amelyet a szerkesztőségek várnak, a hivatalos művelődéspolitikai. Azok a folyóiratok, amelyekben én publikálhattam, megszűntek, 1949 tavaszán az utolsó is: a Válasz, a Magyarok, az Újhold, később csak állami folyóiratok léteztek. Véletlenül nekem egy kötetem is elkészült, 1948-ban vagy '49 elején kellett volna megjelennie. Ha megnézi a *Spenótban*, ezt ott létező kötetnek tekintik, fel van sorolva a bibliográfiában, holott nem jelent meg. Akkor hozták létre Könyvhivatal néven a cenzúrahivatalt. A nyomdába kerülő kéziratokat — illetve a már kiszedett könyvek levonatait bekérték, és ami nem tetszett, azt betiltották. Így tiltottak be nálam sokkalta fontosabb költőket és jelentősebb köteteket. Én is áldozatául estem ennek a frissen bevezetett cenzúrának. Jékely Zoltán nem engedélyezett kötetéből, az *Álom* címűből is volt levonat, úgy tudom, egyet Vidor Miklós őriz. Így maradt meg az én könyvem is: a nyomda vezetője vállalta a kockázatot, csinált nekem abból a kötetből tíz vagy tizenöt levonatot, azokat elküldtem a barátaimnak vagy olyan költőknek, akiket tiszteltem. Vagyis ebből az első, meg nem jelent kötetéből van vagy tíz félkész példány. Sokáig nem írhattam, így a műfordítás részben kenyérkereset is volt. 1951-től Körmenten tanítottam, de már addigra kapcsolatban álltam két-három kiadóval. 1947-48-tól kezdve fordítottam, egyre többet, vagyis nyilvántartott műfordító voltam. De verset nem is próbáltam adni, tudtam, hogy hiába adnék. Sok időnek kellett eltelnie, amíg olyan politikai helyzet alakult ki az országban, hogy az olyanfajta vers, amelyet én írtam, egyáltalán megjelenhetett. Néhány évvel a forradalom után kért tőlem verset az Élet és Irodalom és egy-két folyóirat. De így is elég sok időnek kellett eltelnie, amíg egy kiadó kérte és én oda mertem adni egy kötetnyi versemet — ez volt a *Sárgyal*. Először a Magvető Könyvkiadó ajánlkozott, majd közölték velem, hogy ezeket a gyenge verseket nem adják ki. Akkor a Szépirodalmi Könyvkiadó vállalkozott rá, ahol többen is mellém álltak — Juhász Ferenc, Domokos Mátyás és Illés Endre is, aki akkor már, úgy emlékszem, igazgatója volt a Szépirodalmi Kiadónak. Sok aggály vette körül a kötetet, de végül is megjelent. Érdekes az utóélete: olyan kritika, amelyik politikai vagy úgynevezett ideológiai kifogást emelt volna ellene, nem volt, inkább csak olyan, amelyik azt írta, hogy ezek nem igazán jó versek, de hogy miért nem jók, azt senki se mondta meg. Úgy tudom egyébként, hogy a Népszabadság rovatvezetője, Pándi Pál, a kritikust intette is, hogy ne írjon túl jó kritikát erről a kötetéről.

Költőtársaival ebben a kényszerű hallgatásban közös sorsot vállalt. Milyen volt a kapcsolata velük?

Amikor 1955-ben visszajöttem Pestre, megint kapcsolatba kerültem régi barátaimmal, akikkel már egyetemista koromban is jóban voltam. Ez úgy volt, hogy az írók egy ideig 1947-48-ban még találkoztak egymással, általában eszpresszókban. Nevezetes találkozóhely volt a Darling eszpresszó, ott volt a régi egyetemmel — most

megint bölcsészkar — szemben egy kicsi utcában, a nevét elfelejtetem, a Károlyi-kertbe visz. Oda nagyon sok író járt. Mándy Iván novelláiból ismerheti ezt a színhelyet, de mások is visszaemlékeztek rá írásaikban. Elsősorban az újholdasok jártak oda, de mondjuk, például Jékely Zoltán is fel-felbukkant a Darlingban. Egy idő múlva — nem emlékszem, hogy miért — a Darlingból a találkahely áthelyeződött egy másik eszpresszóba. Az a Szentkirályi utcában volt, azt hiszem, most egy borozó van a helyén, úgy hívták, hogy Stühmer. Állandóan változó kör járt oda: újabb írók bukkantak fel, maradoztak el. Jártak oda fiatal, írónak, költőnek készülő egyetemisták is. De egyszer csak kezdtük úgy érezni, hogy ez a nyilvános találkozás veszedelmes. Akkor már sejteni vagy tudni lehetett, hogy az embert figyelhetik, lehallgatják. Ekkor kezdődött az, hogy egy-egy lakáson találkoztunk az írók. Én is részt vettem ezeken az összejöveteleken, leginkább és elsősorban Sárközi Mártánál — Sárközi Györgynénél, aki a Választ szerkesztette. A címlapon ugyan Illyés Gyula neve szerepelt, de valójában Sárköziné csinálta. Ezt valahogy mindenki természetesnek tekintette, minthogy a háború előtti Választ Sárközi György szerkesztette, ez átszállt az özvegyére. A Választ már betiltották, de Sárközi Mártánál továbbra is találkoztak a munkatársai. A Zugligetben volt egy kicsi szoba-konyhás lakása. Márta Molnár Ferenc lánya volt és író apja házában, a Nyúl utcában laktak azelőtt. Ott volt a Válasz szerkesztősége is, amíg működött a lap; úgy emlékszem, szerdánként voltak összejövetelek, mikor a szerkesztők és a munkatársak találkoztak egymással — több generáció, az öregektől a legfiatalabbakig. Amikor a Válasz megszűnt, Sárközi Márta eladta a Molnár-villát. A pénzből kifizette az utolsó nyomdászamlákat — akkor Kecskeméten nyomták a Választ —, és kibérelte a Zugligetben azt a kis házat. Az volt az egyik találkozóhelye az íróknak. Oda bármikor be lehetett állítani, különösen, ha valakinek valamilyen baja volt. Az egyik esszékötetemben *Márta* címmel megírtam a Sárközi Mártával való kapcsolatomat, illetve a Válasz utóéletének a történetét. Vasárnaponként vagy szombatonként, már nem emlékszem pontosan, az ember beállított, nem kellett előtte bejelentkezni, nem kellett meghívásra várni. Ott találkoztam először olyan költőkkel, írókkal, akik ifjúságomnak a bálványai voltak: Szabó Lőrincsel, Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Sinka Istvánnal, Bibó Istvánnal. Másféle formája is volt a találkozásoknak: Márta időnként kirándulásokat szervezett, akiknek kedvük volt, mentek vele a budai hegyekbe hosszabb, akár több napos kirándulásokra is. Ezeken olyanok vettek részt, mint például Bibó István vagy — meglepő módon — Pilinszky János, aki egyébként olyanannyira urbánus jelenség volt. El se lehetett képzelni, hogy ő kiránduljon a budai hegyekben katonai bakancsban, háborús viharkabátban, oldalszákkal. Egyébként neki sok verse jelent meg a Válaszban. Talán több verset közölt a Válaszban, mint a Vigiliában vagy az Újholdban, ahova tartozott. Pilinszkyt igazán nem lehet a népi-

ekhez sorolni. Persze a Válasz se volt egyértelműen népi, ez egy nagyon leegyszerűsített elképzelés, hogy a lap a népiek folyóirata volt, mivel Illyés Gyula volt a főszerkesztője. A Válaszban már a háború előtt is megjelent Cs. Szabó László, Szerb Antal, Halász Gábor, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Vas István, Radnóti Miklós, meg tudom is én, kicsoda, és ez ugyanígy volt a háború után, amikor a Válaszba írt egy darabig Cs. Szabó, aztán például Szentkuthy Miklós. Weöres Sándor és Szabó Lőrinc volt a két versszerkesztő, de közben persze ott jelent meg Sinka, Veres Péter, Tamási Áron, Illyés Gyula, az úgynevezett „népiek”, azok, akiket így tartunk nyilván. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy a Válasz köre sem volt olyan egynemű, mint ahogy általában elképzeljük. Az Újhold sem volt egységes, egy idő múlva szétesett a hajdani munkatársi gárdája; volt olyan például, aki beállt szocialista-realista költőnek-írónak. Akik az Újholdnak ezt a ma közismert hagyományát őrizték, nagyon kevesen maradtak, viszont olyanok is hozzájuk csatlakoztak, akik az Újholdba legfeljebb egyszer vagy egyszer sem írtak, mint például Ottlik Géza, aki szintén állandó vendége volt Nemes Nagy Ágnes, illetve Lengyel Balázs házában. Sárközi Márta körét semmiképpen sem lehetett irodalmi szalonnak mondani; minderről beszélgettek, volt úgy, hogy az irodalom szóba se került. Az Újholdasok köre sokkal inkább az irodalom jegyében gyűlt össze. Oda is nagyon sokat jártam; nagyon régóta kapcsolatban voltam Nemes Nagy Ágnessel. Részben azért, mert a költészete kezdettől nagyon közel állt hozzám, részben azért, mert ő ugyanarról a vidékről származott, ahonnan én, volt köztünk valami távoli családi kapcsolat is. Sokszor találkoztam nála Pilinszkyvel, aki ott is állandó vendég volt. Pilinszky, az újholdas, Pilinszky, a vigiliás költő hetente legalább egyszer eljárt Sárközi Mártához, kivált ha valami baja volt, de épp olyan rendszeresen járt Lengyel Balázsékhoz. Nemes Nagy Ágnessel egy kicsit olyan kapcsolata volt, mint mondjuk Ezra Poundnak Eliottal. Neki az, amit Nemes Nagy Ágnes mondott a verseiről, megfellebezhetetlen volt. Közismert, hogy az *Apokrifot* nem 1954-ben, ahogy a köteteiben olvasható, hanem 1952-ben, nagyon sokáig, soronként írta. Különben is nagyon lassan dolgozott, évenként két-három verset írt akkoriban, talán volt olyan év is, hogy egyet sem. Ezt a verset az ő emlékezete szerint két hétig, de mások szerint — szerintem is — hetekig írta. Görgey Gábor leírja, hogy találkoztak a Váci utcában, és ő — egy kicsit bosszantásul — megkérdezte, hogy: „Na és hogy állsz az *Apokrif*tal?” Akkor Pilinszky elmondta azt az egy sort, amit az elmúlt héten írt: „Hangokat ad egy torony teste.” Ezt az egy sort írta egy hétig! Egyébként, ha megnézi, az Újhold-évkönyvben megjelent az *Apokrif* kéziratának egy hasonmás kiadása, ott nyomon lehet követni, hogyan javít. Ott sajnos csak vagy négy oldal látható, de nyilván megvan az egész kézirat. Nyomon követhető, ahogy egy-egy szót idetesz, oda-tesz, kicseréli, visszateszi, kihagyja. Az elkészült részt mindig meg-

mutatta Nemes Nagy Ágnesnek, az ő tanácsai szerint javított rajta, meg persze a saját feje szerint is. A legendás történet vége közismert, Nemes Nagy Ágnes elmondja a Pilinszky-émlékkönyvben. Amikor már kész volt a vers, és tökéletes volt, Pilinszky még mindig elégedetlen volt vele. Másnap aztán ragyogó arccal jelentette, hogy na, most már jó! Annyit változtatott rajta, hogy megszüntette a négysoros strófákat és különféle hosszúságú részekre tagolta a verset. Ez látszólag lényegtelen, de valójában mégis nagyon sokat változtat. Ki lehet próbálni, teljesen más a szöveg dinamikája, és tulajdonképpen az egész vers is, ha úgy tagoljuk, ahogy Pilinszky csinálta. Szóval ez a két „istállója” volt akkor a hallgató íróknak. Nemes Nagy Ágnes összejöveteleire Pilinszkyon kívül mások is sokan jártak. Ott olvastam például Szabó Magdának első regényét, a *Freskót* — különben ő költőnek készült —, semmi remény nem volt rá, hogy valaha is meg fog jelenni. Vagy Mándy Iván novelláit, később az *Előadók és társszerzők* című kötetében jelentek meg. Kálnoky László verseit is ott lehetett csak olvasni, Jékelyét is, szóval volt egy olyan hely, ahol az ember nemcsak hogy találkozhatott barátaival, hanem valamit megtudhatott arról is, mi készül a földalatti irodalomban. Nemes Nagy Ágnes úgy hívta ezt, hogy „répakorszak”, mivel a répának is a föld alatt van a termése.

Említette, hogy hosszú évekig fordításokkal keverte a kenyerét. A Kalandok, szenvedélyek című terjedelmes műfordításkötete előbb jelent meg a Sárangyalnál, 1968-ban. Miért pont ezt a címet választotta kötetének?

A cím természetesen jelent valamit, legalábbis én úgy képzelem. Azt jelenti, hogy fordítani, kiválasztani azt, amit az ember fordít, kétféleképpen lehet. A saját példámát nézve: vagy „beleszerettem” egy idegen költőbe és akkor sokat fordítottam tőle, tartós, szenvedélyes kapcsolatban voltam vele. De hogy ne csak magamról beszéljek, hadd említsem mondjuk Szabó Lőrincet. Ha egy idegen költőt nagyon szeretett, és sokat fordított tőle, egy idő múlva akár már tudott is volna a modorában verset írni. Hihetetlen költői és technikai érzékenységgel (mert a technika nagyon sokat számít, hiszen egy vers nemcsak abból áll, hogy miről szól, hanem abból is, hogy van megcsinálva) bármikor meg tudott volna írni egy Shakespeare, egy Tyutsev-, egy Lermontov-verset, pedig oroszul nem is tudott. Ilyen a szenvedélyes kapcsolat: a költő (a fordító) beleéli magát, teljesen eggyé igyekszik válni egy másik költővel. A kalandok pedig szerencsés vagy kényszerű, véletlen találkozások. Mondjuk, szól Kormos István (a Móra Könyvkiadó versszerkesztője volt), nem fordítanál-e le öt verset, bármit, amit akarsz egy szerelmes antológiába, és egyet-egyet kiválaszt, elvállal az ember. Ezek voltak a kalandok. Az ember néha hirtelen fellángoló kapcsolatba került egy verssel vagy költővel, de ez a kötelék nem volt olyan tartós.

Mennyire érezheti sajátjának a fordító az elkészült művet? Beleviheti saját érzéseit, gondolatait?

Erre nem lehet egyszerűen válaszolni, mert a műfordító költő alkattól is függ, mennyire tud kívül maradni, vagy mennyire írja bele magát a fordításba. A maga gondolatait, érzéseit tisztességes fordító nem viszi bele, legfeljebb úgy érzi, mikor ezt vagy azt a verset fordítja, hogy valamiért együtt tud vele rezegni, akár gondolati,

akár érzelmi anyagával. De a fordítás a technikájával is elárulja a fordítóját. Vagyis hogyha élém tesz egy Szabó Lőrinc- és egy Rónay-fordítást, vagy egy Szabó Lőrinc- és egy Kosztolányi-fordítást, akkor én részben a nagy gyakorlatom következtében, kilencven százalékos biztonsággal meg tudom mondani, hogy ki fordította, mert a technikai mozdulatait érzem benne. Azt például, hogy Szabó Lőrinc másképp rímel, másképp csinálja a sorvégi rímeket; enjambementekkel, áthallásokkal, tehát benne van a saját technikája. De a saját gondolatait nem viszi, nem viheti bele. Természetesen számot kell vetni azzal, hogy a huszadik század irodalomtörténetében, líratörténetében műfordításról vallott fölfogásunk megváltozott. A Nyugat első nemzedéke sokkal szabadabban fordított, mint a második, a harmadik vagy a negyedik nemzedék. Rába György könyvének is az a címe, hogy *A szép hűtlenek*, és ez nagyon találó, mert nekik, kimondva-kimondatlanul, az volt a fölfogásuk, hogy a költőknek, fordítónak az a dolga, az a passziója, hogy egy idegen vers anyagából szép magyar verset csináljon. Nagyon mulatságos ebből a szempontból megnézni mondjuk Kosztolányi technikáját, nem olyan, mint a Tóth Árpádé vagy Babitsé. Ő rendszerint úgy dolgozott, hogy lefordított nagyon pontosan két sort, és többé-kevésbé hozzálinkelte a másik kettőt, egyszerűen mert így könnyebb volt neki a rímeket megcsinálni, persze abban az ízlésvilágban, tónusban, hangfekvésben, amelyben az eredeti szólt. Babitsra más jellemző, mondjuk az, hogy a saját nyelvi, stiláris ízléséhez igazította az idegen verset, s egy kicsit mindig emelt hangon szólaltatta meg olykor azokat a költőket is, akik az eredetiben nem így, nem ilyen pallérozottan-ékesen beszélnek. A műfordítói ízlésváltás látványos példája a magyar Baudelaire, *A romlás virágai*. Hárman fordították: Babits, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc. Ha a magyar fordításokat összevetjük a franciával, azt látjuk, hogy a mestereinél vagy két évtizeddel fiatalabb Szabó Lőrinc másképp, dísztelenebbül, pontosabban, szűkszavúbban fordított, már nem használta azt a szecessziós szókincset, amelyet Babits vagy Tóth Árpád. Szabó Lőrinc fölfogása idővel még szigorúbb lett, olyannyira, hogy nem engedte közölni azokat a fordításait, amelyeket nem dolgozott át, nem vett be az *Örök barátaink*ba. Az Európa Könyvkiadóban szerkesztettem egy Verlaine-kötetet. Azt kértem tőle, járuljon hozzá, hogy a fiatalkori fordításait is beletegyem, de nem járult hozzá. Csak azokat engedte közölni, amelyek az *Örök barátaink*ban benne voltak. Korai fordításaiban még közelebb állt a Nyugat első nemzedékéhez; muzikálisabb, kimunkáltabb, ékeesebb volt. Később kopogósabban, szárazabban fordított, nagyon figyelt a szövegre, és persze a maga verstechnikáját is beletette. Egyébként ilyenformán fordított Illyés Gyula is, és utánuk a harmadik nemzedék már a pontosságot, a szövegre való rátapadást tartotta a legfontosabbnak. A fokozhatatlan szövegűségig Kálnoky László jutott el, aki a versnek sokszor még a mondattani struktúráját is megtartotta, időnként még azt is

megcsinálta, hogy ugyanazok a szavak legyenek rímhelyzetben. Meglehet, ez már-már „kényszerveurózis”, de bámulatos remeklésekhez vezetett.

Ön szerint mi a fontosabb: a szöveghűség vagy a formahűség? Azért is kérdezem, mert az Ön verseit is a fegyelmezett formák jellemzik.

A szöveghűség és a formahűség nem zárja ki egymást, sőt ez a kettő együtt jár. A versfordítás nagyon sok munkával jár, ahogy mondta, fegyelemmel, önfegyelemmel. Képzelve el, hogy le kell fordítania — Vas István fordította egyébként — Apollinaire-nek a *Búcsú* című versét. Vas évekig fordította, bár az egész vers csak öt sor. Persze nem reggeltől estig dolgozott rajta, hanem félretette, elővette, újra próbálkozott. Ennek a versnek az első sora úgy hangzik magyarul, hogy „letéptem ezt a hangaszálat”. Ezt a sort nem lehet megváltoztatni, nem teheti a „hangaszálat” előre, nem tehet mást a helyére. Egy gazdagabb nyelvi anyagból építkező versbe ide-oda lehet csúsztatni a szavakat, szinonimákkal lehet ügyeskedni. Itt nem lehet másra cserélni a „hangaszálat”, és azt se nagyon, hogy „leszedtem”. A vers formája megszabja, hogy egyetlen szó kerülhet az első verssor végére, a „hangaszálat”. Amikor Vas István, vagy Jékely Zoltán — mert ő is lefordította — ránéztek a versre, megjelent előttük ez az első sor, az egyetlen lehető verskezdő sor, és erre háromszor kell rímelni. Roppant türelem vagy nagy szerencse kell hozzá, hogy sikerüljön. Néha kijön a rím, néha pedig nem. Amilyen tökéletes mondjuk a *Búcsú* magyarul — ugyanolyan, mint franciául, nekem legalábbis ugyanazt adja, mint az eredeti, vagy még többet, mert az anyanyelvemen olvasom — olyan felemásra sikerült a *Mirabeau-híd* című, pedig vagy tízen is megpróbálkoztak vele. Egyszerűen technikai oka van annak, hogy nem lehet lefordítani, csak megalkuvások árán.

Ebben a kötetében mindenféle nyelvből fordított vers szerepel, például franciából, olaszból, németből, oroszból, latinból és így tovább. Eredetiből fordít? Sokan közvetítőnyelv segítségével vagy nyersfordításból dolgoznak.

A fordításaim túlnyomó többsége eredetiből készült. Vagyis a francia, olasz, spanyol, német, orosz verseket eredetiből fordítottam. A kínaiakat természetesen nem. Ez felveti a fordításnak egy nagyon sokat vitatott kérdését: szabad-e nyersfordításból vagy közvetítőnyelvből fordítani? Vagy csak eredetiből szabad? Van, aki azt mondja, hogy nem lehet nyersfordításból fordítani, mert csak az eredetiben érezhető a szavak teljes aurája. A fordító láthatja, tapinthatja a versszerkezetet, a mondatszerkezetet, érezheti a szavak ízét és folytathatná. De ez nem ilyen egyszerű, sajnos vagy hála istennek. Az ember — ez esetben én — tud egy nyelvet egy bizonyos szinten. Én elég jól tudok (olvasok) néhány nyelvet, de ha eredetiben olvasok, legalább olyan messze vagyok attól, ahogy egy francia, egy olasz vagy egy német olvassa, hallja az anyanyelvén szóló verset, mint amilyen messze vagyok akkor, hogyha közénk áll a nyersfordítás. Sőt, a nyersfordításban egy kiváló filológus megmagyarázhatja nekem ezt vagy azt, amit én, a magam erejéből, nem biztos, hogy megértek. Képzelve el, hogy valaki lefordítja olaszra Vörösmartyknak a *Szép Ilonka* című versét. Abban van az a sor, hogy

„elfogván a szállongó lepét”. A fordító megnézi a szótárban, mi az, hogy „lepe”, szerencsés esetben megtalálja, hogy farfalla, azaz lepke. Beleteszi hát a fordításba. Nem is biztos, hogy tehetne mást, de valószínűleg nem is hallja, hogy ez a „lepe” ma már nem él, és hogy nemcsak a múlt századhoz, hanem Vörösmartyhoz és nemcsak hozzá, hanem éppen a *Szép Ilonkához* kötődik. Mindezt egy nagyon jó filológus legalábbis megmagyarázza a nyersfordításban, hogy vigyázz itt erre vagy arra, feltéve, hogy észreveszi. De ha közli is velem, akkor se biztos, hogy meg tudom magyarul csinálni. Vagy képzelje el, hogy egy idegen költőnek le kell fordítania egy Ady-verset. Egy csomó Ady-szó használható szótári jelentésében. De más szavak asszociációs köre, mondjuk a „duhaj” szóé nem fog, vagy csak bajosan átmenni, nem is beszélve például ilyesmiről: „Verecke híres útján jöttem én”. Szinte nem is érdemes lefordítani, mert sem a „Verecke” nem mond semmit, sem a „forró ólom”, sem a „Vazul”. Ezek mind közvetíthetetlenek, hisz az idegen olvasó nem ismeri történelmi hátterüket. Mondok még egy utolsó példát, aztán nem szaporítom a szót. Egyszer lefordítottam Leopardinak az *Il passero solitario* című versét, van benne egy sor, hogy: „Odi spesso un tonar di ferree.” Némi töprengéssel rájöttem, hogy a „ferree canne” a puskát jelenti. Gondolkodtam, mit írjak bele, azt-e, hogy acélcső, vagy hogy puska. És tudom is én miért, az acélcsőnél maradtam, nem értelmeztem a képet. Eltelt néhány év, és olvastam egyszer Montalénak egy tanulmányát az olasz költői nyelvről. Arról elmélkedik benne — mint ahogy nálunk akkoriban Nemes Nagy Ágnes a szavak költői használhatóságáról, például a rózsáról, a csillagról —, hogy milyen szavakat használtak vagy nem használtak a múlt századi vagy a huszadik századi költők. Egyik példája, hogy Leopardi idejében a puska nem volt szalonképes szó, nem lehetett beletenni egy versbe. Szóval Leopardi kényszerűen került el a közsót, használt helyette metaforát. Még egy utolsó példát mondok, milyen bonyodalmak lehetnek a hűségnek. Ott van Verlaine nevezetes alkotása, az *Őszi chanson*. Csupa sötét, mély, nazális hang van benne, híres fordításában Tóth Árpád bravúrosan megcsinálja nemcsak a mély hangfekvést, hanem a nazálisokat is. Csakhogy valamire nem szoktunk gondolni: a franciáknál a nazális hang nagyon is természetes, a sarki fűszeresnél is állandóan hallhatjuk! Hús deka parizert is csak nazálisokkal lehet kérni. Tóth Árpád fordítása követi Verlaine muzsikáját, csak nem biztos, hogy az a franciának is annyira különös, mint nekünk magyarul. Mindez mintha azt sugallná, hogy fordítani nagyon nehéz, vagy nem is lehet. De ez nem igaz, a világirodalom verseinek túlnyomó többségét igenis le lehet fordítani, én azt hiszem, nagyjából magyarul is ugyanazt a hatást fogja tenni az olvasóra, mintha valaki anyanyelvén az eredetit olvassa.

Mi a véleménye általában a magyar nyelvű fordításokról?

A magyar nyelvű fordításokról általában nem lehet véleményünk, csak erről vagy arról a fordításról. Egy általános dolgot azonban mondhatunk, azt, hogy magyar nyelven isteni kegyelem folytán bármilyen formát meg tudunk csinálni. Vergilius hexameterait, vagy Sappho szapphikusait, bármilyen klasszikus strófászerkezetet, nem is szólva a nyugat-európai formavilágról.

Évekig tartott versfordítás szemináriumot az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán.

Igen, a Világirodalmi Tanszék kért fel erre annak idején. De nemcsak műfordításról volt ott szó, afféle stílusgyakorlatot csináltam, mint amilyen a Négyesy-féle volt a század elején. Vagyis a versírás mesterségét gyakoroltuk. Nagyon szerettem azokat az órákat: akik odajártak, nem azért jöttek, mert kötelező volt, hanem mert ők választották azt a szemináriumot.

A televízióban évek óta látható a Lyukasóra című műsor, melyben Ön is szerepel.

Ezt a műsort vagy tíz évvel ezelőtt Mészöly Dezső találta ki. A Lyukasóra rétegműsor, a szereplői — köztük én is — versekről beszélgetnek kötetlenül, a műsor véletleneihez igazodva. Váratlan siker lett, közönsége, népszerűsége mára nagyon megnőtt, sok levelet kapunk, úgy látszik, mégiscsak vannak versolvasók.

Mit olvas mostanában?

Most éppen Jékelyt olvasok, munka ugyan, de kedvemet lelem benne. Van a Nap Kiadónak egy sorozata, az *In memoriam*, írókról, költőkről ad pályaképet, kortársak, pályatársak írásaival meg a maguk műveivel. Abba csinálom a Jékely Zoltánt bemutató kötetet. Kikapcsolódásként Czeizel Endre könyvét, az *Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni?* címűt olvasgatom. A nagyszerű genetikus huszonegy nagy magyar költő testi-lelki betegségeit, költészet és betegség összefüggéseit vizsgálja. De sok verseskötetet is olvasok, legutóbb Tóth Krisztináét, kritikát írtam róla. Sok könyvet kapok, alig győzöm elolvasni, megköszönni őket. A mai világirodalom már kevésbé érdekel, ezért inkább kedvenc klasszikusaimhoz nyúlok.

A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagja. Kikkel hozta létre és milyen céllal?

A tizenkilencedik és a huszadik században a „széptudományok” legkiválóbb képviselői, írók (Arany János, Berzsenyi, Vörösmarty, Jókai, Kemény Zsigmond), képzőművészek (Ferenczy István, Markó Károly, Barabás Miklós) magától értetődően kaptak helyet a Magyar Tudományos Akadémián. A két világháború közt is voltak az Akadémiának művész-tagjai, például Babits, Márai, Tamási Áron, Bartók és Kodály. 1949-ben, a Rákosi-korszakban, a Széptudományi Alosztályt megszüntették. A rendszerváltás után ezt tette jóvá az MTA elnöke, Kosáry Domokos. Megszervezte a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiát, az MTA társszervezetét. A SzI-MTA tagjai lehetnek írók, zenészek, rendezők, képzőművészek. Az akadémia különféle rendezvényeket szervez. Vannak székfoglaló előadások, székfoglaló kiállítások, emlékülések — ilyen volt például a Nemes Nagy Ágnes- vagy a Mándy Iván emlékülés —,

sőt székfoglaló hangversenyek is, Petrovics Emilé, Kurtág Györgyé, Soproni Józsefé, Durkó Zsolté például. Ezekből általában CD is készül.

Van olyan kor, amiben el tudná képzelni az életét?

Habár a gyermekkorom volt az utolsó felhőtlen időszak, utána az életem nem volt zavartalanul könnyű, nem tudom magamat máshová képzelni.

Kedves Gara Laci!

Ezúton küldöm a novellát, és nagyon örülök, hogy gondoltál rám. Engedd meg, hogy köszönetet mondjak a magyar költők antológiájáért, ez talán a legnagyobb frontáttdörése a magyar irodalomnak külföld felé.

Az Egyszerű tag benne lesz készülő novelláskötetemben. A kötet úgy szeptember táján jelenik meg, remélhetőleg. Ördög könyhája lesz a címe, ez egyébként egy fiatalokról szóló atmosférajában összefüggő novellasorozat.

Most még néhány Teleki téri novellát írok, legendák az Árusok teréről. Terek háromszögében élek/Tisza Kálmán tér, Teleki tér, Mátyás tér./és ezen belül a Teleki tér a szűkebb hazám, megpróbálom visszaidézni a múltját.

Akármilyen lusta vagyok, már régen elutaztam volna én is, néhány hétre, de anyám olyan beteg, hogy egyelőre nem tudok mozdulni. Pedig jó lenne körülnézni egy kicsit. Igaz, már a külső Soroksári úton heves honvágy gyötör Pest után, de hát azért mégis...

Igazán csak a futballhoz értek. Valamikor sport-tudósító voltam. Ebben az időben jelentek meg alapvető műveim: "Klasszis csapat-e még a Ferencváros?" és "Miért nincs kedves Zsengélérnek?" címmel. Ezt a szívonalat azóta se sikerült elérnem. Hiába, az élmény ^{hiánya} ~~hiánya~~...!

Nagy szeretettel üdvözl.

Mándy Iván

Mándy Iván levele
Gara Lászlónak

Ezredeleji levél Diognétoszhoz

ROCHLITZ KYRA

1968-ban született Budapesten. Az ELTE BTK-n magyart és filozófiát tanult. Jelenleg a Pannonicum halmi Bencés Gimnázium tanára. Legutóbbi írását 2001. 8. számunkban közzöltük.

I. Megérintenek, fiatal barátom, nyíltan és bátran föltett kérdéseid. Áttetsző lélekkel tekintesz a világba, s fájdalommal borít el mindaz, ami megtörik ártatlanságod és érzékenységed falán. Egyszerre látsz tisztán és borít el a homály bizonytalansága; hangosan háborogsz, de lázadásod mélyén a félelem lapul; úgy hiszed, el kell utasítanod mindent, amit észlelsz magad körül, de a legnagyobb szenvedést mégis az okozza, hogy nem találsz oszlopot, amelynek hátadat vethetnéd. Kétségbeesett vagy, és riadt.

Hallottál arról, hogy kétezer évvel ezelőtt valaki Isten országaról beszélt, amely minden emberi vágyat betölt, miközben szeretetet és megbocsátást hirdetett. A választást sürgette, élet és halál között, s tanítványai a lehető legésszerűtlenebb módon keresztre feszített mesterükből merítették a föltámadás hitét. Szavaival és tetteivel egyaránt gyógyított; meg sem érintette őt a gyűlölet és az erőszak tüze. Nem a maga akarata szerint élt, hanem annak Arcát ragyogtatta föl az emberek előtt, aki küldte Őt; szerette árulóját és halála előtt imádkozott gyilkosaiért.

Magával ragadott az Evangélium egyszerűsége és tisztasága, hiszen egy olyan világban élsz, amelynek beszéde távol került „igen”-től és „nem”-től. Sóvárgás ébredt benned, hogy találkozz a Krisztusnak mondott Jézus ma élő tanítványaival, s elszántan kutatni kezdted, de még csak nem is sejtetted, miféle nehézségekkel kell majd szembenézned. Számtalan csalódás keserűségén törted már át magadat, ám továbbra sem érzel szilárd talajt a lábad alatt.

II. Bizony nincs ma könnyű dolgod, ha Krisztus követőire kívánsz ráakadni. Látom, mennyire zavarba ejt a megismert tanítás és a mindennapokban látható gyakorlat között feszülő ellentét, ami megkérdőjelezi szemedben a hit igazságát. S én nem is tagadhatom le előtted: azok, akik magukat kereszténynek mondják, sokszor végtelen távolságban élnek az Evangélium szellemétől. Életstílusuk a megtévesztésig hasonult a körülöttük

lévő világhoz: hasonló célokért küzdenek hasonló eszközökkel, mint akárki más. Emellett igyekeznek elkülönülni mindenkitől, s egy olyan zárt világot építeni maguk köré, melyben idegeneknek, eltérő módon gondolkodóknak nincs helye. A nyelv, amelyet beszélnek, olykor már pusztá szókészlete által is alkalmatlanná teszi őket a nyitottságra és a kommunikációra. Saját szájuk íze szerint magyarázzák és idézik az Írásokat, miközben naponta sértik meg a parancsolatot: Isten nevét hiába ne vegyed! Egyházuk törvényeinek nem engedelmeskednek, de nem is múlják fölül, legfeljebb bírálják azokat. Bár ma már senki nem üldözi őket, mégis ellenségesek és gyanakvóak — cselekedeteikből kevésbé békesség és szeretet, mint inkább mélyülő viszály és szerteáradó arrogancia fakad. Nem törekszenek az egyszerűsége és a szegénysége, így persze hiányt szenvednek a lélek gazdagságában is. Gyaláznak sokakat, s e gyalázkodásban megszegyenülnek; káromolják ellenfeleiket, s csak mind jobban beszennyeződnek. Szídják azokat, akik számukra ellenszenvesek, s elfelejtenek áldást mondani; könnyen sértenek, s talán észre sem veszik, hányszor fordulnak a kiválasztottak göggyével mások felé. A rosszért rosszal fizetnek; ha bántják őket, habozás nélkül visszaütnek; s még az is előfordul, hogy a jótévő szerepében tetszelegve használják föl embertársaikat a maguk céljaira.

III. Kérlek tehát, tedd most félre előzetes benyomásaidat és ítéleteidet, s mindenekelőtt azt vedd tekintetbe, mily sok tévedésre ad okot, hogy világunkban a hitvallás gesztusa gyakorta összekeveredik egyfajta elméleti meggyőződés, illetve álláspont kinyilvánításával. Milliók hivatkoznak kereszténységükre, elfeledkezve arról, hogy elméleti Úrról nem lehet vallást tenni — a keresztény hit nem egyfajta világnézet sarokköve, hanem Isten megtapasztalt tetteire adott, szabad döntésben megnyilvánuló válasz, mely az életvezetés gyakorlatára nézve jár gyökeres változással. „Most azért az Urat féljétek, és őt szolgáljátok tökéletesen és igazán. (...) ha nem tetszik nektek, hogy az Urat szolgáljátok, válasszátok ki még ma, hogy kit akartok szolgálni: akár azokat az isteneket, akiket atyáitok szolgáltak a folyamontúl, akár az emóriak isteneit, akiknek a földjén laktok. De én és az én házam népe az Urat szolgáljuk!”¹ — állítja a jövő egészének képét meghatározó alternatívát Józsué a megszabadított, honfoglaló izraeliták elé, miután emlékezteti őket arra, mily nagy dolgokat tett Jahve választott népéért.

Hiszed-e barátom, hogy ma is bálványok sokasága vesz körül bennünket? Érted-e, hogy a pusztá szemlélet nem menthet meg tőlük senkit? A legfőbb isten önzésünk és hatalomvágyunk szülötte, az ember maga akarja kezében tartani önmaga és má-

¹Józs 24,14–15

²Vö. Lev 25,23

³Lochman:
A szabadság útjelzői.
Budapest, 1993, 39.

sok életét. Hatalomra vágyik gazdagsága által, abban a reményben, hogy pénzen mindent megvehet. Uralkodni akar mások fölött, hogy saját erejében gyönyörködhessenek. Le akarja igazni társát a szenvedélyben, hogy kedvére használhassa, pillanatnyi kívánsága és tetszése szerint. Tulajdonának tekinti képességeit és a föld minden ajándékát, mintha birtokosa, nem pedig bérlője és művelője volna annak.² Jézus valódi követői, akiknek kereséséhez hozzám fordultál segítségért, azért foglalnak el sajátos helyet a világban, mert akár saját érvényesülésük ellenében is bálványként tekintenek olyan értékekre, mint a siker, a tudás, az okosság, a kultúra, a szexualitás, de még a szerelem, a szabadság, a haza, vagy egy-egy csodált és szívből szeretett ember személye is, amennyiben ezektől valaki az élet beteljesülését várja, vagy végső, meghatározó és értelmet adó istenséggé magasztosítja őket maga körül.³ Abban hisznek, hogy teljesség utáni vágyukat egyedül Isten töltheti be, s az ő jelenléte nem halványulhat árnyékká valamely más, ember alkotta eszmény vagy szenvedély mögött. De vajon szolgálhat-e az ember két Úrnak? Tartozhat-e Istenhez, ha számára a birtoklás több, mint a létezés maga, s rendre a mennyek országán kívüli célokban keres megvalósulást? Győzhet-e bálvány a bűn, vagy a halál fölött? Értelmet nyer-e általuk a szenvedés? Adnak-e kincset, mi el nem veszthető; oly tiszta örömet, mely nem múlik el, s az egekig felér?

IV. Ha megértetted, kedves Diognétoszom, hogy itt nem egy elméleti hitvallás, hanem a mennyei Atya szeretetét közvetítő Krisztus követése a tét, már nagyobb reménységgel bocsáthatlak utadra téged. Nem lesz könnyű dolgod, mert a keresztények sokszor rejtve vannak jelen a világban; nem hangos szóval, hanem példájukkal hirdetik Isten országát. Meglehet, egy-egy apró jel nyomán kell majd elindulnod, vagy fölfigyelned arra, ha valahol valami szokatlant találsz. Vannak olyan emberek, akiknek a közelében — meglepő módon — jobbnak érzed majd magadat. Mások jelenléte bizalommal és mély lelki nyugalommal tölt el. Előfordul, hogy valaki minden számítás nélkül különleges figyelmet szentel örömeidnek és szenvedésednek; máskor viszonzást nem várva, váratlanul, vagy akár észrevétlenül segítségedre siet. Olykor nehezen érted majd, mi teremt egy emberben békét, mi adja belső gazdagságát, hol rejtegeti erőforrásait, és mi teszi szabaddá a lelkét. Ha ilyesmit tapasztalsz, örvendező szívvel fedezed majd föl, hogy közel kerültél az evangéliumi élet gyakorlatához.

V. A keresztyéket sem nemzetiség, sem politikai hovatartozás, sem származás, de gyakran még meggyőződés alapján sem lehet megkülönböztetni a többi embertől. Jól körülhatárolható szokásaik (egyházi ünnepek számontartása, istentisztelet, körmenetek és búcsúk, közösségi összejövedelekek stb.) köre a külső szemlélő számára akár az idő kellemes eltöltésének lehetséges módja is lehet.

Sehol nincs olyan fizikai, szellemi, s főképp politikai közeg, melyet teljesen magukénak mondhatnának, nincs sajátos, csak rájuk jellemző beszédmódjuk sem. Mint mindenki, valódi kapcsolatokra vágnak, de önzésükről lemondva ajándékká kívánják tenni magukat. Szükségeik nem különböznek másokétól, de számukra a test a lélek temploma, mely általuk Isten megdicsőítésére vár.⁴ Tudják, hogy a szabadság nem öntörvényűségben, hanem elkötelezettségben és odaadásban nyilvánul meg; Istenhez kiáltó szavuk nem a félelem, hanem a bizalom jele. Tisztában vannak a gyermekáldás felelősségével, de a magzatban is emberi lényt látva olvassák a hatodik parancsolatot: ne ölj! Van véleményük, de mindig tiszteletet tanúsítva szólnak; az Evangélium fényében gondolkodnak, de nem tartanak ítéletet senki fölött. Cserépedényben őrzik Krisztus világosságát, mert az erőt nem önmagukból, hanem Isten kegyelméből merítik. Teljes mélységében élnek át az örömet éppúgy, mint a szenvedést, de nem az önmegváltás, hanem a kenyér megtörésének útját járják. Kerülik a felszínességet, őszinte figyelemmel vannak egymás és mások iránt. Szeretik a hazájukat, de nemzeti elkötelezettségük soha nem kerül az Isten — és emberszeretet parancsa elé. Arról ismered meg őket, hogy körükben nem hallasz gyűlölködő hangot, békében élnek a zsidóval éppúgy, mint az idegennel, a más vallásával csakúgy, mint ahogy a hitetlennel is. Ne engedd magad megtéveszteni! „Aki azt állítja: szeretem az Istent, de felebarátját gyűlöli, az hazug. Aki ugyanis nem szereti testvérét, akit lát, Istent, akit nem lát, hogyan szerethetné?”⁵ A keresztyékek inkább jóval fizetnek a rosszért; haragra szelídség, erőszakra megbocsátás, ellenségeskedésre türelem a válaszuk. Semmit nem tekintenek elhanyagolható csekélységnek⁶ — viselkedésükben nem különül el a hitnek és a hétköznapi életnek szentelt idő. Nem rúgják fel a törvényeket, de mindenekelőtt a szeretet parancsa szerint élnek. Nem vesznek el egyetlen pontot sem az i-ről, mégsem a szabályok formális követésével jellemezhetőek. Elszomorítja őket, ha meg nem értésben, elutasításban vagy gyalázatban van részük, de kétségeik és fájdalmuk nem teszi merevvé arcukat. Ha hibáznak, bocsánatot kérnek, ha ellenük vétettek, elnézőek mások iránt. Ismerik és maguk is megtapasztalják a természetes emberi indulatokat, de

⁴1Kor 6,12-20

⁵1Jn 4,20

⁶Rb 31,11

haragot nem tartanak, s ha kell, irgalommal múlják fölül az igazságot. Hálát adnak a megváltásért, könyörögnek a bűnök bocsánataért. Testükben Jézus kínszenvedését hordozzák szüntelen, hogy ne csak halála, de élete is megnyilvánuljon rajtuk.⁷ Inkább vállalnak részt Mesterük látványos földi „kudarcából”, mint hogy akár a legszentebbnek vélt eszményt is a megbocsátás ellenében juttassák „győzelemre”. Megpróbáltatásban béketűrők, viszályban békét teremtők, a szükséget szenvedőknek támaszai, akik inkább vigasztalnak, mintsem vigasztalásra várnak. Ha gyötrődnek is, állhatatosak maradnak, erőtlenségükben is táplálnak és gazdagítanak, s amikor látszólag semmijük sincs, akkor is megvan mindenük.⁸

VI. *Egészen egyszerűen: ami a testben a lélek, azok a keresztények a világban.* Nem büntelének, hanem bűnbánóak; nem gazdái, hanem szolgálói az igazságnak, nem a sikerben, hanem a szelídségben és a gyengeség kockázatában rejlik erejük. Nem evilági gazdagság adatott nekik, nem is földi eszmék üzenetét hordozzák, nem emberi diadal vágya vezérli őket. Ezzel szemben a mindenható és teremtő Isten „más világokból vett magvakat vetett el ezen a földön, abból nevelt kertet magának, ki is kelt minden, ami kikelhetett, de mindazt, ami terem, csakis a más, titokzatos világokkal való érintkezésének érzése élteti”,⁹ ha tehát meggyengül vagy elsorvad bennük ez az érzés, akkor elhal az is, ami általuk teremhetne. Akkor közömbössé válnak az élet iránt, talán még meg is gyűlölik azt. Hitük szólamok képviselétévé korcsosul, bizalmukat nem az égi, hanem a földi erőkbe vetik. De vajon félelem keltésére, önkényre és önös érdekek érvényesítésére küldte-e közénk Isten a Fiát? Az volt-e a célja, hogy itt a földön juttassa diadalra országát? Egyáltalán nem; irgalommal és jósággal, megváltóként küldte, hogy ne a szolgaság igájába hajtsón, hanem ő szolgáljon; hogy mindeneket magához vonzzon, ne pedig kényszerítsen, mert a szabadító Isten nem ismeri az erőszakot.

VII. A keresztények nagy próbatétele ma már nem a tömeges hitehagyással fenyegető külső üldöztetésben, hanem a belső felbomlásban, a szakadásban és a viszályban rejlik, mely a *szeretet meghidegülése*¹⁰ által könnyen gonosz erők martalékául vetheti őket. A sekélyesség pokla és üressége mindenki számára veszélyt jelent. E fenyegetés alól nem bújhat ki senki, még te sem. Megértem minden fölháborodásodat és dühödöt, de zárd szívedbe a keresztények titkát: *az igazság nem állítás, hanem személy.* Ezt az Igazságot csak úgy képviselheted, ha Hozzá hasonlóan meg tudsz bocsátani; elsőként azoknak, akikre a

⁹Dosztojevszkij:
A Karamazov testvérek.
Európa, Budapest, 1982,
I. kötet 473.

¹⁰Mt 24,12

legjobban haragszol, mert úgy érzed, elárulják a Legszentebb ügyét. Nem a mi dolgunk az ítélkezés és nem feladatunk a büntetés. Soha ne mások bűnének mélységeit, inkább a magad felelősségét kutasd. S ha már végképp elviselhetetlennek tartod mindazt, amit naponta látsz magad körül, menj, és tarts bűnbánatot. Igaz, a világ a szakadék szélén táncol, de vajon ki állhat ellent Isten akaratának? Nem hitetlen, Urát megtagadó bűnöst választott-e ki arra, hogy népének őrzője legyen? Nem adott-e ígéretet, látva egymást követő nemzedékek tömérdek szenvedését és vétkét, hogy a pokol kapui nem vehetnek erőt rajtuk végleg?¹¹ S nem jelenlétét hirdeti-e, hogy — túl minden — Krisztus egyháza még ma is él?

¹¹Mt 16,18

Fontosítás

Ki nyitja meg a betett könyvet?
 Ki feji meg a töretlen idét?
 Lapozza a fel, hajmaltól hajmalig
 emelre é' ledöntve lapjait?

Az ismeretlen társakébe nyálmá
 ki merészel köntölni? S ki uerrel
 a csúrt könyv keszes sötétjében
 ki uer kutatni? S hogy uer pusztá
 ki'rtel?

E' ki nem fél köntölni? Ki ne félne,
 midőn kemét az Isten é' lehúnyja,
 é' leborulnak minden angyalok,
 é' elretétül minden köntölni?

A bárány az, ki csem fél köntölni,
 egyedül ő, a bárány, kit megjölel;
 végigkocog az üvejtengerten
 é' trónra száll. S megnyitja a
 könyvet.

Pilinszky János kézirata
 Gara László
 hagyatékából

A „SAJÁT ÉGALJHOZ ALKALMAS” BÖLCSÉSZETI RENDSZER KERESÉSE

Ez a filozófiatörténet a szerző ajánlása szerint az egyetemi oktatásban használandó tankönyvként; s ha így értékeljük, akkor nem csupán a tudományos teljesítmény szolgálhat tanulságokkal, hiszen a kötetben az *oktatói és történelmi kultúra önmagáról is képet ad*. Abban a tekintetben válik ez lényegessé, hogy a tárgy jellegéből adódóan — magyar nyelvű képzésben és a magyar kultúra ápolásában a Kárpát-medence bármely pontján részt vevő — bölcsészhallgatók legáltalánosabb szellemi képzéséről van szó: távlataival és feltételeivel együtt. Sem a filozófiatörténésznek, sem az ilyen irányban érdeklődő bölcsésznek nem könnyű nálunk a dolga: hiányoznak a műhelymunka alapjául szolgáló korszerű részáttekintések és a kritikai szövegkiadások. Mészáros András könyve hiányt pótol az oktatásban; vannak hibái, fogyatékoságai, mégis ajánlom: Mátrai László 1961-es és Várhegyi Miklós 1992-es szemelvényes szöveggyűjteményével társítva segítheti a bevezetést a 15–19. századi magyarországi soknyelvű bölcsészeti gondolkodásba.

Ám sem az irodalomtudomány szövegkiadásai szokásaitól, sem a művelődéstörténet jelenlegi adottságaitól nem független az, hogy milyen filozófiatörténeti tudásforma válhatott valóra kötetünkben. A kiadott és a kiadandó régi bölcséleti munkák körét meghatározták a nemzeti kánonváltozatok romantikus, pozitivisták, utóbb politikai ideológiáktól vezérelt feltételei. Így sok kulturális terület, életmű vagy életműrés nem vált tanulmányozhatóvá, holott e szövegek eminensen filozófiatörténeti szempontokat tartogatnak, vagy pedig általuk elindulhatott volna egyes elhanyagolt bölcséleti témák időhöz kötött felértékelődése. Nem véletlen, hogy a most megjelent filozófiatörténet távlatai, anyagválogató s értékelő szempontjai a 19. században mérvadónak tartott bölcséleti kérdésekhez illeszkednek; Mészárost a rendszerépítő, — a „magyar egyezményeseket” bíráló Erdélyi János szavaival szólva — az „eredeti, saját égaljhoz és vérhez alkalmas” bölcsélet nyoma és előtörténete foglalkoztatja (a régiségben ezért jut kulcsszerep Apáczai Csere János enciklopédiájának). Ennek rendeli alá a korszakolás és az anyagfelosztás munkáját is; a cím megtevésztő: a történeti áttekintés lényegében az „egyzményes” filozófiához, a keresett rendszer első

megizmosodásához tér meg, s a könyv le is zárul annak a szellemi környezetnek a felvázolásával, amelyből az 1857 körüli filozófia vita helyzete rekonstruálható.

Mészáros könyvében a *fejlődéstani elv* és a *konceptiózus célkijelölés* útját állja annak, hogy a filozófiatörténet képződő tárgyát a *bölcsélet művelésének történő valósága és az időben változó kérdésirányok révén feltáruló szellemi terek közötti interakció* képezze. A lexikonszerű feldolgozás és a kompilációs jelleg ezt önmagában még nem tenné lehetetlenné. Inkább arról van szó, hogy az ismeretelméleti vezérszempont követése és a rendszerszerű bölcsélet nyomainak keresése nem engedi szóhoz jutni azokat a régi szövegeket, melyekben a nyelvbölcselet, a történetfilozófia, az esztétika korabeli megnyilvánulásai volnának kitapinthatóak, vagy éppen analógiát kínálnak a modern bölcsélet egyes tárgyköréhez. A kötetben külön nem tárgyalt önéletrő Bethlen Miklósnak az egyik „esszéje” (*A semmiről*) például úgy kérdez rá a *quid est?* formula fordíthatóságára, hogy a tárgyalásmód eleven hatóereje a metafizika-kritika ma aktuális nyelvében válik érzékelhetővé. A régi irodalmunkban jelen lévő nyelvbölcseleti rendszereket, témákat, ide tartozó elszórt megnyilatkozásokat már csak azért is érdemes részletesen feltárni, mert a múlt század közepén maga Erdélyi Pál sem a bölcsélet rendszerszerűségében, hanem „az eszme belső életmozgásait” tisztán *tükröző nyelvi szokások rendjéhez igazodó rendszerszerű filozófiálásban* látta a bölcsélet jövőbeli boldogulását. Az utótörténet pedig éppen nem ad okot a mondott szempontok filozófiatörténet-írói elmellőzésére. Például az *Athenaeum* 1937–1944 közötti vitaüléseinek résztvevői *problématörténeti* kérdések mentén dolgozták fel a bölcsélet időben változó értelmű témáit; azaz szintén nem az egy szerzőhöz kötött rendszerszerű filozófia archeológiájában látták a filozófiatörténeti munka lényegét. A vitaülések anyaga 1998-ban megjelent egy összefoglaló kötetben; ez — az egykor megfogalmazott, igen csak ösztönző dilemmák, gondolatok többségével együtt — sajnálatosan kívül rekedt a könyvünk szerzőjének látómezején. Az *Athenaeum-tár* használatát nagyon ajánlom a kötet mellé: a szerző ugyanis általában nem magyarázza, csak használja azokat a filozófiai szakterminusokat, melyek köré Báró Brandenstein Béla — akinek a neve jellemzően elő sem fordul a kötetünkben — és munkatársai közel negyven tanácskozást tudtak szervezni a világháborús időben is.

Úgy közelítsen-e a filozófiatörténész a hagyományhoz, mint egy fontos történelmi tárgyhöz, vagy pedig a múlttal való találkozás egy radikális kérdés feltevését ösztönözte, kiindulva a bölcselet jelenkori kérdéseiből? Ha erre a kérdésre az *ontológiai fenomenológia* távlatában előzetesen válaszokat keresett volna a szerző — jöllehet e válaszok magában a történetírói munkában még korántsem fordíthatóak át egykönnyen valamiféle vezérlő módszertanná —, akkor az *arisztotelianus tradíció* újkori fejleményeivel dinamikusabban és igazságosabb módon szembesülhetett volna. E téren a legbátrabb érzéketlenséget az a beállítás tükrözi — s ez talán a könyv legfelvezetőbb lapszusa is egyben —, mely a 33. oldalon olvasható Philipp Melanchthon keresztény humanizmussával és ennek vélt következményeivel kapcsolatban. A *praeceptor germaniae* tankönyvei eszerint „sokat visszahoztak a középkori arisztotelészi filozófiából is (főként, ami a következtetések és a bizonyítások deduktív módszereit és a szillogizmusokat illeti)”. Ráadásul — írd és mondd! — „a nevezetes wittenbergi »disputák« tanúsítják, mennyi formális elem és meddő okoskodás került vissza a filozófiába, amitől szinte egyenes út vezetett a protestáns neoskolasztika felé”.

Mielőtt bármit is mondanánk Arisztotelész antropológiájának a hitújító keresztény tudat számára megmutató jelentőségéről — hiszen *bölcselet és teológia* viszonyában itt elsődlegesen erről van szó —, szükséges hivatkoznunk arra a brettteni ülészakra, melyet 1997 februárjában a reformátor születésnapjának 500. évfordulója alkalmából rendezett egy teológusokból, filozófusokból, irodalmárokból, neveléstörténészekből s szövegnyelvészekből álló munkacsoport. Melanchthon tankönyveinek utóéletét vizsgálták Marburg egyetemén (Petrus Ramus 16. század végi és 17. század eleji egyre erősödő hatásának erőterében), s e közben a kutatók láthatóvá tettek egy paradigmaváltás jellegű elmozdulást a teológiai és egyháztörténeti igényű kutatástól egy tudományelméleti és egyetem-történeti távlatú vizsgálódás irányába. Nos, a skolasztikus gondolkodási modellek örökítése és a humanista logikai nézetrendszer térnyerése, úgy tűnik, olyan yira összetett kérdés, hogy egész műhelyeknek képes volt több évre elegendő feladatot adni; s a tanácskozás Barbara Bauer szerkesztésében megjelent *Melanchthon und die Marburger Professoren* (1999) című kétkötetes szerkesztett változata közel nyolcszáz oldalon is csak a feltáruló problémák filológiai felvázolásáig és egyes válaszkísérletekig jutott el. Nem szívesen írom le, hogy Mészáros And-

rás anélkül nyilatkozik — a nehezen tartható megállapításai mellett még egy történeti fejlődésvonal kijelölésétől sem riadva vissza — ez ügyben, hogy legalább a hazai Melanchthon-kutatás — utóbbi években jócskán megszapordott, s mellesleg a németországi erőfeszítések-ből a lehetőségekhez mérten sok mindent átsajátító — eredményeire támaszkodna (mások mellett Imre Mihály írása: *Credo*, 1997/3–4.).

A görög bölcselet áthagyományozása a reformatori tanításba tradicionálisan elsődleges filozófiatörténeti kérdésirányt jelöl ki; s a felvilágosodás, a tudomány, a technika korszakának gyermekeiként mindnyájunknak nehézséget jelent az, hogy megtaláljuk a keresztény tudat hozzáillő bölcseleti és teológiai interpretációját és antropológiai megértését. Ez a súlyos feladat a könyv megcélzott *egyetemista olvasói számára alighanem mélyebb önértést és elevenebb történeti érzéket* sugallva lett volna képviselhető, ha a könyv szerzője maga is a gondolkozás életközelségét előtérbe állítva kívánt volna szembe-sülni mindazokkal az újkori jelenségekkel, melyekben az arisztotelianus hagyomány gondolkodási grammatikája és logikája formális nyelvezetet vesz fel, s állandó, bevett fordulatok lesznek úrrá rajta — a korábbi korszakokhoz képest újra megváltozott módokon. A keresztény humanizmus és főképpen a reformáció sokrétű bölcseleti gondolatrendszerét, s ennek hatástörténetét előbbé lehetne tenni a filozófushallgatók számára, ha a filozófiatörténész hasznolt húzna Martin Heidegger *Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk* (1922) című pályázati írásából: ebből az „ifjúkori teológiai műből”, ahogy Hans-Georg Gadamer nevezte, és amely éppen Marburg egyetemén juttatta professzúrához a *Lét és idő* későbbi szerzőjét. Mire tanít ez a mű? Arra mindenképpen, hogy a ténylegesen megélt életből — ahogyan az Arisztotelész *Rétorikájában* és *Etikájában* található — tegyük újból produktív lehetőségeiben megérthetővé a Nyugat keresztény teológiáját és skolasztikus filozófiáját. Ehhez viszont szükséges a maga jelentőségéhez mérten megértenünk, hogy Heidegger miért követte Luther útját Augustinuson és a neoplatonizmuson keresztül Szent Pálhoz. Ha erre az ajánlott útra figyelmeztetve a mai filozófiatörténész felméri az *őskeresztény antropológiában és időtapasztalatban rejlő kritikai lehetőségeket*, akkor az arisztotelianizmus teizmusára vonatkozó módszeres bölcseleti bírálat sem kényszerül arra, hogy kijátssza egymás ellenében a teológiát és a filozófiát (ám az ilyen szembeállítás sajnos egyáltalán nem idegen Mészáros könyvétől). A *Loci communes* 1521-es, 1533-as kiadásai közötti különbségek azt jelzik, hogy — az idő-

közben Szent Pál leveleihez írt magyarázatok hatására, illetve Luther és Erasmus szabad akaratáról szóló vitája révén — Melanchthon közel került hitújító társa antropológiai álláspontjához: az ember az Istennel szembeni tartozás állapotában létezik, azaz a bűntapasztalat nem a *szubsztanciaként* felfogott emberre, hanem az Isten-ember *relációra* hat ki (vö. mások mellett legutóbb: Wolfgang Matz, *Relationen. Studien zum Übergang vom Spätmittelalter zur Reformation*, Münster, 2000, 235–247.). Ha tehát Melanchthon a szabad akarat kapcsán etikai és teológiai kérdéseit nem a létező önállósági fokozataira nézve teszi fel, s az ember ontológiai interpretációját sem szubsztancia-teológiai szempontból folytatja, akkor nem is tüntet ki olyan formális gondolkodási területet sem, ahol az Istenről való beszéd és az Istenhez való beszéd közötti feszültség skolasztikus módon felszámolódná. S a racionalizált, *időfeletti hittől* eltérően még akkor is a tényleges történeti életben tanúsítottak, tehát az *elhittek* közegeben zajlik Melanchthon gondolkodása, ha szoros interpretatív viszonyt ápol az antik ontológia fogalmi nyelvezetével és helyenként a racionalizmus közelebe kerül (az emberi lélek és Isten közt tételzett megfelelésről lásd Wilhelm Maurer szócikkét a *Religion und Geschichte in Gegenwart* lapjain: Melanchthon, 1960, Bd. 4, 838–840.). Lényeges lenne a hazai protestáns ortodoxia, puritanizmus és pietizmus fejleményeit arra nézvést szemügyre venni, hogy a skolasztikus fogalmiság ellenére helyenként nem jut-e szóhoz a kérdésnek az a történeti alap-beállítottsága, amely az első keresztények időtapasztalatát újragondoló Luther-nél és wittenbergi munkatársainál — bizonyos határok között — még radikális és elvi volt, s nem elsődlegesen elméleti.

A kötet első részével szemben átfogó kifogások nemcsak a bölcsélet illetékessége felől közeledve emelhetők. Nem tartom szerencsésnek — sem a kötet *pedagógiai és ismeretterjesztő céljához*, sem a *történetírás szakmai önbecsüléséhez* mérten —, hogy a szerző az újkori művelődés egyes kulcstémáihoz nyúlva (a neoplatonikus fogalmiság, az újkori arisztotelizmus és skolasztika, az abszolútum és az ember stb.) átlép az *irodalomtörténet*nek utóbbi időkben elért eredményein. A kilencvenes évek során az irodalomtudományban nem egy könyv és tanulmány jelent meg azzal az implicit célkitűzéssel, hogy a böl-

cselet, a teológia s az irodalom részbeszédei közti szakadékot csökkentsék: immár *magyar nyelven* is. Mészáros csüggesztő tájékozási hiányosságokról bizonyosságot téve továbbra is képviseli azt az ósdi és sematikus vélekedést, ami szerint a reformáció — a filozófiatörténet szempontjából nézve — valamely belterjes teológiai elkülönültségben élt volna. A korábbi szakirodalmi ellenpéldák sorolása helyett alkalmasabbnak látszik, ha a könyv egyetemista olvasóit Imre Mihály legújabban megjelent összefoglaló tanulmányához utalom. Ez *Melanchthon-tól Buzinkai Mihályig* filológiaiailag is gazdagon tárja fel a hazai művelődés beszédművészeti, bölcséleti, teológiai, művészetelméleti elveinek alakulástörténetét, számos — kötetünkben nem szereplő — hazai szerzőt és külföldi egyetemi kapcsolatot ajánlva a szakteológusok és a filozófiatörténészek figyelmébe (*Retorikák a reformáció korából*, Debrecen, 2000, 399–452.).

Érdemes-e a filozófiai problémák iránti érzékenységet az elemzendő szövegek *nem eminensen filozófiai aspektusai* és a *szellemi környezet* iránti érzéketlenséggel párosítani? A 17. századi retorikai kézikönyvekben finom elméleti distinkciók, szubtilis osztályozások egész sora található, melyeknek a kommunikáció megformálására vagy értelmezésére jó esetben áttételes lehet a hatása, érvénye. Ugyanakkor e beszédművészeti praeceptumok szerzői ismereteik, világnézetük részeként adják elő a társas beszédevékenység formáit, szokásait érintő tanait. Kecskeméti Gábor kommunikációelméleti és -történeti elemzése az érettség előtt a filozófiatörténet segítségét már évekkal ezelőtt, mert a retorikusoknak saját működésük mikéntjéről tett észrevételei bajosan érthetők meg, ha az irodalomtudomány keretein belül maradunk. A filozófiatörténeti és az irodalomtudományi szak kutatás szinkronba kerülésére nagy szükség lenne (*Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, 1998). Komplex művelődéstörténeti szemléletet igényel ugyanis az, hogy feltárjuk a világ megismerhetőségéről, a felismert tények közölhetőségéről, kimondhatóságáról, a közlés és az ismeret, a közlés és a valóság megfeleléséről, a közlés értelméről, céljáról tett megállapítások sokrétű mezejét. (Mészáros András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig* Kalligram, Pozsony, 2000)

OLÁH SZABOLCS

Következő számainkban közöljük még Szilágyi Márton és S. Varga Pál kritikáit Mészáros András könyvéről.

TARJÁNYI ZOLTÁN: MISEKALAUZ

A szociológiai felmérések, statisztikák elsősorban általában a vasárnapi misehallgatáson mérik le a hívők egyházhoz kötődésének erősségét. A szentmise valóban a keresztyény élet „csúcsa és forrása”, sokak számára mégis csupán egyhangú, unalmas szertartás. Tarjányi Zoltán éppen arra törekszik könyvében, hogy fedezzük fel: „amit eddig birtokoltunk, az földi életünk legnagyobb isteni ajándéka”. Az írások korábban már megjelentek önálló cikkek formájában az Új Emberben. Így, könyvalakban azonban mindenki számára hozzáférhetővé válik, s az olvasó előtt egyszerre tárul fel a szentmise egész gazdagsága, művészi szerkezetében.

A szerző nem liturgikus szakkönyvet írt a miséről, ezt megtették már előtte mások: J. A. Jungmannak a Prugg Verlagnál megjelent könyve mindmáig a legszakszerűbb bevezetés a misébe. Inkább életszerű bevezetést ad a mise egyes részeibe. A mai ember gondolat- és élményvilágából indul ki, s így segíti közel olvasóját az egyes gesztusokhoz, imádságokhoz. Ezt az egzisztenciális megközelítést szakszerű liturgikus, liturgiátörténeti magyarázatok egészítik ki, feltárva előtűnk a mise kialakulásának és formálódásának történetét a kezdetektől a II. Vatikáni zsinat nyomán megújult, általunk is ismert miséig. Ezek a magyarázatok azonban másodlagosak az élményszerű megközelítéshez képest: nem törekszenek teljességre és tudományos pontosságra, s nem mindenütt a zsinat utáni megújított liturgiát tükrözik. (A bűnbánati imával kapcsolatban például érdemes volna megemlíteni, hogy a közgyónás mellett alternatív imádságok is használhatóak, a Kyriével kapcsolatban, hogy a megújított liturgiában nem 3x3-szor, hanem csak 2x3-szor hangzik el. A templom nem önmagában „Isten földi lakóhelye”, hanem az eucharisztikus szentségi jelenlét által.) A misekánonról szóló fejezetek inkább a hagyomány miserendjét követik, hiszen a zsinat nyomán a *Prex eucharistica*, *Eucharisztikus imádság* elnevezést használják. Szép a római misekánon elemzése, de az olvasó bizonyára örömmel olvasott volna hasonló szép elmélkedést a manapság leggyakrabban hallott (és legősbib) ún. 2. eucharisztikus imáról.

A könyv legnagyobb értéke, hogy gazdagon merít az irodalom kincsestárából idézeteket, idéz életszerű, megrendítő példákat, dokumentumokat. Az egyházatyák mellett megszólal

Weöres Sándor és Eckerman, Pablo Casals és Illyés Gyula, Széchenyi Zsigmond és Josephine Baker. E hiteles vallomások eleven közelségbe hozzák a szentmise egyes részeit, imádságait. A szerző nagy tapintattal, az egyház iránti tisztelettel és szeretettel teli, de tárgyilagos kritikával mutatja be a mise szertartásának, a hívő áhítatnak változásait az évszázadokon át, de nem hallgatja el bírálatát a misével kapcsolatos mai félreértésekről, visszaélésekről sem. Aki e könyvet elmélkedve végigolvassa, az bizonyára értőbben, nyitottabb szívvel fog részt venni a szent liturgiában, s annak központjában, az Eucharisztia ünneplésében. (*Új Ember-Igen*, Budapest, 2000)

LUKÁCS LÁSZLÓ

TÓTH ISTVÁN: SZÍVVEL, SZÓVAL, TISZTA ÉSSZEL Válogatás középkori latin nyelvű költészetünkől

A 20. század elején irodalomtörténetünk (és irodalomoktatásunk) még sokkal nagyobb súlyt helyezett a régi magyar irodalomra. Napjainkban megváltozott ez az irodalomszemlélet: mind nagyobb jelentőségűvé vált a modern kor irodalma, és mind kevesebb „maradt meg” régi irodalmunkból. Horváth János, Klaniczay Tibor és mások régi irodalmunkat értékelő, számon tartó nézete érződik még Tóth István, a Marosvásárhelyt élt, közelmúltban elhunyt költő, műfordító számos munkájában, melyekben a középkori latin nyelvű költészetünket szólaltatta meg magyarul. Ezen következetes munka legújabb eredményeként tarthatjuk kezünkben a *Szívvvel, szóval, tiszta ésszel* című kötetét, mely a középkori latin nyelvű költészetünkől válogat. A költő Tóth István munkáját nemcsak a fordításokban kell dicsérnünk, értékelnünk, hanem a mögöttük „rejtőző” irodalomtörténeti, tanári munkájában is. Ugyanis ő jó tanárként szól hallgatóihoz, olvasóihoz magyarázataival, tanácsaival, útmutatásaival.

Meghatóan szép és fontos verssel kezdődik a könyv, Godefridus de Sancto Victore *Mária-himnuszával*: „Ó, virág virága, / Erkölcsök királya, / Ki kegyelmet ad: / Mint gyötrik / Szűrős szeggel / Tört tagjaidat! / Ó, kínok!” A szerző nevét inkább franciául ismerjük: Geoffroi de Breteuil, aki első magyar versünknek latin

eredeti szövegét szerezte. Ezek az *Ómagyar Mária siralomból* való csodálatos szépségekkel, formai bravúrokkal, alliterációkkal hozzánk szóló verssorok bennünk élnek: „Világ világa / virágnak virága! / keservesen kínzatól, / Vas szegekkel veretel.” Természetesen az is lényeges szempont, hogy az eredeti latin nyelvű egyházi szövegen közvetetten, rejtetten miként jelenik meg az „én”, az egyes ember érzelme. Így a Mária-himnuszokban az anya fájdalma fia elvesztésekor vagy a női szépség dicsérete. Érdemes újra felfigyelnünk Kájoni János csiksomlyói ferences Mária siralmára a 17. századból, melyben a fordító is „személyes hangvételt” és „csiszolt formát” vesz észre. A Szűz Máriához írt himnuszt Pázmány Péternek tulajdonítják, de a szerzőség mellett szóló érvek nem teljesen meggyőzőek. Költői emelkedettsége azonban vitathatatlan: „Ó dicsőséges, gyönyörűséges, / Mint csillag fényes, / Földünk Úrnője, jó Anyánk, erényes!”

A latin nyelvű költemények egyéni „sorsát”, megírásuk körülményeit is érdemes lenne áttekintenünk. Például a *Gábrriel az égből* Angliából jutott el hozzánk, és egy 15. századi esztergomi Missalében található. Az is különös, hogy Istvánffy Miklós, a történész — akit „magyar Liviusnak” neveztek —, lengyel diplomáciai küldetéskor írta a *Himnusz a czestochowai Szűz Máriához* című versét. A címben és a vers utáni jegyzetben a szerző megörökíti a vers születésének körülményét: Czestochowa, 1589. II. 20. „Mi is, akik nagy utat, sok várost s akkora tájat / Jártunk be, mire otthoni földről, a Duna-partról / Lengyel végeig értünk a sarkcsillagi tájra.” / Máskor meg a régi költészet alkotásai különböző külföldi emlékekkel, emléktáblákkal lepik meg a látogatókat: például a velencei születésű Gellért püspök ereklyéit máig is Velencében őrzik, emléktábla jelzi, vértanúságról antifónatördék szól. „Az igazi, égi hazában, hol mint szentek társát / és saját szolgáját / Elhelyezte nekünk az Isten.” Lászlai János tudós kanonok Erdélyből került Rómába, ott is halt meg, és latin nyelvű síremléke a római Santo Stefano Rotondo templomban található. „Látod római urna rejt azt el, / Kit jeges Duna-táj hozott világra. / Vándor, meg ne lepődj, de arra gondolj: / Róma volt, ma is a világ hazája.”

Tóth István kötetében pontosan követhetjük a középkori költészet jellegzetes műfajait (himnusz, szekvencia, legenda, panegiricus, zsoltosma, antifóna), kiemelkedő alkotóit (Janus Pannónius, Pápai Páriz Mihály stb.) és földrajzi „területeit”. Feltétlenül kiemelkedik Nagyvárad, ahol a püspökség feje volt Elvinus (12. sz.), ahonnan a nevét vette Várad János (15. sz.), és itt búcsúzott

Janus Pannónius a várostól („Isten áldjon, arany királyi szobrok, / Miknek ártani nem tudott a tűzvész, / S nem sértett meg a szörnyű omladék sem, / Míg a várat emészte láng uralta, / És sötét hamutól borult az ég el...” Janus Pannónius már európai jelentőségű költőnk volt.

A műfordító mindig természetes szerénységgel hátrább áll, a magyarul megszólaltatott művet tolja előre, hiszen az a fontos. De a „gúzsbakötöttén táncoló” műfordító Kosztolányi is néha levetette álarcát, megmutatta önmagát. A műfordító Tóth Árpád is rejtetten ott élt egy-egy fáradt hangulatú jelzőjében. Valószínű, hogy Tóth István is lelkesen zeng együtt himnuszt például Elvinus püspökkel Szent Lászlóról („Új, mézízű himnuszunkat / énekeljük Szent Lászlónak / édes hangon szertesztél!”). És még hányszor rejt el a műfordító költői egyéniségét a szentekről szólva, himnikus zengéssel, emelkedett hangon. A klasszikus verselés, a középkori műfajok természetesen megkötik a költőt, pedig ő otthon volt a modern költészetben is, gyakran fordított például a mai francia lírából. Egy-egy fordítások mindig az egész magyar és világirodalomban gondolkodott. Figyelt a műfajok változásaira, a latin és a magyar művek egymásra hatására (például Balassi), észrevette a vers szövegének és dallamának elválását, a katolikus egyház mellett a protestáns alkotók tevékenységét is, a későbbi korok szentkultuszát (például Arany János). Feltűnt a műfordítóknak a középkori költő merészebb képalakítása, eredeti műfaji törekvése. S közben Tóth István a költő maga is gazdagodott, hatottak őrá is a középkori versek (például antifónákat írt). Nem felejtette a Szent László-kultuszt, *Könyörgés Szent Lászlóhoz* címmel ő is verset közölt: „E földi élet bárhogy alakul már — / fogadj kihallgatáson legalább...” (*Szent István Társulat*, Budapest, 2001)

SZEKÉR ENDRE

AZ AZ EGY DAL Toldalagi Pál emléke

Negyedszázada hunyt el a Nyugat harmadik nemzedékének kitűnő költője, akinek emlékét Hafner Zoltán ébreszti ebben a verseket és leveleket tartalmazó kötetben. A Vajda János Társaság pályázatán tűnt fel, attól kezdve ahhoz a baráti együtteshez tartozott, amelynek Rónay György, Sőtér István, Thurzó Gábor és Zimándi Pius voltak tagjai. Jelen volt minden nemzedéki antológia- és folyóiratkísérletben, közben a Fővárosi Elektromos Műveknél dolgozott, s visszahúzódva élt édesanyjával Óbudán.

Egyik itt közölt versének indítása sok mindent elárul egyéniségéről, életszemléletéről: „Jönnek az életünk csodái: / kísértetiesen, vakon, / és sőhajtozni kell, megállni, / kinézni egy-egy ablakon. // Kell látni azt, hogy mint fátyol, / a sors az arcokat fedi, / el kell szakadni a világtól, / mindent el kell felejtieni.” A költemény címe is árulkodó: *Egy idegbeteg vallomása*. Nem mintha Toldalagi idegbeteg lett volna. Inkább sérülékeny, visszahúzódó, szemérmesen rejtegette vélt és valós sebeit. Ritkán írt, műgonddal, önmagára koncentrálván. Alanyi költő volt, a szó legnemesebb értelmében, lírájában a lemondás és a beletörődés szólama a legerősebb, képei sejtelmesekek, dikciója halk. Az életről beszélt, az elmúlásról, a ledőlő falakról és a hulló könnyekről. Elődei között sejthetjük Tóth Árpádot és Juhász Gyulát, de a hangja csalhatatlanul egyéni, s ahol kitágítja a vers terét, megdöbbenő látomásokat alkot, például a *Tavaszi látomásban*, ahol az „aggastyánok hadának” lassú vonulásának látványába belejátszatja az öregezés gyötrelmeit is, a tavaszi megújulás ígérését is. Hasonló leírás bukkan föl Pilinszky egyik-másik költeményében. És ez a futó rokonítás is ráirányítja a figyelmet arra, vajon a két költő között nincs-e elementárisabb, mélyebb, a vers fogantatásáig terjedő rokonság, vajon Toldalagi lírája nem előkészítője-e Pilinszkyének. Ez a gondolat nem új, hiszen kiváló esszéisták és kritikusok már megpendítették, de a motívumok, a hang, a témák rokonítása alaposabb kutatást igényelne.

Ezt a tevékenységet biztos segítik majd a Hafner Zoltán által egybegyűjtött Czjzek Évának írt Toldalagi-levelek. Czjzek Éváról szinte mindent megtudhattak lapunk olvasói a vele készített interjúból (2000 novemberi számunkban jelent meg). A neki címzett leveleknek az az érdekessége, hogy sok mindent elárul Toldalagiról, aki sokkal intenzívebben tárulkozott föl ezekben, mint a verseiben. Gondolatairól, olvasmányairól, tevékenykedéséről, betegségeiről rendszeresen beszámolt, és sok érdekességet tudhatunk meg Pilinszkyhez fűződő, hol lelkesült, hol kihűlő kapcsolatáról. Egyik levelében Toldalagi arról tájékoztatta Czjzek Évát, hogy mindketten „diabolikus” alaptermészetűek, s következik egy igen találó jellemzés Pilinszkyről (1963-ból): olyan mint a kialudt tűzhányó, pontosabban, akkor éppen nem működött. Toldalagi persze nem volt diabolikus jelenség, kétségtelen viszont, hogy váratlan indulatkitörések jellemezték, s ez a látványos indulat verseit is feszültté, olykor drámaivá tette.

Ha valaki kételkednék Toldalagi költészetének jelentőségében, eltűnődhetik a róla szóló bí-

rálatok, jellemzések olvasatán. (Hafner Zoltán ezek nagy részét is egybegyűjtötte, s alapos bibliográfiája is segítőtje az érdeklődőknek.) Ha valakiről Schöpfflin Aladár, Radnóti Miklós és Weöres Sándor ennyi méltánnyal írt, igazán büszke lehetett volna magára. Mégis alig jelent meg róla összefoglaló tanulmány (Gyurácz Ferencé az üdítő kivétel 1996-ból), holott abban az értékrendben, amelyet a költők alakítanak ki egymásról, s amelyik sokszor hitelesebb, mint a „hivatalos”, előkelő helyen áll.

Ám bizonyos, eljön még az ő ideje, s talán nem is kell erre sokat várunk... (*Osiris*, Budapest, 2000)

RÓNAY LÁSZLÓ

TŰNŐ AJTÓK Báger Gusztáv verseskötetéről

A költő újabb könyvével erősíti meg kezdeti örövendésünk, további értékelésünk hitelét. A *Prologus* mindenkori antológia-darab. Ezen az „ajtón” lépünk a mostani vers-szobasorba.

Ahogy „nem egészen ilyenek” álmodott „fiú” tud lenni a költemény azonnali felütésében egy kis (kis?) történelmi korszak (korszakocskasor), abszolút érett versművészt mutat. Természetes, hogy további kimunkálások várhatók. Ám a kiugrás itt megtörtént. S nem úgy, hogy a rajtelhez képest ugrott volna ki Báger. Sőt. Remek erőben futotta végig, a célszalag „győztes” átszakításáig a maga száztíz méteres gátversenyét. Hanem a költészet nem sportverseny (hála az égnek), s Rilketől tudjuk, győzni sem kell. Helytállni, ez minden.

A helyén áll ez a vers, kifejezi a világot látott, sokoldalú ember (szem és fő) szívbeli mivoltát. Ahogy „a globális rózsák üdítő rajza elmosódik” e fiú képében, könyvében. Ahogy kókatag muskátlibokrok porosulnak ott inkább. Ahogy „vers-teraszházakat” tud élénk vonultatni, főként hogy a poros muskátlikkal... Ez tüneményes. Mondom, várjuk a további munkát. Báger nem akar tüneményeskedni. Nem akar tündökölni. Még egyszer Rilke: „ők virulni akarnak, s virulni szép... Mi inkább érlelődünk, és ez homályt jelent és fáradalmat”. A fáradalommal végzett költői munka ihletett fénye — s nem rivaldafényben. Küzdve végig. Ez a Báger-líra egyik alapvetése, ez a fő jellemzőinek talán leglényegesebbike.

És a *Prologus* egészen fantasztikusan érthető, érett befejező szakasza: „Ettől a fiútól szökní akarok. Atugrani a / kertben talált nagytüstű állaton. / Visszamenni kicsit, meglelni a Kertet,

hol / még kacag az Isten, lángol a láng nyelve". Most már biztos, van egy új, igazi jó költőnk.

Aki tovább fog dolgozni, persze.

„Szellemidézetek”. Ez az első ciklus címe.

A *falak kísértése* (Berlin, 2000) a fenti léggömb-szemmel, a mélybeli vakond-szemmel, a rácsos röntgen-szemmel nézett ezredvég-történelem. „Jó támaszték” szemétkosárral a *Moszkva tér blues*. Nyekkenő térdek, szemétkosár-asszonyok, százlábúak. (A tömeg?) *Talált tárgy, Táplálék-körök*: Báger sokfelé tekint. Remek analitikus. Lásd a cikluscímadó verset. Megint káprázatra való matéria, ahogy „bajor” Lajos a tónak megy, majd tóba löketik, van azonban, hogy „tónak lenni”. A második cikluscím — most már ne essünk a folyamatos dicsérés gyanújába, még ezt —: *Terra cognita*, utal rá, hogy Báger számára a költészet egyre több lehetősége tárul fel, mint az ő legszemélyesebbje.

A vers mibenlétét, természetesén, lázas józansággal szállazza, elemzi, méricskéli. A *Tűnő ajtók balladája* a korábbi kötetekből megismert „bágeres” képzettársításokkal bizarrul hökkent, így teljesül ki. S mindig nagyon röviden, gazdaságosan.

Persze, a *Terra incognita* fogalmai (és konkrétumai) ugyanígy foglalkoztatják. *Országikon*-ciklusa a groteszk műfajában tett kalandozások és honfoglalások sorozatát adja. Természetes, hogy a nagy történelmi „pannók” sorsa nem könnyű. Am a *Fényszögek* olyan villanásokkal gazdag, melyeknek szinte mindegyikéből magánlét-historikum szikrázhatna. Báger itt nagyon mértéktartó. Üdvre. A költői erő kumulálására szolgál a tömörsége.

Nyugdíjasok... Évszakok... Szülők... De közben „októberi sővényírás” bölcselme. A *Homokszobor*: az emberi indulatok gyarlóságával vet számot. Minden vers, ilyen-olyan erővel, a fényt, a dolgok képzetes „auráját” jeleníti meg, sugallja. Olykor a legnagyobb, meghunyorogató intenzitással.

Mivel „egy bizonyos jelentkezéséről” fogva végigkísérhettem, végigrecenzálhattam költőnk útját, hitelesnek érzem jogom, hogy összefoglaljam e pályaszakaszát is. Itt „érkezett meg”. De már a következő, várható szakaszra nyit. A tűnő ajtók — a nyílászáró szerkezetek helyére fényességek fölfedezései, sötétségek riadalmi kerülnek. Bevásárlások és e-mailek története... Sátrakban megfigyelt levegő... Fénysírató mondókák... A „fekete doboz” a teljesség, a keresés, a feledés, a reménytelenség foglalatja. Így döbben rá Báger tárgyakkal oly jelentéseire, melyeket bátran adhat át költői javakként nekünk. Többek lettünk általuk.

A *Világerdő* ciklusnak könnyen adódik hitele. Báger világráírói mivoltát említettük már. Csak-hogy: itthoni reflexeit viszi magával. Költészeti gyűjtő. Így mereng vissza a szélmalomlovagig a Mercedes-világból, kitalálván a „javasolt” vilanyszélmalmot. S tiszta, elbűvölő humorával: „mindenkinek” (ezt ajánlva). Asszociációi tárgyak nélkül és tárgyakkal egyképp éles metszésűek. („Kövek futószalagon. / Gurulva úszó madarak. / Elhagyott ágyúk, kósza lövedék. / Nem korlátozom Istent...”)

Netán: „...csak valaki hallgasson a szóra / csak csengessen rá egy reggeli rózsza...”

Csengessen rá. Ne korlátozda semmi. Báger fegyelmezett költő fog maradni. Olyannyira szeretett minimalistáim egyike. Bebizonyítja ez a költészet megint egyszer, a maga város-utca-rendszerével, hogy „a nikkal számovár” még repül... de közben verébkénk énekét is hallgatjuk, s ha fal túljáról netán. (Kassák) (*Tevan*, Békécsaba, 2001)

TANDORI DEZSŐ

UTASI CSABA: CSAK EMBEREK

Ötven jugoszláviai magyar verset és a hozzájuk írt kommentárokat tartalmazza Utasi Csaba újdéki kritikus, egyetemi tanár kötete, amely a jugoszláviai magyar líra mintegy félévszázadnyi alakulásrajzaként is olvasható. A válogatás nem életműveket kíván bemutatni vagy reprezentálni, hanem olyan verseket emel ki a vajdasági magyar lírának a húszas évektől kezdődő ötvenévnnyi történetéből, amelyek keletkezésük pillanatában (de a szerző reményei szerint később is) meghatározó érvényűek voltak (és maradtak). Mivel Utasi válogatása nagyrészt a hetvenes években készült, s esszézerű verskommentárjai is ekkor íródtak, óhatatlanul felmerül(het) a kérdés, milyen mértékben kezdte ki őket az idő, ma mennyire frissek, érdekesek. Léven azonban, hogy Utasi válogatása elsősorban poétikai, líratörténeti szempont szerint történt, a versek a kommentárokkal együtt figyelemre érdemesek.

Az „antológia” első tömbjének tizenhét darabja a vajdasági magyar költészet világháborúk közötti évtizedeit idézi: formák, versbeszéd, világlátás alakulása játszódik le olvasói szemünk előtt. A sort a pécsi emigránsok (Haraszi Sándor, Csuka Zoltán, Mikes Flóris) Kassákot idéző expresszionista programversei nyitják, amit a nyelv elbizonytalanodásán kesergő versek (Tamás István) folytatnak, majd pedig a költői megszólalás nehézségétől eljutnak a gaz-

dátlanság, az egzisztenciális kétség („hintalét”), az elvesztettség, magányt kifejező versekig (Sinkó Ervin, Debreczeni József, Bencz Boldizsár, Berényi János), ahonnan a költők — más út nem lévén — az esztétikumba való menekülést választják (Szenteleky Kornél), amit a szép iránti érzéketlen bácskai „trágya és ólszag” ellenpontoz, megteremtve így a talán évtizedekig felodhatatlan irodalmi/esztétikai konfliktushelyzetet, amely legerőteljesebben Gál Lászlónak a „Lenni vagy nem lenni...” Hamlet-monológra hējázó Szabadka-versében kap hangot (a költő válasza: „nem lenni”). A magasra törő művészet és a bácskai valóság kibékíthetetlennek ítélt ellentétét egyesek magán-, mások pedig közösségi szférában vélték feloldani, ismét mások víziókba menekültek (Szirmai Károly), vagy elfogadták a „termékeny kételyek” kényszerhelyzetét (Sinkó), illetve szociális indítékú, agitatív programverseket írtak (Laták István, Somogyi Pál).

A válogatásban csupán egyetlen vers idézi a negyvenöt utáni hurráoptimizmust, az is (Thurzó Lajos műve) úgy tett eleget a kor esztétikai diktátumának, hogy mintegy szabadulni akarván tőle „égnek próbálta röpiíteni a poézis madarát”. De a frázisköltészettől való menekülés még egy ideig a vajdasági magyar költészet vissza-visszatérő témája marad (Fehér Ferenc, Ács Károly), s majd csak a hatvanas évektől kezdve a programok immár költészeti szempontok, a verssé formálás gondjai kerülnek előtérbe. Erre utal a kötet második felét bevezető Tolnai-vers (*Doreen 2*), amely Domonkos István, Pap József, Böndör Pál, Danyi Magdolna, Veszteg Ferenc) önt olvasható és kommentárral ellátott műveivel együtt a modernnek a versnyelvért folytatott alkotói küzdelmet példázza.

A kötet szerzője szerint a jugoszláviai magyar költészet legfontosabb verse Domonkos István dadogó létpoémája, a *Kormányeltörésben*. Erről írva tárulkozik fel a kommentátor-kritikus: megvallja, ő miben látja a versek hatástitkát. Ezt Utasi Csaba a költőben munkálkodó kétely, a létbeli disszonancia, a belső pokol hitelesnek érezhető költői megformálásban fedezi fel. (*Forum, Újvidék, 2000*)

GEROLD LÁSZLÓ

A MAGYAR ÁLLAMISÁG EZER ÉVE

Egy ünnep mindig felelősség, lehetőség és játék is, hogy vajon sikerül-e az adott formát megtölteni értékes és megújuló tartalommal, vagy unalmas és terhes lesz az ünnep. A millenniumi év alkalmából országsszerte számos rendezvény

volt, az Eötvös Loránd Tudományegyetem „A magyar államiság ezer éve” címmel tudományos ülészakon emlékezett meg nemzeti múltunk és kereszténységünk ezer esztendejéről. Ez volt a rendkívüli alkalom, hogy összeálljon az egyetem itthon és külföldön is ismert tanszékvezetőiből és professzoraiból álló „szellemi válogatot”. Magyarországon néhány új disciplínát kivéve még nincs átjárás a tudományok között, ezért is izgalmas, hogy a történelem, a jog- és társadalomtörténet, a természettudományok, a kultúra és művelődés, valamint az irodalom és nyelvészet tudományterületeiről elhangzott előadások anyagát Izsák Lajos és Gergely Jenő történészek öt tematikus fejezetből álló kötetbe szerkesztették.

Klinghammer István, az egyetem rektora megnyitójában az egyetem alapítójáról a következőket írja: „Pázmány átfogó, a hitvitákon, a reformáción és ellenreformáción felülemelkedő hazaszeretete immáron közel négyszáz év távlatából is megkapja az olvasót. Ő nem az erőszak, hanem a belső reform, a nevelés, a prédikáció, a hitvita eszközeivel harcol és ér el nagy sikereket. Egymás után alapítja az iskolákat, papnevelő intézeteket, és végül legnagyobb művét, a nagyszombati egyetemet. Pázmány a legszebb fegyver — a nyomtatott betű és a magyar szó — erejével szinte minden mondatát ma is követendő nemes célok szolgálatába állította.”

A szemle terjedelménél fogva nem ad lehetőséget az összes tanulmány ismertetésére, így csupán néhányra térnek ki, melyeknek szerzője ismerős olvasóink előtt. Kovács Sándor Iván a magyar himnuszról és címerből kiindulva végigköveti a két folyó, Tisza és Duna megjelenését a teljes magyar irodalomban. Izsák Lajos jelenkori történelmünk két — eddig óvatosan kezelendő — fordulataival foglalkozik, történetesen az 1944–45 és az előző évtizedeket meghatározó 1947–49-essel. Gergely Jenő olyan témát tár fel, amelynek megértése nagyban hozzájárulhat a jelenlegi Kárpát-medencei társadalom-politikai helyzet megértéséhez: a felekezeti és etnikai ekvivalenciákat mint a nemzeti identitás formálóit a 19–20. századi Magyarországon. Rónay László kötetben olvasható tanulmánya a 20. századi katolikus irodalomszemlélettel foglalkozik.

A kötet nem bölcsészettudományi részei is izgalmas olvasmányok, és csak remélhetjük, hogy a közeljövőben más műhelyekben is születnek hasonló szellemi kincsek, melyek kevés anyagi, de annál több tudományos befektetést igényelnek. (*ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001*)

SZÜTS ZOLTÁN

SOMMAIRE

LÁSZLÓ DOBSZAY: Dialogue, œcuménisme, communion

Notre langue maternelle, l'Europe

- MÁRTON KALÁSZ: Le rêve de la reine Atossa
 JULIA SCHIFF: À nouveau dans toutes les langues...
 KATALIN KÜRTÖSI: L'autel de la langue fourchue
 ■ Essais de Ferenc Szijj et Dezső Tandori
 LÁSZLÓ RÓNAY: „Mille horreurs ont écorché mes yeux”
 ■ Entretien avec László Lator

INHALT

LÁSZLÓ DOBSZAY: Dialog, Ökumene, Communio

Unsere Muttersprache, Europa

- MÁRTON KALÁSZ: Der Traum der Königin Atossa
 JULIA SCHIFF: Auf allen Sprachen vom neuen...
 KATALIN KÜRTÖSI: Altar der zwiegebelligen Sprache
 ■ Essays von Ferenc Szijj und Dezső Tandori
 LÁSZLÓ RÓNAY: „Tausend Schrecken schindeten meine Augen”
 ■ Gespräch mit László Lator

CONTENTS

LÁSZLÓ DOBSZAY: Dialogue, Ecumenism, Communion

Our Mother-tongue: Europe

- MÁRTON KALÁSZ: The Dream of Queen Atossa
 JULIA SCHIFF: Once again in all Languages
 KATALIN KÜRTÖSI: The Altar of a Two-forked Language
 ■ Essays by Ferenc Szijj and Dezső Tandori
 LÁSZLÓ RÓNAY: „My Eyes Tormented by Thousand Horrors”
 ■ Interview with László Lator

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BENDE JÓZSEF, KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT,

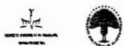
NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÜTS ZOLTÁN

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt. ÜLK, a HÍRKER Rt., a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1800,- Ft, fél évre 900,- Ft, negyed évre 450,- Ft egy szám ára 185,- Ft. Elfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 45,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 185 Ft

VIGILIA

SZEMLE

TARJÁNYI ZOLTÁN	Misekalauz
TÓTH ISTVÁN	Szívvél, szóval, tiszta ésszel
■	Az az egy dal. Toldalagi Pál emléke
BÁGER GUSZTÁV	Tűnő ajtók
UTASI CSABA	Csak emberek
■	A magyar államiság ezer esztendeje

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Gerold László, Lukács László, Rónay László,
Szekér Endre, Szűts Zoltán és Tandori Dezső

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Katolikus szentségek – a bűnbánat
- A kereszt teológiája
- A magyarországi romák
- Az új média
- Rónay László, Sipos Lajos és Tüskés Tibor tanulmánya
- Maurice Blanchot, Leszek Kolakowski, Tandori Dezső és Vasadi Péter írása

ISSN 004260242-4

9 770042 602425